

T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

ARAP DİLİNDE MÂZÎ FİİL

Yüksek Lisans Tezi

ERDEM DÖVEÇ

AMASYA
Mayıs – 2024

T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLER ANA BİLİM DALI

ARAP DİLİNDE MÂZÎ FİİL

Hazırlayan
Erdem DÖVEÇ

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Galip GÜLER

AMASYA – 2024

TEZ ONAY SAYFASI

Erdem DÖVEÇ tarafından hazırlanan “ARAP DİLİNDE MÂZÎ FİİL” başlıklı bu çalışma aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile 19/04/2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans Tezi Sanatta Yeterlik Çalışması kabul edilmiştir.

Jüri

İmza

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Galip GÜLER

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Hasan Selim KIROĞLU

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Adem YEŞİLDAĞ

.....

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.19/04/2024

.....

Doç. Dr. Hasan YERKAZAN

Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN SAYFASI

Tezimin içerdığı yenilik ve sonuçları başka bir yerden almadığımı ve bu tezi AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsünden başka bir bilim kuruluşuna akademik gaye ve unvan almak amacıyla vermediğimi; tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada kullanılan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin ortaya çıkması durumunda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

19.04.2024

Erdem DÖVEÇ

ÖZET

ARAP DİLİNDE MÂZÎ FİİL

Erdem DÖVEÇ

Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Nisan/2024

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Galip GÜLER

Arap dilinde mâzî, muzârî ve emir olmak üzere üç temel sîga vardır. Mâzî fiil Arap dilindeki birçok kuralın temelini oluşturduğundan ayrı bir öneme sahiptir. Bundan dolayı Arapça'nın temel kaynaklarında öncelikli olarak anlatılmıştır. Bu çalışmada, Arap dilinde mâzî fiil, kadim ve modern eserlerin ışığı altında farklı yönleriyle incelenmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde, konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacak sarf ilmi, kelimenin türleri ve aksâm-ı seb'a gibi temel kavramlara değinilmiştir. Ardından mâzî fiil yapı bakımından ele alınmıştır. Bu bağlamda mâzî fiilin mücerred-mezîd ve mâ'lûm-mechûl olması ile ilgili bilgiler aktarılmıştır. Ayrıca bu bölümde mâzî fiil aksâm-ı seb'a dikkate alınarak otuz beş farklı kalıpta tasrif ciheti ve özellikleri örnekler eşliğinde incelenmiştir. Bölümün sonunda mâzî fiilin mebnî olması ve mâzî fiilde i'lâl kâideleri analiz edilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise mâzî fiil, semantik ('ilmü'd-delâle) açıdan ele alınmıştır. Öncelikli olarak semantik kavramı üzerinde durulmuş, akabinde ise mâzî fiilin farklı edatlar ve bir takım semantik unsurlar ile kullanımında ifade ettiği farklı zamanlara örnekler eşliğinde temas edilmiştir. Arapça metinlerin doğru anlaşılmasında mâzî fiil sîgasına, gerek sarf gerekte semantik açıdan bütüncül yaklaşılması gerekliliği olgusuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arapça, Mâzî Fiil, Sarf, Semantik, Zaman.

ABSTRACT**PAST VERB IN ARABIC****Erdem DÖVEÇ**

Amasya University, Institute of Social Sciences

Department of Basic Islamic Sciences, M.A., April/2024

Supervisor: Asst. Prof. Dr. Galip GÜLER

In the Arabic language, there are three fundamental forms of verbs: past, present, and imperative. The past tense verb holds particular significance as it forms the basis of many rules in Arabic, hence it is prioritized in the fundamental sources of the language. In this study, the past tense verb in the Arabic language has been examined from various aspects under the light of both ancient and modern works.

The first section of the study addresses basic concepts such as morphology, types of words, and the seven verbal forms to enhance understanding of the subject. Then, the structure of the past tense verb is discussed, including whether it is simple or augmented, and whether the subject and object are identified. Additionally, thirty-five different patterns of conjugation for the past tense verb are examined with their characteristics, accompanied by examples. The section concludes with an analysis of how the verb can be in the passive voice and the rules of vowelization in the past tense verb.

In the second section of the study, the past tense verb is approached from a semantic perspective (science of meanings/science of indication). Firstly, the concept of semantics is emphasized, followed by a discussion of the different uses of the past tense verb with various prepositions and semantic elements, illustrated with examples of different times expressed. It is concluded that a comprehensive approach, both morphologically and semantically, is necessary to achieve accurate understanding of Arabic texts when dealing with the past tense verb.

Keywords: Arabic, Morphology, Past Tense Verb, Semantics, Tense.

ÖN SÖZ

İnsanlığın varoluşuyla birlikte dil denilen olgu vardır. Zira insan sosyal bir varlıktır. Hemcinsleri olan diğer insanlarla dil denilen mucize sayesinde iletişim kurar. Dil ile meramını ifade eder. Yaratıcısına dil ile dua eder. Dil ile varlığını sürdürür. Mucizevi varlıklar olan diller arasında Arap dilinin yeri ayrıcalıklıdır. Zira kâinatın yaratıcısı “Kelamım!” dediği Kur’an-ı Kerim’i bu dilde indirmiş ve mahlûkatın en şereflişi Hz. Peygamber’i (sav) bu dili konuşanlar arasından seçmiştir.

Bu çalışmada Arap dilinde mâzî fiil farklı yönleriyle kapsamlı bir şekilde incelenmeye çalışıldı. Çalışmamız giriş ve iki bölümden meydana gelmektedir. Giriş bölümünde; araştırmanın konusu, amacı, önemi, sınırlılıkları, yöntemi ve kaynaklarından bahsedilmiştir. Birinci bölümde, sarf kavramına lûgat ve ıstılah açısından temas ettikten sonra kelimenin iskeletini oluşturan fiil, isim ve harften etrafıca bahsedilmeye çalışılmıştır. Ayrıca fiilin yedi kısımda (aksâm-ı seb‘a) incelenmesine değinilmiştir. Akabinde ise sarf ilmi bakımından mâzî fiil, ma‘lûm-mechûl, mücerred-mezîd, sahîh-mu‘tel oluşu ve tasrif ciheti ile ele alınmıştır. İkinci bölümde ise semantik kavramından bahsedildikten sonra mâzî fiil semantik açıdan analiz edilmiştir.

Öncelikli olarak naçizane çalışmamızı, eksikleriyle beraber tamamlayabilmeyi bizlere tevfiik buyuran Rabbime, zatının, sıfatının, esmasının, ef‘âlinin hudutsuzluğunca şükürler olsun. Çalışmamızın tamamlanmasında madden ve manen desteğini her daim yanımda hissettiğim danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Galip GÜLER hocama, hassaten Muhammed Fatih DEMİRTÜRK hocama ve kıymetli aileme şükranlarımı arz ederim.

Erdem DÖVEÇ

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN SAYFASI.....	i
ÖZET	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖN SÖZ	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu, Amacı, Önemi ve Sınırlılıkları	1
2. Araştırmanın Yöntemi.....	1
3. Araştırmanın Kaynakları	2
I. BÖLÜM	
1. SARF İLMİ BAKIMINDAN MÂZÎ FİİL	3
1.1 Sarf Kavramı	3
1.1.1. Lügat Açısından Sarf Kavramı	3
1.1.2. İstilah Açısından Sarf Kavramı	4
1.2. Kelime	6
1.2.1. İsim	7
1.2.2. Fiil.....	8
1.2.3. Harf.....	9
1.3. Aksâm-ı Seb‘a	10
1.3.1. Sahîh Fiil.....	10
1.3.1.1. Sâlim Fiil.....	11
1.3.1.2. Mehmûz Fiil.....	11
1.3.1.3. Muzâ‘af Fiil	13

1.3.2. Mu‘tel Fiil.....	13
1.3.2.1. Misâl Fiil.....	14
1.3.2.2. Ecvef Fiil.....	14
1.3.2.3. Nâkıs Fiil.....	15
1.3.2.4. Lefîf Fiil.....	15
1.3.2.4.1. Lefif-i Makrûn	15
1.3.2.4.2. Lefif-i Mefrûk	16
1.4. Mâzî Fiil	18
1.4.1. Mâzî Fiilin Ma‘lûm ve Mechûl Sîgaları	19
1.4.2. Ma‘lûm Fiilin Mechûl Fiile Dönüşü.....	20
1.4.2.1. Sülâsî Mücerred Mâzî Fiillerin Mechûl Sîgası	20
1.4.2.2. Sülâsî Mezîd Mâzî Fiillerin Mechûl Sîgası	21
1.5. Mâzî Fiilin Mücerred ve Mezîd Olması.....	23
1.5.1. Sülâsî Mücerred Bâbları	24
1.5.2. Rubâ‘î Mücerred Bâbı	26
1.5.3. Sülâsî Mezîd Bâblar.....	27
1.5.4. Rubâ‘î Mezîd Bâblar	39
1.5.5. Rubâ‘î’ye İlhâk Olunan Bâblar.....	40
1.5.6. تَدَخَّرَجْ ’ye İlhâk Olunan Bâblar.....	41
1.5.7. اِخْرُجْ ’ye İlhâk Olunan Bâblar	42
1.6. Mâzî Fiilin Mebnî Olması.....	43
1.7. Mâzî Fiilde İ‘lâl Kâideleri.....	44

II. BÖLÜM

2. SEMANTİK AÇIDAN MÂZÎ FİİL.....	46
2.1. Semantik Kavramı.....	46
2.2. Geçmiş Zaman.....	48
2.2.1. Mutlak Geçmiş Zaman	48

2.2.1.1. Yalın Kullanımı	49
2.2.1.2. Şart Edatı لَوْ ile Kullanımı	49
2.2.1.3. Şart Edatları لَوْلا ve لَوْما ile Kullanımı	50
2.2.1.4. إِنَّ , لَا , لَيْسَ ile Kullanımı	50
2.2.1.5. لَيْتَ ve لَعَلَّ ile Kullanımı	51
2.2.1.6. Masdar Harfleriyle Kullanımı	52
2.2.2. Muayyen Geçmiş Zaman	53
2.2.2.1. Muayyen Geçmiş Zamanın Karîneyle Bilinmesi	53
2.2.2.2. Muayyen Geçmiş Zaman İfade Eden Nâkıs Fiiller	54
2.2.3. Yakın Geçmiş Zaman	54
2.2.3.1. فَذَّ ile Kullanımı	54
2.2.3.2. Olumsuzluk Edatı مَا ile Kullanımı	56
2.2.3.3. Hâl Cümlesi İçerisinde Kullanımı	56
2.2.3.4. Teşvik ve Arz Edatlarıyla Kullanımı	57
2.2.4. Şimdiki Zamana Bitişik Geçmiş Zaman	58
2.2.4.1. مُذَّ ve مُنْذُ ile Kullanımı	58
2.2.4.2. فَطُّ ile Kullanımı	59
2.2.4.3. مَا زَالَ vb. Kalıpların Kullanımı	59
2.2.4.4. صَارَ vb. Fiillerin Kullanımı	59
2.3. Gelecek Zaman	60
2.3.1. Talep ve Duâ Manasında Kullanımı	60
2.3.2. Olumsuzluk Edatları إِنَّ ve لَا ile Kasem Cümlesinde Kullanımı	62
2.3.3. Ef'âl-i Recâ (Ümit İfade Eden Fiiller)	63
2.3.4. Şart Edatları ile Kullanımı	64
2.3.5. Zaman Zarfı إِذْ ile Kullanımı	65
2.3.6. Zaman Zarfı إِذَا ile Kullanımı	66
2.3.7. Masdar Harfi مَا ile Kullanımı	67

2.3.8. Masdar harfi olan لَوْ ile Kullanımı	67
2.4. Şimdiki Zaman	67
2.4.1. Şaşkınlık Anlamında Kullanımı	68
2.4.2. Övgü Fiillerinin Kullanımında	69
2.4.3. Yergi Fiillerinin Kullanımında	69
2.4.4. Yemin Cümlesinde إِذَا ile Beraber Kullanımı	70
2.5. Devamlılık.....	70
2.6. Geçmiş ve Gelecek Zaman.....	71
2.6.1. كَلَّمَ ile Kullanımı	71
2.6.2. حَيَّثَ ile Kullanımı	72
2.6.3. Teşvik ve Ta‘zir Edatlarıyla Kullanımı	72
2.7. Mâzî Fiilin Atfedilmesi	73
SONUÇ.....	74
KAYNAKÇA.....	76
EKLER :	79
EK [1] “Sâlim sülâsî mücerred mâzî fiilin ma‘lûm muttaride çekimi”	80
EK [2] “Mehmûz sülâsî mücerred mâzî fiilin ma‘lûm muttaride çekimi”	81
EK [3] “Muzâ‘af sülâsî mücerred mâzî fiilin ma‘lûm muttaride çekimi”	82
EK [4] “Misâl sülâsî mücerred mâzî fiilin ma‘lûm muttaride çekimi”	83
EK [5] “Ecvef sülâsî mücerred mâzî fiilin ma‘lûm muttaride çekimi”	84
EK [6] “Nâkıs sülâsî mücerred mâzî fiilin ma‘lûm muttaride çekimi”	85
EK [7] “Lefîf-i makrûn sülâsî mücerred mâzî fiilin ma‘lûm muttaride çekimi”	86
EK [8] “Lefîf-i mefrûk sülâsî mücerred mâzî fiilin ma‘lûm muttaride çekimi”	87
ÖZGEÇMİŞ	88

KISALTMALAR

- a.mlf.** : Aynı müellif
as : Aleyhisselam
b. : İbn
h. : Hicrî
H.z. : Hazreti
MÜ. : Marmara Üniversitesi
ö. : Ölüm tarihi
sav : sallallâhu aleyhi vesellem
SBE : Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDK : Türk Dil Kurumu
TTK : Türk Tarih Kurumu
ty. : Tarih yok
vb. : Ve benzeri
yy. : Yayın yok

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu, Amacı, Önemi ve Sınırlılıkları

Dil, düşünce ufukumuzun çok ötesinde kapsamlı bir varlıktır. Bugün gelinen noktada sırları çözülememiş, gizemli bir olgudur. İslam medeniyetinin ortak lisanı Arapça'dır. İslam coğrafyasının genişleyip, farklı kültür ve medeniyetler ile hemhâl olması neticesinde Arap dili farklı bir görünüm kazanmıştır. Geniş coğrafyada yer alan insanlar, İslam ilim medeniyetinin tamamını, Arap dili aracılığıyla öğrenmişlerdir. Bu alanda ilk çalışmalar, ağırlıklı olarak gramer kuralları üzerine yapılmıştır.

Araştırmamızın konusu, gramer kitaplarının ilk sırasında yer alması hasebiyle önemli bir yer teşkil eden mâzî fiildir. Ülkemizde Arap dilindeki fiiller hakkında az sayıda çalışma bulunmaktadır. Muzârî fiil hakkında bir yüksek lisans tezi, iki makale çalışması yapılmıştır. Yüksek lisans tez çalışması, Hatice Ulukuyu tarafından yapılan *Sarf ve Nahiv Açısından Muzârî Fiil* başlıklı çalışmadır. Makale çalışmaları ise şunlardır: Mehmet Ali Şimşek tarafından kaleme alınan *Muzârî Fiilin Çekim Tablosu ve İ'rabı Üzerine*; Salih Ekinci, *Muzârî Fiili Nasb Eden Edatlar Hakkındaki Tartışmaların Tahlili* başlıklı çalışmalardır. Mâzî fiil hakkında ise ülkemizde kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır. Arap dünyasında da mâzî fiil farklı yönleriyle ele alınmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: Cemal Abdulhafız, *el-Fi 'lî 'l-mâzî ve ahvâlü binâih*; Haydar Hasan 'Ubeyd el-Kureyşî, *Delâletü 'l-fi 'li 'l-mâzî fî âyâtî 's-salât*. Öte yandan Arap dünyasında yapılan çalışmaların tamamı Arapça yazıldığı için ülke insanımıza doğrudan hitap etmemektedir. Bu bakımdan çalışmamızın Türkiye'de, bu alanda önemli bir boşluğu gidereceğini ümit etmekteyiz.

Çalışmanın son tarafında yer alan ekler kısmında ise, birinci bölümde otuzbeş kalıp halinde anlatılan mâzî fiilin, sadece sülâsî bâblarının muttaride (kelimenin anlamında herhangi bir değişikliğe sebep olmayacak ekleri alması) çekimlerine farklı örnekler verilmiştir. Literatürde daha çok kullanılması hasebiyle böyle bir tensîbâta gidilmiştir.

Kapsam olarak çalışmanın ilk etabında mâzî fiilin sarf cihetine, akabinde ise semantik açıdan mâzî fiile değinilmeye çalışılmıştır.

2. Araştırmanın Yöntemi

Mâzî fiil hakkındaki bilgilere, özellikle Arapça kadim eserlerin tahlili yapılarak ulaşılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte, konuyla ilgili Türkçe matbu eserler, ansiklopediler,

sözlükler, tez ve makale gibi akademik alanda yapılan çalışmalar kanalıyla, konu kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır.

Öncelikli olarak sarf kelimesi ve kelimenin kısımları hakkında kısa bilgi verilmesinin akabinde, mâzî fiil farklı kalıplardan örnekler eşliğinde incelenmiştir. Ardından mâzî fiilin semantik yönüne, yani zaman açısından ifade ettiği anlamlara temas edilmiştir. Çalışmada Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu esas alınmıştır. Âyet örnekleri tırnak içerisinde verilir, bulundukları sûre ve Türkçe mealleri belirtilmiştir. Hadisler de aynı şekilde kaynakları belirtilip, tercümeleri verilmiştir. Çalışmanın sonunda ise aksâm-ı seb' a mâzî fiil muttaride çekimleri tablolar halinde eklenmiştir.

3. Araştırmanın Kaynakları

Mâzî fiilin, sarf ve semantik açıdan tahlilinin yapılmasında gerekli olan bilgilere ulaşma noktasında öncelikli olarak Arapça kadim eserler tercih edilmiştir. Yapılan çalışmanın birinci bölümünün yazılmasında, özellikle *Mecmû'atu's-sarf* isimli esere müracaat edilmiştir. Bununla birlikte Muhammed b. Abdurrahîm el-Meylânî'nin (ö. 746/1346) *Şerhu'l-muğnî*, Molla Hâfız Muhammed Emin Efendi'nin (ö. 1258/1840) *Emsile Şerhi Köse Efendi*, Mehmed Zihni'nin (ö. 1913) *el-Muşezzebe ve el-Muntehab* vb. eserlerden, Hasan Akdağ'ın *Arap Dilinde Fiiller, Arap Dili Dilbilgisi*, Vecdi Akyüz'ün *Arapça'da Fiil Kipleri ve Yardımcıları*, Mustafa el-Galâyînî'nin *Câmi'u'd-durûsi'l-'arabiyye* vb. modern eserler, Haydar Ediskun'un *Yeni Türk Dilbilgisi*, Tahsin Banguoğlu'nun *Türkçe'nin Grameri* vb. Türkçe matbu eserlerden istifade edilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde klasik eserlerden Sîbeveyh'in (ö. 180/796) *el-Kitâb'ı*, İbn Cinnî'nin (ö. 392/1002) *Sirru sinâ'ati'l-i'râb'ı*, İbn Hişâm'ın (ö. 761/1360) *Muğni'l-lebîb*, *Şerh'u şuzuri'z-zeheb* ve *Şerh'u katri'n-nedâ* isimli eserlere müracaat edildi. Doğan Aksan'ın *Her Yönüyle Dil*, Kemal Bedri'nin *Nizâmu'z-zaman fi'l-luğateyn el-'arabiyye ve'l-incilîziyye fi zâvi't-tekâbuli'l-luğavî*, Mehmet Ali Şimşek'in *Arapçada Zaman Kalıpları, Kullanım Alanları ve Türkçedeki Zamanlarla Karşılaştırılması*, Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd'in *Durûsu't-tasrîf* vb. eserlerden istifade edilmiştir. Bununla beraber burada ismini zikretmediğimiz birçok klasik ve modern kaynaklardan yararlanılmıştır.

I. BÖLÜM

1. SARF İLMİ BAKIMINDAN MÂZÎ FİİL

1.1. Sarf Kavramı

Mâzî fiili sarf bakımından incelemeden önce Arap dilinde sarf kavramına değinmek yerinde olacaktır.

Sarf, lügat ve ıstılah anlamı itibariyle farklı anlamlara gelmektedir. Arapça'da صرف kelimesi kök anlamı itibariyle, aşağıda sırayla belirtileceği üzere; tövbe, geri döndürmek, uzaklaştırmak, gidermek, para harcamak, para bozdurmak, satmak, satın almak, karşılıklı alışveriş yapmak, hile yapmak, değiştirmek ve azat etmek gibi anlamlara gelmektedir. Şimdi sırasıyla sarf kelimesine ve türevlerine lügat ve ıstılah açısından örnekler eşliğinde değinilmeye çalışılacaktır.

1.1.1. Lügat Açısından Sarf Kavramı

1) Tövbe manasını ihtivâ eder.¹

لَا يُقْبَلُ مِنْهُ صَرْفٌ وَلَا عَدْلٌ : “Ondan tövbe ve şahitlik kabul edilmez.”

2) Gidermek, uzaklaştırmak, geri döndürmek manalarına gelir.²

مَرَّ الشَّبَابُ فَمَا لَهُ مِنْ مَصْرِفٍ : “Gençlik geçti, onu çevirmeye bir çare yoktur.”

صَرَفَ اللَّهُ عَنْكَ الْأَذَى : “Allah sıkıntıyı senden beri eylesin!”

صَرَفَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْكَ السُّوءَ : “Allah senden kötülüğü izâle etsin!”

3) Değiştirmek, geri çevirmek ve azâd etmek manalarına gelir.³

صَرَفْتُ الصِّبْيَانَ : “Küçük çocukları özgürleştirdim.”

صَرَفْتُ الدَّرَاهِمَ بِالْدِّنَانِيرِ : “Dirhemleri dinarlar ile yer değiştirdim.”

فَمَا يَسْتَطِيعُونَ صَرْفًا وَلَا نَصْرًا : “Artık ne azabınızı geri çevirebilir, ne de bir yardıma çare

bulabilirsiniz.”⁴

¹Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd Cevherî, *es-Sihâh tâcu'l-luğa ve shâhu'l-'arabiyye* (Kahire: Dâru'l-kütübi'l-‘ilmiyye, 1956), 4/1385; Mecduddîn el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu 'l-muhît* (Mısır: yy., 1332), 3/161.

²Cevherî, *es-Sihâh*, 4/1386.

³Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *Esâsu 'l-belâğa* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-‘ilmiyye, 1965), 353.

⁴Furkân, 25/19.

“O : إِنَّهُ لَيَتَصَرَّفُ فِي الْأُمُورِ. Sarf kökü, تَفْعُل bâbına girdiğinde, hile yapmak manasını kazanır. kişi işlerinde hileli hareket ediyor.”⁵

Sarf kelimesi, bağlam içerisinde, sözü süslemek manasını mecazen kazanabilir. فَلَانْ لَا : يُحْسِنُ صَرَفَ الْكَلَامِ “Şahıs kelimini süslemiyor.”⁶

“Her kim insanların iltifat ve teveccühlerini kazanmak kastıyla güzel söz söylemek isterse, (kıyamet günü) cennetin kokusunu dahi alamaz.”⁷ Hadîs-i Şerîf’te görüldüğü üzere, sarf kelimesi sözü süslemek anlamında kullanılmıştır.

Sarf kelimesi, تَصْرِيفًا صَرَف kalıbında تَفْعِيل bâbından getirildiğinde, bir şeyi açıklamak, beyan etmek anlamına gelmektedir.⁸ Örneğin; وَلَقَدْ صَرَفْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ “Yemin olsun ki, biz bu Kur’an’da insanlar için çeşitli misaller beyan etmişizdir.”⁹ Âyette görüldüğü üzere sarf kelimesi, açıklamak, beyan etmek anlamına gelmiştir.

Sarf kelimesi, إِنْفِعَال bâbından getirildiğinde, geri dönmek, ayrılmak, vazgeçmek anlamlarına gelmektedir.¹⁰ Örneğin, ثُمَّ انْصَرَفُوا صَرَفَ اللَّهِ قُلُوبَهُمْ “Sonra sıvışır giderler. Allah onların kalplerini imandan ayırmıştır.”¹¹ Burada sarf kelimesinin, vazgeçmek, ayrılmak, dönmek meyanında anlamlara geldiği görülmektedir.

Yukarıda görüldüğü gibi صرف fiili ve türevleri birçok anlamda kullanılmıştır.

1.1.2. İstilah Açısından Sarf Kavramı

İlk dönem âlimlerinden Sîbeveyh, sarf kavramı hakkında şöyle der:

هَذَا بَابُ مَا بَنَتْ الْعَرَبُ مِنَ الْأَسْمَاءِ وَالصِّفَاتِ وَالْأَفْعَالِ غَيْرِ الْمُعْتَلَّةِ وَمَا قِيسَ مِنَ الْمُعْتَلِّ الَّذِي لَا يَتَكَلَّمُونَ بِهِ وَمَا يَجْعَلُ فِي كَلَامِهِمْ إِلَّا نَظِيرَهُ مِنْ غَيْرِ بَابِهِ وَهُوَ الَّذِي يُسَمِّيهِ النَّحْوِيُّونَ التَّصْرِيفَ وَالْفَعْلَ

⁵ Zemahşerî, *Esâsu'l-belâğa*, 353; Muhammed b. Ebû Bekr er-Râzî, *Muhtârû's-sihâh*, (Dimeşk: Dâru'l-me'ârif, 1978), 361.

⁶ Zemahşerî, *Esâsu'l-belâğa*, 353.

⁷ Cevherî, *es-Sihâh*, 4/1386.

⁸ Zemahşerî, *Esâsu'l-belâğa*, 353.

⁹ İsrâ, 17/89.

¹⁰ Cevherî, *es-Sihâh*, 4/1386.

¹¹ Tevbe, 9/127.

“İşte bu, Arapların mu‘tel olan ve olmayan isim, sıfat, fiillerin meydana getirdikleri, bununla beraber mu‘tel isme kıyaslanan Arapların telaffuz etmedikleri ve kendi bâbının haricindeki bir benzerinden diğer bir örneği mevcut bulunmayan kelimelerin de ifade edildiği bir bölümdür. Nahiv âlimlerinin, et-tasrîf ve el-fiil diye isimlendirdikleri budur.”¹²

İbnu'l-Hâcib (ö. 646/1249), sarf kavramını şöyle tarif eder:

وَهُوَ عِلْمٌ بِأَصُولٍ يُعْرَفُ بِهَا أَحْوَالُ أَيْبَةِ الْكَلِمَةِ الَّتِي لَيْسَتْ بِإِعْرَابٍ

“İ‘rab dâhilinde olmayıp, kelime kalıplarının durumu kendisiyle bilinen, belli başlı kaideleri olan ilimdir.”¹³

Sarf kavramını, el-‘İzzî, (ö. 660/1262), şöyle tarif etmiştir:

وَهُوَ تَحْوِيلُ الْأَصْلِ الْوَاحِدِ إِلَى أَمْثَلَةٍ مُخْتَلِفَةٍ لِمَعَانٍ مَقْصُودَةٍ لَا تَحْصُلُ إِلَّا بِهَا

“Tek bir kök kelimeyi (masdar), kastedilen manaların ancak kendisiyle ortaya çıkabildiği, değişik kalıplara çevirmektir.”¹⁴

Sarf kavramını, Tahânevî (ö. 1158/1745), şöyle tarif eder:

إِنَّ الصَّرْفَ عِلْمٌ تُعْرَفُ بِهِ أَحْوَالُ الْكَلِمَةِ بِنَاءٍ وَتَصَرُّفًا فِيهِ أَيْ فِي ذَلِكَ الْبِنَاءِ لَا إِعْرَابًا وَبِنَاءً

“Kelimede mu‘reblik ve mebnîliğin dışında, kelimenin yapısı ve farklı kullanımlarını inceleyen ilimdir.”¹⁵

Sarf kavramını, yeni dönem âlimlerinden Mustafa el-Galâyînî (ö. 1944) şöyle tarif etmiştir:

فَالصَّرْفُ عِلْمٌ بِأَصُولٍ تُعْرَفُ بِهَا صَيَغُ الْكَلِمَاتِ الْعَرَبِيَّةِ وَأَحْوَالُهَا الَّتِي لَيْسَتْ بِإِعْرَابٍ وَلَا بِنَاءٍ

“Sarf, Arapça kelimelerin i‘rabı ve mebnîliği ile işgal etmeyip, Arapça kelimelerin vezinleri ve ahvâlinden bahseden ilimdir.”¹⁶

Hasan Akdağ ise sarf kelimesini şöyle tarif eder: “Arzu edilen mananın hâsıl olması için kelimede meydana gelen çeşitli şekillerden bahseden ilim dalıdır.”¹⁷

Molla Hâfız Muhammed Emin Efendi, *Emsile Şerhi Köse Efendi* isimli eserinde sarf kelimesinin ıstılah manasından, ayrıca sarf ilminin mevzuu ve gayesinden bahisle şöyle der: “Sarf kelimesi ıstılah olarak, asl-ı vâhidi emsile-i muhtelifeye döndürmeye veyahut kavâ‘id-i

¹² Ebû Bîşr ‘Amr b. Osman Sibeveyh, *el-Kitâb*, (Kahire: Dâru’l-me‘ârif, 1988), 4/242.

¹³ Osman b. Ömer İbnu’l-Hâcib, *eş-Şâfiye fî ‘ilmi’t-tasrîf*, (Mektebetu Mekkiyye: 1995), 6.

¹⁴ Abdulvehhâb b. İbrâhîm ez-Zencânî el-‘İzzî, *Muhtasaru’t-tasrîf*, (Beyrut: Dâru’l-minhâc, ty.), 3.

¹⁵ Alî b. Muhammed Hâmid et-Tahânevî, *Keşşâfu ıstılahâtî’l-funûn*, (Beyrut: Mektebetu Lübnan Nâşirûn, 1996), 21.

¹⁶ Mustafâ el-Galâyînî, *Câmi ‘u’d-durûsi’l-‘arabiyye*, (Beyrut: Dâru’l-me‘ârif, 1994), 1/8.

¹⁷ Hasan Akdağ, *Arap Dili Dilbilgisi*, (Konya: Tekin Kitabevi, 1989), 37.

külliyeleri bilip, bu sebeple kelimenin i‘rabinın gayrı hallerine (i‘lâl-idgâm-hazif-kalb) vâkıf olmaktır.” Ayrıca sarf ilminin mevzusunun yani omurgasının kelime olduğunu, gayesinin ise kıyasi kelimeleri ve manalarını bilip, i‘lal ve idgâmına vâkıf olarak, hata etmekten kaçınmak olduğunu belirtmiştir.¹⁸

Sarf ilmini ıstılah açısından iki kısımda analiz etmemiz mümkündür: Birincisi, kelimenin ahvâline vâkıf olmayı sağlayan ilim dalı olarak, ikincisi ise kelimelerin manalarının anlaşılmasını sağlayan, yani masdar’ın, mâzî, muzârî, emir fiile, ism-i fâil, ism-i mef‘ûl gibi sîgalara dönüşmesini ele alan ilim olarak değerlendirilebilir.¹⁹

Tahânevî, sarf ve nahiv ilimlerinin önemine vurgu yaparak şöyle bir tarifte bulunur: اَنَّ الصَّرْفَ اُمُّ الْعُلُومِ وَالنَّحْوُ اَبُوهَا “Sarf, ilimlerin anası, nahiv ise babası mesafesindedir.”²⁰

Görüldüğü gibi sarf kavramı, ıstılah bakımından kelimenin nahiv yönüyle değil, bir takım kurallara göre girdiği şekiller ile değiştirdiği anlam üzerine odaklanır.

1.2. Kelime

Kelime, şöyle tarif edilmiştir:

لَفْظٌ يَدُلُّ عَلَى مَعْنَى مُفْرَدٍ

“Tekil bir manaya delâlet eden lafza kelime denir.”²¹ Örneğin; يَكْتُبُ-عَنْ-مُحَمَّدٍ-فَلَنْسُوَّةَ

شَجَرَةٍ vb. örneklerde olduğu gibi. Verilen örneklerdeki fiil, harf ve isimler, her biri tekil bir mana üzere delâlet eden kelimelerdir.

İbn Hişâm, *Şerh ’u katri’n-nedâ ve belli ’s-sadâ* isimli eserinde, kelimeyi şöyle tarif eder: اَلْكَلِمَةُ قَوْلٌ مُفْرَدٌ “Kelime müfred bir sözdür.” Burada söz olarak çevirisi yapılan قَوْلٌ kelimesiyle kastedilen, bir manaya delâlet eden ifadedir. Örneğin; رَجُلٌ/Adam gibi. مُفْرَدٌ kelimesiyle kastedilen ise bir cüz’ü yani parçası, manasının diğer cüz’üne, parçasına delâlet etmeyen lafız demektir. Örneğin; زَيْدٌ/Zeyd gibi.²²

¹⁸ Molla Hâfız Muhammed Emin Efendî, *Emsile Şerhi Köse Efendî*, (İstanbul: Dâru’l-me‘ârif, 1840), 37.

¹⁹ Muhammed Abdülkerim el-Muderris, *Resâilu’l-ğufrân*, (Bağdat: Dâru’l-me‘ârif, 1978), 3.

²⁰ Tahânevî, *Keşşâfu ıstılahâtı’l-funûn*, 23.

²¹ Abdülğânî ed-Dakr, *Mu‘cemu’n-nahv*, (İstanbul: Dâru’l-me‘ârif, 1987), 286; Galâyînî, *Câmi’u’d-durûsi’l-arabiyye*, 1/9; Mehmed Zihni, *el-Muntehab*, (İstanbul: Şamil Matbaası, 1303), 3.

²² Ebû Muhammed Abdullah Cemâlüddîn b. Hişâm, *Şerh’u katri’n-nedâ ve belli ’s-sadâ*, (İstanbul: Dersâdet, ty.), 45.

Kelimenin başka bir tarifi şöyledir: “Bir mana ifade eden en küçük söz birimidir.”²³

Kelimenin lügat manasına bakıldığında, tek anlamını içerdiği görülür. Hz. İsa (as) Kur'an-ı Kerimde كَلِمَةُ اللَّهِ unvanıyla geçmektedir. Nitekim o, إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ “Doğrusu Allah indinde İsa’nın durumu, Âdem’in durumu gibidir. Onu topraktan yarattı. Sonra da ona, ‘Ol!’ dedi, hemen oluverdi.”²⁴ Verilen âyette işaret edildiği gibi, İsa (a.s.) dünyada babasız olarak yaratılmıştır. Bundan dolayı yetim olması hasebiyle teklik özelliğine sahiptir.²⁵

Birgivî (ö. 981/1573), kelimenin tarifini ıstılah cihetinden şöyle yapmaktadır:

وَهِيَ اللَّفْظُ الْمَوْضُوعُ لِمَعْنَى مُفْرَدٍ

“Tek bir mana için kullanılan lafza kelime denir.”²⁶ Birgivî, yapmış olduğu tarifi hemen akabinde kelimeyi; isim, fiil ve harf şeklinde üç kısımda ele almıştır. Şimdi sırasıyla bu üç kısma temas edilecektir.

1.2.1. İsim

Lügatta “nişan” manasına gelir.²⁷

İstılahta ise ismin tarifi şöyle yapılmıştır:

وَهُوَ مَا دَلَّ عَلَىٰ مَعْنَى مُسْتَقِلٍّ بِأَلْفَهُمْ غَيْرِ مُقْتَرِنٍ بِأَحَدِ الْأَزْمِنَةِ الثَّلَاثَةِ

“Üç zamandan (mâzî, hâl, istikbâl) birine yakın olmayıp, kendi nefsinde bir manaya delâlet eden lafızdır.”²⁸

İnsan, hayvan, nebâtât, câmidât, yer, zaman ve sıfatlara delâleti olmakla beraber, herhangi bir zamana delâleti bulunmayan lafza da isim denir.²⁹

İsmin diğer bir tarifi, başlı başına bir anlam ifade edip, zaman mefhumuyla alâkası bulunmayan kelimedir.³⁰

Görüldüğü gibi isim zamanla kayıtlı olmayan ve tek başına mana ifade eden kelimedir.

²³ Hasan Akdağ, *Arap Dili Dilbilgisi*, 33.

²⁴ Âl-i İmrân, 3/59

²⁵ Hatice Ulukuyu, *Sarf ve Nahiv Açısından Muzâri Fiil*, (Konya: Selçuk Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi 2000), 13.

²⁶ Muhammed b. ‘Aliyyi’l-Birgivî, *Kitâbu’l-izhâr*, (İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2015), 111.

²⁷ Molla Hâfız, *Emsile Şerhi Köse Efendi*, 12.

²⁸ Birgivî, *Kitâbu’l-izhâr*, 111.

²⁹ ‘Abdulğânî ed-Dakr, *Mu‘cemu’n-nahv*, 10.

³⁰ Hasan Akdağ, *Arap Dili Dilbilgisi*, 33-34.

İsmi diğer kelime türlerinden ayırt etmemizi sağlayan alametler şunlardır: Baş tarafına harf-i ta‘rîf, harf-i cer ve nidâ edatı alması; son tarafına ise tenvîn veya yuvarlak ّ gelmesi veya ismin muzâ‘af ve muzâ‘af-ı ileyh olmasıdır.³¹

1.2.2. Fiil

Lügatta “iş” manasına gelir.³² Istılahta ise fiilin tarifi şöyledir:

وَهُوَ مَا دَلَّ عَلَى مَعْنَى مُسْتَقِلٍّ بِأَلْفِهِمْ مُقْتَرِنٍ بِأَحَدِ الْأَزْمَنَةِ الثَّلَاثَةِ

“Üç zamandan birine yakın olup, kendi nefsinde bir manaya delâlet eden lafızdır.”³³

Fiil, özel zamanda iş ve oluşun meydana gelişini gösteren lafza denir.³⁴ Fiilin diğer bir tarifi ise geçmiş, gelecek ve şimdiki zamanda iş, oluş ve hareket manasını barındıran kelimedir. Geçmiş zaman manası ifade edenlere mâzî; şimdiki veya gelecek zaman manası ifade edenlere muzârî; taleple birlikte sadece şimdiki zaman manası ifade edenler ise emir fiilleri diye tesmiye edilmektedir. Fiili, diğer kelime gruplarından tefrik edebilmek için baş taraflarına tahkik, hasr, nasb ve cezm edatları, son taraflarına ise fâil ve müenneslik tâ’sı, muhataba yâ’sı ve te’kit nûn’u gelmesine dikkat etmek lüzumlu olacaktır.³⁵

Sîbeveyh’e göre fiil, ismin eylem lafızlarından çoğaltılan; mâzî, hâl ve istikbâl için kalıpları mevcut olan kelimedir.³⁶

İbn Ya‘îş (ö. 643/1245) şöyle bir tarifte bulunmuştur: Kendi zatında zamanla alakalı manayı ihtiva eden her kelime fiildir.³⁷

Türkçe’de fiil şöyle tarif edilir: Mevcudatın yaptıkları eylemleri, zaman ve şahsa birleştirerek ifade edilen kelimedir.³⁸

Yukarıdaki tanımlarda görüldüğü gibi fiil, kişi, zaman ve iş ilişkisi içinde tek başına anlam ifade eden kelimedir.

Mehmet Zihni (ö. 1913) Arapça’da fiili; mâzî, muzârî, emir, nehiy, taaccub şeklinde beş kısımda mülâhaza etmiştir.³⁹

³¹ Ahmet Yaşar, *Arapça’nın Temel Kuralları*, (İzmir: Anadolu Matbaacılık, 1996), 211.

³² Molla Hâfiz, *Emsile Şerhi Köse Efendî*, 12.

³³ Birgivî, *Kitâbu’l-izhâr*, 111.

³⁴ Ahmet Yaşar, *Arapça’nın Temel Kuralları*, 213.

³⁵ Hasan Akdağ, *Arap Dili Dilbilgisi*, 33; ‘Abdulgânî ed-Dakr, *Mu’cemu’n-nahv*, 266.

³⁶ Ez-Zeccâcî, *el-Cumel*, (Beyrut: Dâru’l-me‘ârif, 1986), 17.

³⁷ Muvaffakuddîn-İbn Ya‘îş, *Şerhu’l-mufasssal*, (Kahire: Dâru’l-kütübi’l-‘ilmiyye, ty.), 3/2.

³⁸ Haydar Ediskun, *Yeni Türk Dilbilgisi*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1963), 170.

³⁹ Mehmed Zihni, *el-Muntehab*, 485.

Bu çalışmanın konusu olan mâzî fiilin diğer fiil türlerinin önüne geçmesinin nedenlerini, Molla Hâfız Muhammed Emin Efendi şöyle sıralamaktadır: 1- Mâzî geçmişe, muzârî ise geleceğe delâlet eder. Geçmiş ise gelecekten önce gelir. 2- Mâzî fiil tahkik (kesinlik), muzârî fiil ise teşkik (şüphe) ifade eder. Tahkik, teşkikten evlâdır. 3- Mâzî fiil mücerred (yalın), muzârî fiil ise mezîd fih (artırılmış) tir. Mücerred olan fiil, mezîd fih olan fiil üzerine mukaddemdir.⁴⁰

Kaynaklarda Arapça'daki fiillerin farklı taksimatları bulunmaktadır. Şöyle ki; fiil kökü itibariyle, mücerred (soyutlanmış) ve mezîd (artırılmış) olmak üzere ikiye ayrılır. Zamana taalluk etmesi cihetinden ise câmid (çekimlenemeyen) ve mutasarrıf (çekimlenebilen) olarak taksim edilir. İçerisinde illet harfi olup olmamasına göre sahîh ve mu'tel fiil diye isimlendirilir. Fiile binâ' ve i'rab cihetinden bakıldığında, mu'rab (i'rab edilen) ve mebnî (harekesi değişmeyen) şeklinde ayırım yapıldığı müşâhede edilir. Tevkîd (pekiştirme) açısından fiil, müekked (pekiştirilmiş) ve gayr-ı müekked (pekiştirilmemiş) olarak ayrılır. Oluş itibariyle fiil, hakîki ve lafzî olarak kısımlara ayrılır.⁴¹

1.2.3. Harf

Lügatta “taraf” manasına gelir.⁴² İstılahta ise harfîn tarifi şöyledir:

وَهُوَ مَا دَلَّ عَلَى مَعْنَى غَيْرِ مُسْتَقِلٍّ بِالْفَهْمِ بَلْ آلَةٌ لَهُمْ غَيْرُهُ

“Tek başına bir mana ifade etmeyip, başka kelimelerin manasının anlaşılmasına vesile olan lafızdır.”⁴³

Harfin diğer bir tarifi, ancak beraber kullanıldığı isim veya fiil ile bir anlam ifade eden lafızdır.⁴⁴

Başka bir tarifte, başlı başına bir anlam ifade etmeyip, cümle içerisinde diğer kelime gruplarının içeriğini anlama noktasında yardımcı olan kelime grubuna harf denir. Burada harf, edat görevi üstlenmektedir. Harfi, diğer kelime türlerinden ayırmanın en kolay yolu ise fiil ve isme münhasır özelliklerin harfte bulunmamasıdır.⁴⁵

Görüldüğü gibi harf, tek başına bir anlam ifade etmeyip bağlam içerisinde başka kelimelerin anlaşılmasına vesile olan kelimedir.

⁴⁰ Molla Hâfız, *Emsile Şerhi Köse Efendî*, 11.

⁴¹ Corc Mitrî 'Abdulmesih, *el-Halîl*, (Lübnan: Dâru'l-kütübi'l-‘ilmiyye, 1990), 306.

⁴² Molla Hâfız, *Emsile Şerhi Köse Efendî*, 12.

⁴³ Birgivî, *Kitâbu'l-izhâr*, 111.

⁴⁴ Ahmet Yaşar, *Arapça'nın Temel Kuralları*, 213.

⁴⁵ Hasan Akdağ, *Arap Dili Dilbilgisi*, 34.

Molla Hafız, isim, fiil ve harf konusuna şöyle işaret etmektedir: İsimde asıl olan, mu‘rab olmasıdır. Zira isimlerin azı mebnîdir. Fiilde ise asıl olan mebnî olmasıdır. Zira fiilin azı mu‘rab olarak gelir. Harflerin ise tamamı mebnîdir. Kelimenin meydana gelmesinde dört ana unsur vardır. Bunlardan birincisi vezindir. İkincisi ise mevzûn yani terazinin gözüne konulan şeydir. Üçüncü ana unsur, madde yani aslî harflerdir. Dördüncü son ana unsur ise heyet yani sıfat-ı mukadderedir. Kelâmın maddesi kelimedir. Kelimenin maddesi harflerdir. Harflerin maddesi savt (sesler)’dır. Savt’ın maddesi ise havadır.⁴⁶

Görüldüğü gibi kaynaklarda kelime isim, fiil, harf olmak üzere üç kısımda incelenmektedir. Her birisi kendi içinde farklı özellik ve görevlere sahiptir.

1.3. Aksâm-ı Seb‘a

Mâzî fiil ile ilgili değerlendirmelere geçmeden önce, Arapça’da fiili oluşturan harfler bakımından yapısıyla ilgili ön bilgileri vermek yerinde olacaktır. Arapça’da fiil, oluştuğu harfler bakımından iki ana bölüm (sahîh-mu‘tel); bu iki bölüm yedi alt bölümde incelenir. Bu kısımlar genel olarak aksâm-ı seb‘a şeklinde isimlendirilir.

Arapça’da fiil, oluştuğu harflerin illet harfleri olan (ى - و - ا) içerip, içermemesi bakımından iki bölüme ayrılır. İlet harfi içermeyen fiillere sahîh fiil, illet harfi içeren fiillere mu‘tel fiil denir.

Yapılan çalışmada aksâm-ı seb‘a, örnekler eşliğinde incelenip, son tarafta aksâm-ı seb‘a fiil çekim örnekleri verilecektir.⁴⁷

1.3.1. Sahîh Fiil

Fiil kökü, illet harfi (ى - و - ا) barındırmayan fiillere sahîh fiil denir. Kelimenin kökünde hemze ve şedde bulunması, sahîh fiil olmasına engel teşkil etmez.⁴⁸

نَصَرَ - كَتَبَ - سَأَلَ - مَدَّ vb.

Sahîh fiil; sâlim, mehmûz ve muzâ‘af fiil olarak üç kısımda incelenir.

⁴⁶ Molla Hâfız, *Emsile Şerhi Köse Efendi*, 12.

⁴⁷ Konuyla ilgili ayrıntılı aksâm-ı seb‘a örnek çekim tablosu, ekler kısmında zikredilecektir.

⁴⁸ ‘Abdulmesîh, *el-Halîl*, 310.

1.3.1.1. Sâlim Fiil

Lügatta “her hangi bir zarara uğramamış” anlamına gelen⁴⁹ sâlim kelimesi, sarf ilminde; kök harflerinin içerisinde illet harfi bulundurmadığı gibi hemze ve şedde de barındırmayan fiil için kullanılır.⁵⁰ Örneğin; كَتَبَ – جَلَسَ – عَلِمَ fiilleri sâlim fiillerdir.

Nahiv âlimlerinden bazıları, sahîh fiil ile sâlim fiil aynıdır demişlerdir. Bazı âlimler ise sâlim ve gayr-ı sâlim diye ayrıma gitmişlerdir. Gayr-ı sâlimi kendi içerisinde sahîh ve mu‘tel diye ayrıma tâbî tutmuşlardır.⁵¹

أَفْتَحَ – أَخْرَجَ – أَجْلَسَ örneklerinde olduğu gibi, hemze veya illet harfi kelimedeki zâit olarak kullanıldığında, o fiil sâlim olur. Çünkü buradaki hemze veya illet harfi, fiilin kök halinde mevcut değildir.⁵²

1.3.1.2. Mehmûz Fiil

Lügatta “hızlanması için hayvana sopayla vurdu” anlamına gelen⁵³ هَمَز fiilinin ism-i mef‘ûlü olan mehmûz kelimesi, sarf ilminde; kök harflerinde illet harfi olmamakla beraber, harflerinden biri hemze olan fiile denir.⁵⁴ Örneğin, قَرَأَ gibi.

Mehmûz fiil, hemzenin bulunduğu konuma istinaden üç kısımda mülâhaza edilir. Bunlar, mehmûzu’l-fâ, mehmûzu’l-‘ayn, mehmûzu’l-lâm olarak adlandırılır.⁵⁵

Mehmûzu’l-fâ (ilk harfi hemzeli olan), çalışmanın sonraki sayfalarında bahsedilecek olan altı vezinden şu vezinlerde gelir:

أَخَذَ يَأْخُذُ – فَعَلَ – يَفْعَلُ

أَسَرَ يَأْسِرُ – فَعَلَ – يَفْعَلُ

أَلَهُ يَأْلُهُ – فَعَلَ – يَفْعَلُ

أَشَرَ يَأْشُرُ – فَعَلَ – يَفْعَلُ

⁴⁹ Komisyon, *el-Mu‘cemu’l-‘arabiyyi’l-esâsi* (Tunus: Dâru’l-me‘ârif, 1989), 638.

⁵⁰ Galâyînî, *Câmi’u’d-durûsi’l-‘arabiyye*, 1/52; Ebû Muhammed Bahâüddîn b. ‘Akîl, *Şerh’u İbn ‘Akîl*, (Mısır: Dâru’l-kütübi’l-‘ilmiyye, 1964), 2/606.

⁵¹ ‘Abdulmesîh, *el-Halîl*, 310.

⁵² İbn ‘Akîl, *Şerh’u İbn ‘Akîl*, 2/607.

⁵³ Komisyon, *el-Mu‘cemu’l-‘arabiyyi’l-esâsi*, 1271.

⁵⁴ İbn ‘Akîl, *Şerh’u İbn ‘Akîl*, 2/606.

⁵⁵ İbn ‘Akîl, *Şerh’u İbn ‘Akîl*, 2/614.

أَسْرَ يَأْسُرُ – فَعْلٌ – يَفْعُلُ vezninde;

Mehmûzu'l-‘ayn (ortadaki harf hemzeli olan):

سَمِعَ يَسْمَعُ – فَعْلٌ – يَفْعُلُ vezninde;

سَأَلَ يَسْأَلُ – فَعْلٌ – يَفْعُلُ vezninde;

لَوْمْ يَلْؤُمُ – فَعْلٌ – يَفْعُلُ vezninde;

Mehmûzu'l-lâm (son harfi hemzeli olan):

سَبَأَ يَسْبَأُ – فَعْلٌ – يَفْعُلُ vezninde;

خَطَأَ يَخْطَأُ – فَعْلٌ – يَفْعُلُ vezninde;

بَطُوْ يَبْطُوْ gibi.⁵⁶

Görüldüğü gibi mehmûz fiil türleri bütün vezinlerde gelmemektedir. Yani mehmûzu'l-fâ beş vezinde; mehmûzu'l-‘ayn ve mehmûzu'l-lâm üç vezinde gelmektedir.

Bu meyanda mehmûz fiilin hemzesinin yazılışıyla ilgili kurallardan bahsetmek yerinde olacaktır. Hemze yazılmadan önce, harekelerin ağırlık derecesinin bilinmesi gerekir. Fetha harekesi, harekelerin en hafifi olup, sonrasında zamme harekesi, sonrasında ise kesra harekesi gelmektedir.⁵⁷ Hemzenin yazılışıyla ilgili kurallar şunlardır: Hemze, kelimenin başında olup, harekesi zamme veya fetha olursa elif üzerine yazılır. Örneğin; أَكَلَ – سَأَلَ – قَرَأَ gibi. Hemze, kelimenin ortasında sâkin veya fetha harekeli olup, bir önceki harfin harekesi fetha olursa elif üzerine yazılır. Örneğin, سَأَلَ – قَرَأَتْ vb. Ayrıca bu durumda hemze, bir önceki harfin harekesinin kuvvetli oluşuna göre şekil alır. Örneğin, يَأْكُلُ kelimesinde hemze sâkin, bir önceki harf fetha olduğu için, hemze fetha harekesini temsil eden elif harfi üzerine yazılmıştır. يُؤْمِنُ kelimesinde ise hemzeden önceki harf zamme olduğu için hemze, zamme harekesini temsil eden vâv üzerine yazılmıştır. Hemze kelimenin sonunda geldiğinde, kendinden önceki harf harekeli ise

⁵⁶ İbn ‘Akîl, *Şerh’u İbn ‘Akîl*, 2/615.

⁵⁷ Nu‘mân b. Sâbit Ebû Hanîfe, *Mecmû‘atu’s-sarf Kitâbu’l-maksûd*, (İstanbul: Fazilet Neşriyat, 1979), 207.

önceki harfin harekesine uygun destek üzerine yazılır. Örneğin, قَرَأَ – هَنَى vb. Şayet hemzeden önceki harf sâkin ise hemze desteksiz yazılır. Örneğin, جَاءَ – سَاءَ vb.⁵⁸

1.3.1.3. Muzâ‘af Fiil

Lügatta ضَعَّفَ fiilinin ism-i mef‘ûlû olduğu için “zayıflatılmış” ya da “iki kat yapılmış” anlamına gelen⁵⁹ muzâ‘af kelimesi, sarf ilminde; fiili oluşturan kök harflerden ikisinin aynı olduğu fiile denir.⁶⁰ Örneğin; مَدَّ ve وَلَوَّلَ gibi.

Muzâ‘af fiil, sülâsî muzâ‘af ve rubâî muzâ‘af olmak üzere iki kısma ayrılır.⁶¹

Sülâsî muzâ‘af: Üç harfli olan kelimenin, ikinci ve üçüncü harfi aynı şekilde tekrar ettiğinde ona denir. Örneğin; مَدَّ – مَدَّ gibi. Rubâî muzâ‘af: Dört harfli olan kelimenin, birinci ve ikinci harfi aynı şekilde tekrar ettiğinde o fiile rubâî muzâ‘af fiil denir. Örneğin; وَلَوَّلَ – وَلَوَّلَ gibi. Muzâ‘af fiil, ileride ayrıntılı bilgi verilecek olan sülâsî mücerred bâbları⁶² birinci, ikinci ve dördüncüsünden gelirken, üçüncü ve altıncı bâbtan gelmez.⁶³

1.3.2. Mu‘tel Fiil

Lügatta “hasta oldu” anlamına gelen⁶⁴ اِعْتَلَّ fiilinin ism-i fâili olan mu‘tel kelimesi, sarf ilminde; aslî harflerinden biri veya ikisi illet harflerinden (ي – و – ا) olan fiile denmektedir.⁶⁵ Örneğin; وَسِقَ نَامَ – قَالَ – شَوَى vb.

Mu‘tel fiil, fiilde illet harfinin bulunduğu konuma ve sayısına göre dört başlıkta incelenir. Bunlar misâl, ecvef, nâkıs ve lefif fiil olarak adlandırılır.

⁵⁸ Mehmet Maksudoğlu, *Arapça Dilbilgisi*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 27; Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Sarf*, (İstanbul: MÜ. İlâhiyat Fakültesi Yayınları, 2015), 55.

⁵⁹ Komisyon, *el-Mu‘cemu’l-‘arabiyyi’l-esâsî*, 772.

⁶⁰ ‘Abdulmesîh, *el-Halîl*, 314.

⁶¹ İbn ‘Akîl, *Şerh’u İbn ‘Akîl*, 2/606.

⁶² Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi sayfa 25’te “Sülâsî Mücerred Bâbları” başlığı altında zikredilecektir.

⁶³ İbn ‘Akîl, *Şerh’u İbn ‘Akîl*, 2/610.

⁶⁴ Komisyon, *el-Mu‘cemu’l-‘arabiyyi’l-esâsî*, 859.

⁶⁵ ‘Abdulğânî ed-Dakr, *Mu‘cemu’n-nahv*, 355; Galâyînî, *Câmi’u’d-durûsi’l-‘arabiyye*, 1/53; İbn ‘Akîl, *Şerh’u İbn ‘Akîl*, 2/606.

1.3.2.1. Misâl Fiil

Lügatta “bir şeyi diğer bir şeye benzetme” anlamına gelen⁶⁶ misâl kelimesi, sarf ilminde; birinci harfi illet harfi olan fiile denir.⁶⁷

Ecvef fiil, vâv-î veyahut yâ-î olduğunda üç kalıpta gelir. Şöyle ki; **فَعَلَ - يَفْعُلُ** vezninde **هَابَ - خَافَ** gibi. **فَعَلَ - يَفْعُلُ** vezninde **عَاشَ - طَابَ** gibi. **فَعَلَ - يَفْعُلُ** vezninde **ذَابَ - قَالَ - مَاجَ** gibi.⁷¹

1.3.2.3. Nâkıs Fiil

Lügatta “noksan” anlamına gelen⁷² nâkıs kelimesi, sarf ilminde; son harfi illetli olan fiile denir. **عَزَا - بَنَى** gibi. Nâkıs fiil, beş kalıpta gelir. Şöyle ki; **فَعَلَ - يَفْعُلُ** vezninde **سَمَا - دَعَا** gibi. **فَعَلَ - يَفْعُلُ** vezninde **رَضِيَ - طَعَى** gibi. **فَعَلَ - يَفْعُلُ** vezninde **مَرَى - قَلَى** gibi. **فَعَلَ - يَفْعُلُ** vezninde **سَرَوَ - رَحَوَ** fiilleri örnek verilebilir.⁷³

1.3.2.4. Lefîf Fiil

Lügatta “toplamak ve giydirmek” anlamına gelen⁷⁴ lefîf kelimesi, sarf ilminde; kök, asıl harflerinden iki tanesi illet harfi olan fiile denir.⁷⁵ Lefîf fiil, illet harfinin bulunduğu konuma göre iki kısma ayrılır: Lefîf-i makrûn ve lefîf-i mefrûk.⁷⁶

1.3.2.4.1. Lefîf-i Makrûn

‘Ayne’l-fi‘li ile lâme’l fi‘li illet harfi olan fiile denir. **شَوَى** gibi. Ortada ve sonda gelen illet harfleriyle ilgili birtakım kuralları vardır. Şöyle ki; ortadaki ve sondaki harfler, her ikisi vâv veyahut her ikisi yâ olarak gelmez. Ayrıca, ortadaki harf yâ, sondaki harf vâv şeklinde gelmez. Lakin **حَيَّى - عَيَّى** gibi fiiller Arap keliminde bu şekilde kullanıla geldiği için, kural dışı bu şekilde söylenmektedir.⁷⁷

Lefîf-i makrûn beş kalıpta kullanılır:

- 1- Ortadaki harf vâv, sondaki harf ise elif’e dönüşmüş yâ olarak gelir. Örneğin; **شَوَى** - **طَوَى** - **كَوَى** gibi.

⁷¹ İbn ‘Akîl, *Şerh’u İbn ‘Akîl*, 2/624.

⁷² Komisyon, *el-Mu‘cemu’l-‘arabiyyi’l-esâsî*, 1223.

⁷³ ‘Abdulğânî ed-Dakr, *Mu‘cemu’n-nahv*, 391; İbn ‘Akîl, *Şerh’u İbn ‘Akîl*, 2/635.

⁷⁴ Komisyon, *el-Mu‘cemu’l-‘arabiyyi’l-esâsî*, 1094.

⁷⁵ M.Edip Çağmar, *Alıştırmalarla Sarf*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 66; Muharrem Çöllü, *Muhtasar Arapça Dilbilgisi*, (Ankara: Bizim Repro, 2012), 346.

⁷⁶ Galâyînî, *Câmi’u’d-durûsi’l-‘arabiyye*, 1/53; ‘Abdulğânî ed-Dakr, *Mu‘cemu’n-nahv*, 312.

⁷⁷ Galâyînî, *Câmi’u’d-durûsi’l-‘arabiyye*, 1/53.

2- Ortadaki harf vâv, sondaki harf ise olduğu hâl üzere kalan yâ olarak gelir. Örneğin; رَوِيَّ - دَوِيَّ - هَوِيَّ gibi.

3- Ortadaki harf vâv, sondaki harf ise elif'e dönüşmüş vâv olarak gelir. Örneğin; عَوَى - زَوَى gibi.

4- Ortadaki harf yâ, sondaki harf ise olduğu hâl üzere kalan yâ olarak gelir. Örneğin; عَيَّى - حَيَّى gibi.

5- Ortadaki harf vâv, sondaki harf ise yâ harfine dönüşmüş vâv olarak gelir. Örneğin; حَوِيَّ - قَوِيَّ gibi.⁷⁸

Lefîf-i makrûn olan fiilde ortadaki harfin durumu, sahîh fiildeki ortadaki harfin durumu gibidir. Sondaki harfin durumu ise nâkıs fiildeki durum ile aynıdır. Sadece sondaki harfin, elif'e çevrilmesini gerektirecek durum olduğunda elif'e çevirme işlemi yapılır. Örneğin; طَوَى - قَوَى gibi.⁷⁹

1.3.2.4.2. Lefîf-i Mefrûk

Fâ'el-fi'li ile lâme'l-fi'li illet harfi olan fiile denir. وَفَّى gibi. Başta ve sonda gelen illet harfleriyle ilgili birtakım kurallar vardır. Şöyle ki; genelde başta vâv harfi gelir. Lakin يَدِي ve benzeri fiillerin semâî olarak kural dışı kalması muhtemeldir. Sondaki harf, yâ olarak gelip, yâ harfi olduğu hâl üzere kalabilir veyahut elif harfine dönüştürülür. Örneğin; وَلِيَّ - وَشَى gibi.⁸⁰

Lefîf-i mefrûk üç kalıpta kullanılır:

1- وَعَى - يَعِي vezninde; فَعَلَ - يَفْعَلُ gibi.

2- وَجَى - يَوْجَى vezninde; فَعَلَ - يَفْعَلُ gibi.

3- وَلَى - يَلَى vezninde; فَعَلَ - يَفْعَلُ gibi.⁸¹

⁷⁸ 'Abdulğânî ed-Dakr, *Mu'cemu'n-nahv*, 312; İbn 'Akîl, *Şerh'u İbn 'Akîl*, 2/645.

⁷⁹ İbn 'Akîl, *Şerh'u İbn 'Akîl*, 2/647.

⁸⁰ Galâyînî, *Câmi 'u'd-durûsi'l-'arabiyye*, 1/53; 'Abdulğânî ed-Dakr, *Mu'cemu'n-nahv*, 312.

⁸¹ İbn 'Akîl, *Şerh'u İbn 'Akîl*, 2/644.

Lefif-i mefrûk olan fiilde, baştaki harfin durumu, misâl fiildeki ilk harfin durumu gibi olup, sondaki harfin durumu ise nâkıs fiildeki durum ile aynıdır.⁸²

1.4. Mâzî Fiil

İbnu'l-Hâcib, *Kâfiye* isimli eserinde, mâzî fiili şöyle tarif eder:

مَا دَلَّ عَلَى زَمَانٍ قَبْلَ زَمَانِكَ مَبْنِيٍّ عَلَى الْفَتْحِ مَعَ غَيْرِ ضَمِيرٍ الْمَرْفُوعِ الْمُتَحَرِّكِ وَالْوَاوِ

“Merfu‘ müteharrik zamir ve vâv’ın dışındaki yerlerde fetha üzerine mebnî olup, senin haber verdiğin zamandan önceki zamana delâlet eden fiildir.”⁸⁶

Meylânî, (ö. 811/1408) *Şerhu'l-Muğnî*’de mâzî fiili şöyle tarif eder: Arap dilinde konuşma zamanından önceki bir zamanda meydana gelmiş olaya delâlet eden fiile mâzî fiil denir.⁸⁷

Mâzî fiil, geçmiş zaman anlamını barındıran, âhirine sâkin müenneslik tâ’sı ve harekeli fâil tâ’sını alabilme niteliğini muhtevî fiildir.⁸⁸

Mâzî fiilin diğer bir tanımı, konuşma zamanından önce iş, oluş ve hareketin yapıldığını ifade eden kelime şeklindedir.⁸⁹

قَرَأْتُ مَا كَتَبْتُهُ : “Yazdığını okudum.”

اجْتَمَعَ أَمْسٍ مَجْلِسُ الْوُزَرَاءِ : “Dün bakanlar meclisi toplandı.”

جَلَسَتْ فَاطِمَةُ عَلَى الْأَرِيكَةِ : “Fatma koltuğa oturdu.”

Mezkûr misallerdeki mâzî fiiller, geçmiş zamanı ifade etmekle birlikte, sâkin veya harekeli tâ’yı aldıkları görülmektedir. Başka bir ifadeyle fiilin müenneslik ta’sı alması, mâzî fiil olduğuna delalet eder.

Osmanlı âlimlerinden Molla Hâfız Muhammed Emin Efendi ise mâzî fiili şöyle tarif eder: نَصَرَ aslında نَصَرَ idi. Masdar-ı gayri mîm-i müfred lafız olan نَصَرَ dan mâzî fiil yapmayı istedik. Müfred müzekker gâib kılarak hem bâbına, hem de aslına riayet ederek ‘ayne’l-fi’li fetha üzere mebnî kılındı ve نَصَرَ oldu. Tenvin, ismin özelliklerinden olduğu için son taraftaki tenvini kaldırdık ve نَصَرَ oldu. İsme benzerliğinden ötürü, son tarafı fetha üzere mebnî kılındı

⁸⁶ İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, (Kâhire: Mektebetu'l-âdâb, 2010), 80.

⁸⁷ Muhammed b. Abdurrahîm el-Meylânî, *Şerhu'l-muğnî*, (Midyat: Dâr-u nûru's-sabâh, 2012), 191.

⁸⁸ Mehmet Ali Şimşek, *Arapçada Zaman Kalıpları, Kullanım Alanları ve Türkçedeki Zamanlarla Karşılaştırılması*, (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 1997), 6.

⁸⁹ Ahmet Yaşar, *Arapça'nın Temel Kuralları*, 19.

ve نَصَرَ oldu.”⁹⁰ Molla Hafız’ın tarifine göre mâzî fiilin temelinde masdar sîgası vardır. Görüldüğü gibi mâzî fiil olayın konuşma zamanından önce yapıldığına delâlet etmektedir.

1.4.1. Mâzî Fiilin Ma‘lûm ve Mechûl Sîgaları

Galâyînî, *Câmi ‘u’d-durûsi’l-‘arabiyye* isimli eserinde şöyle der: Fiil, almış olduğu fâiline nispetle, ma‘lûm ve mechûl olmak üzere iki kısma ayrılır.

Ma‘lûm Fiil: Cümle içerisinde fâili mevcut olan fiile denir.⁹¹

“Ve insan: ‘Ona ne oluyor?’ dediği zaman.”⁹² Burada قَالَ fiili, fâiliyle beraber zikredildiği için ma‘lûm ve tam fiildir.

Fâil ise şöyle tarif edilebilir: Yapılan iş kendisi üzerinde ortaya çıkan ve işi yapan merfu‘ isme fâil denir.⁹³

Mechûl Fiil: Arap literatüründe mechûl fiil diye isimlendirdiğimiz fiil yapısına karşılık olarak Türkçe’de edilgen yapı vardır. Bilindiği gibi Türkçe’de fiil köküne –il eki ilâve etmek suretiyle, fiil edilgen yapıya bürünmüş olur. Örnek olarak; farklı bir işe veriliyorsun denildiğinde, bu cümle, yetkililer tarafından farklı bir işe veriliyorsun anlamını içermektedir. Cümle içerisinde edilgen olarak kullanılan fiillerin fâilinin ekseriyetle mechûl olduğu, aynı zamanda açığa çıkarılması arzu edilmediği veya ifade tarzındaki değişiklikten ötürü söylenmediği görülür.⁹⁴

Mef‘ûlü, nâibu’l-fâil⁹⁵ olarak alan her fiile mechûl fiil denir.⁹⁶ Mechûl fiilin diğer bir tanımı şöyledir: Fiilin kısımlarından olup, direkt fâile isnat edemeyip, fâil hazfedildikten sonra fâilin vekili olan nâibu’l-fâile isnat eden fiile denir.⁹⁷

“كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ : “Oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de farz kılındı.”⁹⁸ Verilen örnekteki كُتِبَ fiilleri mechûl fiillerdir.

Mechûl fiilin tarifinde fâilin zikredilmediği, onun yerine fâilin vekili konumunda olan nâibu’l-fâilin zikredildiği söylenmişti. Cümle içerisinde fâilin yer almaması değişik

⁹⁰ Molla Hâfız, *Emsile Şerhi Köse Efendî*, 8.

⁹¹ Galâyînî, *Câmi ‘u’d-durûsi’l-‘arabiyye*, 1/51.

⁹² Zilzâl, 99/3.

⁹³ Ali el-Cârim Mustafâ Emin, *en-Nahvu’l-vâzih*, (Mısır: Dâru’l-me‘ârif, 1965), 1/27.

⁹⁴ Tahsin Banguoğlu, *Türkçe’nin Grameri*, (Ankara: TTK Basımevi, 1990), 413.

⁹⁵ Fâili hazfedilip, kendisi fail makamına getirilen her mef‘ûl.

⁹⁶ Abbas Hasen, *en-Nahvu’l-vâfi*, (Kâhire: Dâru’l-me‘ârif, 1968), 2/96.

⁹⁷ Abdulmesîh, *el-Halîl*, 313.

⁹⁸ Bakara, 2/183.

nedenlerden ötürü olur ki, bunlardan bazıları şunlardır: Fâil söylendiğinde ayıplanma korkusu, fâilin ma'lûm olması, muhâtabın zekâ durumuna aşırı güven, konuşmayı kısa tutma gibi nedenlerden ötürü fâil zikredilmez, onun yerine nâibu'l-fâil zikredilir.⁹⁹

1.4.2. Ma'lûm Fiilin Mechûl Fiile Dönüşü

Cümle içerisinden fâil kaldırıldığında, ma'lûm fiilin görüntüsünde değişiklik meydana gelir.¹⁰⁰

Sülâsî ve ziyade bâblardan gelen mâzî fiile birer örnek vermek gerekirse, ma'lûm çekimde نَصَرَ yani her üç harfi fetha harekeli okunan fiil, mechûl çekimde نَصِرَ yani ilk harf zamme, ikinci harf kesra yapılmıştır. Son harf ise ma'lûmda olduğu gibi fetha olarak kalmıştır. Yine ma'lûm çekimde أَكْرَمَ fiili, mechûl çekimde أَكْرِمَ şeklinde söylenmektedir. Fiil mechûl olduğunda, fâil yerine nâibu'l-fâil alır. Nâibu'l-fâil, fiilin hemen akabinde gelecek diye bir durum yoktur. Fiil ile nâibu'l-fâil arasına başka kelimelerde girebilir.¹⁰¹

1.4.2.1. Sülâsî Mücerred Mâzî Fiillerin Mechûl Sîgası

Çalışmanın önceki bölümlerinde bahsedildiği gibi, sülâsî fiiller yapısına göre yedi kısma ayrılır. Bu yedi bölüm kendi içinde sahîh ve mu'tel¹⁰² olarak iki kısımdır. Sahîh fiil; sâlim, muzâ'af ve mehmûz olmak üzere üç kısımda incelenir. Temel prensipte bütün bu fiil türleri aynı kurala tâbî olmakla birlikte, mechûl yapıya çevrildiklerinde birtakım farklılıklar göstermektedir. Sırasıyla bu fiillerin mechûl sîgaları şu şekildedir:

Sâlim fiil: فَعَلَ fiili, mechûl sîgada فَعِلَ kalıbında; فَعِلَا – فَعِلُوا şeklinde gelir.

Mehmûz fiil: أَكَلَ fiili, mechûl sîgada أَكِلَ kalıbında; أَكِلَا – أَكِلُوا şeklinde gelir.

Muzâ'af fiil: زَجَّ fiili, mechûl sîgada زَجَّ kalıbında; زَجَّ – زَجَّا – زَجُّوا şeklinde gelir.

Misâl fiil: وَعَدَ fiili, mechûl sîgada وَعَدَ kalıbında; وَعَدَا – وَعَدُوا – وَعَدَ şeklinde gelir.

Ecvef fiillerde, ma'lûm sîgada ortada bulunan elif harfi, mechûl sîgada yâ harfine dönüşür. Gerek vâv'lı olsun, gerek yâ'lı olsun, mâzî mâ'lûm olan ecvef sîgaları, cemî müennes

⁹⁹ Galâyînî, *Câmi'u'd-durûsi'l-'arabiyye*, 1/51; Abbas Hasen, *en-Nahvu'l-vâfi*, 2/96.

¹⁰⁰ Galâyînî, *Câmi'u'd-durûsi'l-'arabiyye*, 1/51.

¹⁰¹ Fu'ad Ni'me, *Mulahhasu kavâ'id-i'l-luğati'l-'arabiyye*, (Kahire: Dâru'l-me'ârif, ty.), 50.

¹⁰² Asli harflerinden bir tanesi illetli olan fiildir.

(تَفْعِيل) Bâbı:

kelimesinin mechûlü فُعَلْ vezninde gelir.

Nâkıs fiillerde, sülâsî nâkıs fiiller gibi çekimi yapılır. Örneğin, سَمَّى kelimesinin mechûlü, سَمَّى - سَمَّيَا - سَمُّوا şeklinde gelir.¹⁰⁶

(مُفَاعَلَة) Bâbı:

kelimesinin mechûlü فُعِلَ vezninde gelir.

Mehmûz fiillerden, نَابَأَ - سَأَلَ - أَخَذَ kelimelerinin mechûlleri سُؤِلَ, نُؤِيَّ, vezninde gelir.

Misâl, ecvef ve nâkıs fiillerden, جَاوَبَ - وَائِبَ - يَأْسَرَ - جَاءَى kelimelerinin mechûlleri جُؤِبَ, جُؤِيَّ, vezninde gelir.¹⁰⁷

(إِنْفِعَال) Bâbı: Bu bâbtan getirilen fiillerin tamamı lâzım¹⁰⁸ olduğu için mechûl vezni yoktur.¹⁰⁹

(اِفْتِعَال) Bâbı:

kelimesinin mechûlü اِفْتُعِلَ vezninde gelir.

Aksâm-ı seb' aya, if'âl bâbının mâzî mechûlü gibi uygulanır. Şöyle ki; اِؤْتَمَنَ - اِخْتَارَ - اِئْتَدَ kelimelerinin mechûlleri اُؤْتِمِنَ - اُؤْتِمِنَ - اُؤْتِمِنَ vezninde gelir.¹¹⁰

(اِفْعِلَال) Bâbı: Bu bâbtan getirilen fiillerin tamamı lâzım olduğu için mechûl vezni yoktur.¹¹¹

(تَفْعُل) Bâbı: تَفْعُل kelimesinin mechûlü تَفْعُل vezninde gelir. Örneğin, تَوَقَّى - تَقَبَّلَ kelimelerinin mechûlleri تَوَقَّيَ - تَقَبَّلَ vezninde gelir.¹¹²

¹⁰⁶ Mehmed Zihni, *el-Muşezzebe*, 84; a.mlf., *el-Muntehab*, 514.

¹⁰⁷ Mehmed Zihni, *el-Muşezzebe*, 84-85; a.mlf., *el-Muntehab*, 516.

¹⁰⁸ Lâzım fiil; mef'ûlün bih (nesne) almayan, müte'addî fiil ise mef'ûlün bih alan fiildir.

¹⁰⁹ Sadi Çöğenli, *Arapça Fiil Çekimleri ve Sarf Bilgisi*, (Erzurum: Bakanlar Matbaacılık, 1999), 201.

¹¹⁰ Mehmed Zihni, *el-Muşezzebe*, 86-87; a.mlf., *el-Muntehab*, 519.

¹¹¹ Sadi Çöğenli, *Arapça Fiil Çekimleri ve Sarf Bilgisi*, 211.

¹¹² Mehmed Zihni, *el-Muşezzebe*, 87-88; a.mlf., *el-Muntehab*, 521.

(تَفَاعُل) Bâbı: تَفَاعُل kelimesinin mechûlü تَفَاعُل vezninde gelir. Örneğin, تَعَاظَى - تَمَادَّ kelimelerinin mechûlü تَعَاظَى - تَمَادَّ vezninde gelir.

(اِسْتِفْعَال) Bâbı: اِسْتِفْعَال kelimesinin mechûlü اِسْتِفْعَال vezninde gelir. Aksâm-ı seb'aya tatbikte, if'âl bâbının mechûlü gibi tatbik edilir. Örneğin, اِسْتَفْتَى - اِسْتَفْلَى - اِسْتَأْمَنَ kelimelerinin mechûlleri اِسْتَفْتَى - اِسْتَفْلَى - اِسْتَأْمَنَ şeklinde gelir.

(اِفْعَال) Bâbı: اِفْعَال kelimesinin mechûlü اِفْعَال vezninde gelir. Örneğin, اِخْلُوْا kelimesinin mechûlü اِخْلُوْا vezninde gelir.

(اِفْعَال) Bâbı: Bu bâbtan getirilen fiillerin tamamı lâzım olduğu için mechûl vezni yoktur.¹¹³

(اِفْعَال) Bâbı: اِفْعَال kelimesinin mechûlü اِفْعَال vezninde gelmektedir.

(تَفْعُل - اِفْعَال) Bâbları: Bu bâblardan getirilen fiillerin tamamı lâzım olduğu için, mechûl vezinleri yoktur.¹¹⁴

(اِفْعَال) Bâbı: اِفْعَال kelimesinin mechûlü اِفْعَال vezninde gelmektedir.¹¹⁵

Her dilde olduğu gibi Arapça'da da etken ve edilgen fiil yapısı vardır. Yukarıda bahsedildiği gibi bu yapılar fiilin şeklinde birtakım değişiklikler yapılarak elde edilir.

1.5. Mâzî Fiilin Mücerred ve Mezîd Olması

Harflerinin tamamı aslından olup, içerisinde ziyade harf barındırmayan fiillere mücerred fiil denilir. Örneğin; خَرَجَ - دَخَرَ fiilleri mücerred fiillerdir.¹¹⁶

Sûlâsî mücerred fiil, kök olarak harf adedi üç olan fiile denilmektedir.¹¹⁷ Örneğin; كَتَبَ - جَلَسَ - عَلِمَ - فَتَحَ gibi.

¹¹³ Sadi Çögenli, *Arapça Fiil Çekimleri ve Sarf Bilgisi*, 272.

¹¹⁴ Sadi Çögenli, *Arapça Fiil Çekimleri ve Sarf Bilgisi*, 274.

¹¹⁵ Mehmed Zihni, *el-Muşezzeb*, 88-90; a.mlf., *el-Muntehab*, 522.

¹¹⁶ Hayrettin Karaman-Bekir Topaloğlu, *Arapça Dilbilgisi III*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1978), 11; 'Abdulmesîh, *el-Halîl*, 312-313.

¹¹⁷ 'Abdulmesîh, *el-Halîl*, 308.

Fiilin ana gövdesine, harf veya harfler eklenerek veyahut ana gövdedeki harflerden birinin tekrar etmesiyle meydana gelen fiile mezîd fiil denir. Fiili geçişli hale dönüştürmek ve aynı zamanda farklı bir anlam ifade etmesi için harf veya harfler eklenir.¹¹⁸

Buraya kadar mâzî fiilin farklı yönlerine değinildi. Şimdi de sarf ilminde kelimenin ana iskeleti, omurgasını şekillendiren sülâsî mücerred bâblarına değinilecektir.

1.5.1. Sülâsî Mücerred Bâbları

Kök fiildeki harf sayısının adedi üç olup, üzerine harf veya harfler ilave edilmemiş fiil kalıplarına sülâsî mücerred fiiller denir. Ortadaki harfin harekesinin mâzî ve muzârîde değişimine bağlı olarak toplamda altı bâbtan müteşekkildir.¹¹⁹

1. Bâb: Bu bâbın vezni (ölçek) *يَفْعُلْ - فَعَلْ* olup, mevzûnü (ölçeğe uygun düşen kalıp) ise *يَنْصُرُ - نَصَرَ*’dür. Ortadaki harf, mâzîde meftûh, muzârîde ise mazmûm olarak gelmektedir. Bu bâbın binasında, çoğu kere müte‘addî (geçişli/nesne alabilen), bazende lâzım (geçişsiz/nesne alamayan) fiiller gelir. Örneğin; *نَصَرَ زَيْدٌ عَمْرًا* : “Zeyd Amr’a yardım etti.” *خَرَجَ زَيْدٌ* : “Zeyd çıktı.”¹²⁰

Birinci bâb, bâbların içerisinde en çok kullanılanı olup, bu bâbtan sâlim, ecvef, muzâ‘af, mehmûzu’l-fâ ve nâkıs-ı vâv-î olan fiiller gelmektedir.¹²¹

Bu bâbın bir takım özellikleri vardır. Şöyle ki; *يُعْبُ - عَبَّ* gibi, muzâ‘af müte‘addî olan fiiller, *يُتَوُّ - تَاء* gibi ortadaki harfî vâv’lı olan fiiller, *يَأْسُو - أَسَا* gibi sondaki harfî vâv’lı olan fiiller bu bâbtan gelmektedir.¹²²

2. Bâb: Bu bâbın vezni *يَفْعُلْ - فَعَلْ* olup, mevzûnü ise *يَضْرِبُ - ضَرَبَ*’dür. Ortadaki harf, mâzî’de meftûh, muzârîde meksûr olarak gelmektedir. Bu bâbın binasında, çoğu kere

¹¹⁸ Ahmed el-Hamelâvî, *Şeze’l-‘arf fî fenni’s-sarf*, (Mısır: Dâru’l-kütübi’l-‘ilmiyye, 1965), 29; Hayrettin Karaman-Bekir Topaloğlu, *Arapça Dilbilgisi III*, 11; Yusuf Uralgiray, *İlk ve İleri Dilbilgisi*, (Riyad: Dâru’l-me‘ârif, 1986), 1/76.

¹¹⁹ Y. Fatih Akbaş, *Arapça Dilbilgisi Sarf-Nahiv*, 101.

¹²⁰ Ebû Ca‘fer Ahmed b. Abdullah es-Sermarî, *Kitâbu’l-binâ’*, (İstanbul: Fazilet Neşriyat, 1979), 210.

¹²¹ Hamelâvî, *Şeze’l-‘arf fî fenni’s-sarf*, 30; Galâyînî, *Câmi‘u’d-durûsi’l-‘arabiyye*, 1/214.

¹²² Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, *Durûsu’t-tasrîf*, (Beyrut: el-Mektebetü’l-‘asriyye, 1990), 104.

müte‘addî, bazen de lâzım fiiller gelir. Örneğin; *زَيْدٌ عَمْرًا* : “Zeyd Amr’ı dövdü.” – *جَلَسَ زَيْدٌ* : “Zeyd oturdu.”¹²³

Bu bâbın özellikleri şöyledir: Ortadaki harfi yâ olan *يَشِيبُ* – *شَابَ* gibi ecvef fiiller, ilk harfi vâv olan *وَجَبَ* – *وَتَّبَ* gibi misâl fiiller, son tarafı yâ ile illetli olan *قَضَى* gibi nâkıs fiiller bu bâbtan gelmektedirler.¹²⁴

3. Bâb: Bu bâbın vezni *يَفْعَلُ* – *فَعَلَ* olup, mevzûnü ise *يَفْتَحُ* – *فَتَحَ*’dür. Ortadaki veya sondaki harfin boğaz harflerinden (ل – ه – ع – غ – ح – خ) birisi olması şartıyla, ortadaki harf, mâzî ve muzâride fetha olur. Bu bâbın binâsında, çoğu kere müte‘addî, bazen de lâzım fiiller gelir. Örneğin, *زَيْدٌ الْبَابَ* : “Zeyd kapıyı açtı.” *زَيْدٌ* : “Zeyd gitti.”¹²⁵

4. Bâb: Bu bâbın vezni *يَفْعَلُ* – *فَعَلَ* olup, mevzûnü ise *يَعْلَمُ* – *عَلِمَ*’dür. Ortadaki harf, mâzide meksûr, muzâride fetha olarak gelmektedir. Bu bâbın binâsında, çoğu kere müte‘addî, bazen de lâzım fiiller gelir. Örneğin, *زَيْدٌ الْمَسْئَلَةَ* : “Zeyd konuyu bildi.” *وَجَلَّ زَيْدٌ* : “Zeyd korktu.”¹²⁶

Bu bâbın bir özelliği; mutluluk, üzüntü, hastalık, fiziksel eksiklik ve renkler, genellikle bu bâbtan gelen fiiller ile ifade edilir. Örneğin, *عَوَرَ* : “Şaşı oldu.” *فَرِحَ* : “Mutlu oldu.” *سَوَدَ* : “Kara oldu.”¹²⁷

5. Bâb: Bu bâbın vezni *يَفْعَلُ* – *فَعَلَ* olup, mevzûnü ise *يَحْسُنُ* – *حَسُنَ*’dür. Ortadaki harf, mâzî ve muzâride zamme olarak gelir. Bu bâbın binâsında, sadece lâzım fiiller gelir. Örneğin, *زَيْدٌ* : “Zeyd güzel oldu.”¹²⁸

¹²³ Sermarî, *Kitâbu ‘l-binâ*’, 211.

¹²⁴ Abdulhamîd, *Durûsu ‘t-tasrîf*’, 95-96; Galâyînî, *Câmi ‘u’d-durûsi ‘l-‘arabiyye*, 1/215.

¹²⁵ Galâyînî, *Câmi ‘u’d-durûsi ‘l-‘arabiyye*, 1/216; Sermarî, *Kitâbu ‘l-binâ*’, 212; Hamelâvî, *Şeze ‘l-‘arf fî fenni ‘s-sarf*, 30.

¹²⁶ Sermarî, *Kitâbu ‘l-binâ*’, 212.

¹²⁷ Hamelâvî, *Şeze ‘l-‘arf fî fenni ‘s-sarf*, 31; İbn ‘Akîl, *Şerh ‘u İbn ‘Akîl*, 2/600.

¹²⁸ Sermarî, *Kitâbu ‘l-binâ*’, 213.

Bu bâbın özelliklerinden birisi, karakter, ahlak güzelliği veya kötü ahlak, iffet ve şeref manasını içeren kelimeler bu bâbtan gelmektedir. Örneğin, حَسَن : “Güzel oldu. كَرَم : “Cömert oldu.” لَوْم : “Kötü oldu.”¹²⁹

6. Bâb: Bu bâbın vezni يَفْعِلُ – فَعِلْ olup, mevzûnû ise يَحْسِبُ – حَسِبْ’dür. Ortadaki harf, mâzî ve muzârîde kesra olarak gelir. Bu bâbın binâsında çoğu kere müte‘addî, bazen de lâzım fiiller gelir. Örneğin, حَسِبَ زَيْدٌ عَمْرًا فَاضِلًا : “Zeyd Amr’ı faziletli zannetti.” وَرِثَ زَيْدٌ : “Zeyd vâris oldu.”¹³⁰

Görüldüğü gibi sülâsî mücerred bâblar, mâzî ve muzârî sîgalarında orta harfin değişmesiyle altı bölümde incelenmektedir.

1.5.2. Rubâ‘î Mücerred Bâbı

Kök harflerinin adedi dört olan fiile rubâ‘î mücerred fiil denir. Tek bâb olup, farklı bir bâbı yoktur.¹³¹

Bu bâbın vezni, يُفَعِّلُ – فَعَّلْ olup, mevzûnû ise يُدْخِرُ – دَخِرْ’dür. Bu bâbın özelliği, tüm harflerinin aslından olması şartıyla, mâzîsinin dört harfli olmasıdır. Bu bâbın binâsında, çoğu kere müte‘addî, bazende lâzım fiiller gelir. Örneğin, دَخَرَ زَيْدٌ الْحَجَرَ : “Zeyd taşı yuvarladı.” دَرَجَ : “Zeyd zelil oldu.”¹³²

Bu bâbta olan mâzî ma‘lûmlar iki kalıpta gelir. Şöyle ki;

1- زَلَّ kalıbında

2- سَلَّى kalıbında gibi.¹³³

Bu bâbın kullanım alanları şöyledir:

¹²⁹ Galâyînî, *Câmi ‘u’d-durûsi ‘l-‘arabiyye*, 1/217; Hamelâvî, *Şeze ‘l-‘arf fi fenni ‘s-sarf*, 32.

¹³⁰ Sermarî, *Kitâbu ‘l-binâ*, 213.

¹³¹ ‘Abdulmesîh, *el-Halîl*, 309.

¹³² Sermarî, *Kitâbu ‘l-binâ*, 222.

¹³³ Sadi Çögenli, *Arapça Fiil Çekimleri ve Sarf Bilgisi*, 163.

Sözü kısa kesme vb. durumlardan dolayı naht yapmak, yani iki kökü, tek kök haline çevirmek. Örneğin, بِسْمِ اللَّهِ denildiğinde şu anlam kastedilir: “Ahmet sınıfta besmele çekti.” İsim halinden, fiil olarak türetilen kelimeler vardır. Şöyle ki; جَلَبَبَ – جَلَبَاب (Elbise giydi.), فَلَئْسُوْة – فَلَئْسَ (Takke taktı.), عَنُوْان – عَنُوْان (Başlık attı.), سِرْوَال – سِرْوَال (Uzun elbise giydi.), تَلْمِيْذ – تَلْمِيْذ (Talebe oldu.), كَهْرَبَاءُ – كَهْرَب (Elektrik verdi.) Tabiat sesi olarak kullanılırken, fiil haline dönüştürülenler vardır. Örneğin, فَهَقَّهْ – فَهَقَّهْ (Kahkaha attı.), طَقَّقْ – طَقَّقْ (Tak tak etti.)¹³⁴

Görüldüğü gibi rubâ'î mücerred bâbı Arap dilinde tek bir kalıp olarak gelmektedir.

1.5.3. Sülâsî Mezîd Bâblar

Sülâsî fiilin kök harflerine harf veya harfler eklemek suretiyle meydana gelen fiillerdir.¹³⁵

Üç bölüm halinde olup, toplamda on iki bâbtan meydana gelmektedir. Birinci bölüm, kök harf üzerine, bir harf ziyâde edilen, üç bâbtan müteşekkil olan bölümdür.

1. Bâb: Vezni يُفْعِلُ – يُفْعِلُ olup, mevzûnü يُكْرِمُ – يُكْرِمُ'dür. Bu bâbın özelliği, kelimenin evveline hemze getirilerek mâzîsinin dört harfli olmasıdır. Bu bâbın binâsında çoğu kere müte'addî, bazen lâzım fiiller gelir. Örneğin, زَيْدٌ عَمْرًا : “Zeyd Amr'a ikrâm etti.” أَصْبَحَ الرَّجُلُ : “Adam sabahladı.”¹³⁶ قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ : “Andolsun ki, müminler felâha erdi.”¹³⁷ Verilen âyetteki أَفْلَحَ fiili lâzım fiildir.

Bu bâbtan gelen mâzî ma'lûmlar, aksâm-ı seb'a dikkate alınarak dokuz kalıpta gelir. Şöyle ki;

1- أُكْرِمَ kalıbında أُكْرِمَ gibi.

2- أَبْكَى kalıbında أَبْكَى gibi.

¹³⁴ Hatice Ulukuyu, *Sarf ve Nahiv Açısından Muzârî Fiil*, 75.

¹³⁵ 'Abdulmesîh, *el-Halîl*, 308.

¹³⁶ Sermarî, *Kitâbu 'l-binâ*, 214.

¹³⁷ Mu'minûn, 23/1.

3- أَجَارَ kalıbında gibi.

4- أَشَمَّ kalıbında gibi.

5- أَوْرَثَ kalıbında gibi.

6- أَنْسَ kalıbında gibi.

7- أَوْقَى kalıbında gibi.

8- أَتَقَرَّ kalıbında gibi.

9- آتَى kalıbında gibi.¹³⁸

أَفْعَلَ fiilinin hemzesi bir takım manalara gelir. Bunlar şunlardır:

1- Ta'diyyet (Geçişlilik, lâzım fiili müte'addî yapmak): أَكْرَمْتُهُ "Ona ikram ettim." Lâzım olan كَرَّمَ fiili, hemze'nin getirilişiyle müte'addî fiile dönüşmüştür.

2- Sayrûret (Dönüşüm): أَمْشَى الرَّجُلُ "Adam hayvan sâhibi oldu." أَمْشَى fiilinin baş tarafındaki hemze, مَشَى "yürümek" fiilinin başında gelmekle, anlam şöyle olmuştur: صَارَ ذَا مَاشِيَةٍ : "Hayvan sahibi oldu." مَاشِيَةٍ "Yürüyücü" kelimesi kendi anlamından sıyrılıp, hayvanlara isim olarak gelmiştir.

3- Vicdân (Bir şeyi diğer bir şey ile vasıflamak): أَجَلَلْتُهُ "Onu cimri olarak gördüm." Verilen örnekte جَلَلَ fiili, if'âl bâbına nakledilerek şu anlama gelmiştir: وَجَدْتُهُ بِجِيلٍ "Onu cimri olarak buldum."

4- Haynûnet (Bir şeyin meydana gelme zamanının yakın olması): أَحْسَدَ الزَّرْعُ "Hasat vakti yakın oldu."

5- İzâlet (Gidermek): أَشَكَيْتُهُ "Onun şikâyetini giderdim/ortadan kaldırdım."

6- Duhûl (Bir şeye dâhil olmak): أَصْبَحَ الرَّجُلُ "Adam sabahladı."

¹³⁸ Sadi Çögenli, *Arapça Fiil Çekimleri ve Sarf Bilgisi*, 147.

7-Kesret (Çokluk): أَلْبَنَ الرَّجُلُ: “Adamın çok sütü oldu.”¹³⁹

Sülâsi iken ifade ettiği anlam ile if‘âl bâbına nakledildiğinde sülâsî anlamından tamamen soyutlanıp, farklı bir anlama bürünen fiiller vardır. Bunlardan bazıları şunlardır:

وَعَدَ : Söz verdi – أَوْعَدَ : Tehdit etti.

أَمِنَ : Emîn oldu – آمَنَ : İman etti.

نَظَرَ : Baktı – أَنْظَرَ : Erteleledi.

أَعْرَضَ : Yüz çevirdi – أَرَضَى : Arzetti.

أَثْنَى : Övdü. – بُكَّتِي : Büktü.¹⁴⁰

Hemze-i kât‘î toplamda dokuz yerde bulunur. Bunlardan biri if‘âl bâbının hemzesidir. Örneğin, أَكْرَمَ vb.¹⁴¹

2. Bâb: Vezni يُفْعِلُ – فَعَّلَ olup, mevzûnü ise يُفْرَحُ – فَرَحَ’dür. Bu bâbın özelliği, kelimenin ilk harfî ile ortadaki harf arasına, ortadaki harfin cinsinden bir harf daha getirmek suretiyle, mâzîsinin dört harflî olmasıdır. Bu bâbtan gelen fiiller teksir (çokluk) için kullanılır. Bu çokluk; fiil, fâil ve mef‘ûlde olabilir. Örneğin; طَوَّفَ زَيْدُ الْكَعْبَةَ “Zeyd, Kâbe’yi çok tavaf etti.”, مَوَّتَ الْإِبِلُ “Birçok develer öldü.”, غَلَقَ زَيْدُ الْبَابَ “Zeyd, çok kapıları kapattı.”¹⁴²

Bu bâbın birtakım özellikleri daha vardır. Örneğin, fiilin kök manası, mef‘ûle isnâd edilerek كَذَّبْتُ الرَّجُلَ : “Adama yalancılık isnâd ettim.”, hikâye edilerek (tek kelimeyle cümle anlatmak) هَلَّلَ : “Lâ ilâhe illallâh dedi.”, bir yerde hazır olma anlamında, جَمَعَ الرَّجُلُ “Adam Cuma’da hazır bulundu.”, şeklinde kullanımları vardır.¹⁴³

Bu bâbtan olan mâzî malûmlar, iki kalıpta gelir. Şöyle ki;

1- بَشَّرَ kalıbında gibi.

2- سَمَّى kalıbında gibi.¹⁴⁴

¹³⁹ Ebû Hanîfe, *Kitâbu'l- maksûd*, 197.

¹⁴⁰ Hasan Akdağ, *Arap Dilinde Fiiller*, (Konya: Tekin Kitabevi, 1994), 12.

¹⁴¹ Ebû Hanîfe, *Kitâbu'l- maksûd*, 184.

¹⁴² Sermaî, *Kitâbu 'l-binâ'*, 214-215.

¹⁴³ Y. Fatih Akbaş, *Arapça Dilbilgisi Sarf-Nahiv*, 109.

¹⁴⁴ Sadi Çögenli, *Arapça Fiil Çekimleri ve Sarf Bilgisi*, 156.

Lâzım olan fiil müte‘addî yapılmak istenildiğinde bu bâba nakledilir. Örneğin; حَافَ fiili korktu anlamına gelirken, حَوَّفَ ise korkuttu anlamına gelmektedir. Ve yine, نَزَلَ fiili, indi anlamından, نَزَّلَ denildiğinde, indirdi anlamına gelmektedir.¹⁴⁵ اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانٍ¹⁴⁶ : “Allah, kelâmın en güzelini ikizli, âhenkli bir kitap olarak indirdi.”¹⁴⁶ Verilen âyette görüldüğü gibi.

Bu bâbtan gelen fiiller, teşbih anlamında şöyle kullanılır: حَجَّرَ الطِّينُ “Çamur, taş gibi sert oldu.”¹⁴⁷ سُبْحَانَ اللَّهِ anlamını karşılayan سَبَّحَ denildiğinde kısaltma (telhîs),¹⁴⁸ مَرَّضَهُ “Onu iyileştirdi.” Son örnekte ise izâle anlamında kullanılmıştır.¹⁴⁹

Sülâsî bâbta kullanılmayıp, tef’îl bâbında kullanılan bazı kelimeler vardır. Bunlar şunlardır:¹⁵⁰

عَوَّلَ : Yüksek sesle çığlık atmak.

كَرَّسَ : Temel atmak, kutsamak.

عَيَّرَ : Bir şeyden ötürü ayıplamak.

زَوَّجَ : Evlendirmek, eşleştirmek.

جَرَّبَ : Sınamak, tecrübe etmek.

دَمَّرَ : Virân hâle koymak.

Yukarıdaki bilgiler dikkate alındığında, Arap kelemında her fiilin sülâsî’sinin olmadığı anlaşılmaktadır.

Sülâsi “üç harfli” iken, kullanıldığı anlam ile bu bâba nakledildiğinde anlamı tamamen farklılaşan kelimeler vardır. Örneğin; نَصَرَ : “Yardım etti.”, نَصَّرَ : “Vaftiz etti.”, قَدَّمَ : “Ulaştı.”, فَدَّمَ : “Takdim etti.”¹⁵¹

¹⁴⁵ Galâyînî, *Câmi ‘u'd-durûsi ‘l-‘arabiyye*, 1/219; Hamelâvî, *Şeze ‘l-‘arf fi fenni’s-sarf*, 43.

¹⁴⁶ Zümer, 39/23.

¹⁴⁷ Hamelâvî, *Şeze ‘l-‘arf fi fenni’s-sarf*, 43.

¹⁴⁸ İbn ‘Akîl, *Şerh’u İbn ‘Akîl*, 2/601.

¹⁴⁹ Hamelâvî, *Şeze ‘l-‘arf fi fenni’s-sarf*, 43.

¹⁵⁰ Hasan Akdağ, *Arap Dilinde Fiiller*, 13.

¹⁵¹ Hasan Akdağ, *Arap Dilinde Fiiller*, 13.

3. Bâb: Vezni $\text{يُفَاعِلُ} - \text{فَاعِل}$ olup, mevzûnü ise $\text{يُقَاتِلُ} - \text{قَاتِل}$ 'dür. Bu bâbın özelliği, fâ'el-fi'li ile 'ayne'l-fi'li arasına bir elif getirmek suretiyle, mâzîsinin dört harfli olmasıdır. Bu bâbın binâsı, müşâreket (çokluk) için olur. Bu bâbta geçen müşâreket, fâil ile mef'ûl arasındadır. Örneğin, $\text{شَارَكَ أَحْمَدُ حَسَنًا}$: “Ahmet, Hasan ile ortak oldu.” Tefâ'ûl bâbında geçen müşâreket ise fâiller arasında geçmektedir. Örneğin, $\text{تَشَارَكَ أَحْمَدُ وَحَسَنٌ}$: “Ahmet ve Hasan ortak oldular.”¹⁵²

Bazen bu bâbın binâsı, teklik ifade eder. Örneğin; $\text{قَاتَلَهُمُ اللَّهُ}$: “Allah onları öldürdü.”¹⁵³

Bu bâbın binâsı; süreklilik, gayret ve devamlılık için olur. Örneğin, سَابَقَ : “Yarıştı.”, $\text{عَافَانِي الدَّوَاءُ}$: “Devamlı istedi.” Ayrıca bu bâbın binâsı müte'addî (geçişli) olur. Örneğin, $\text{عَافَانِي الدَّوَاءُ}$: “İlaç bana şifâ verdi.” Binâenaleyh bu bâbın binâsı, davranış biçim ve tarzını ifade eder. Örneğin, جَامَلَ : “Nazikçe davrandı.”, آخَذَ : “Muâheze etti, kınadı.”¹⁵⁴

Bu bâbtan gelen fiiller ile karşı tarafa üstünlük ifade edilebilir. Örneğin; شَرَّفَ : “Şerefli oldu.”, $\text{شَارَفَ بَكْرٌ جَارُهُ}$: “Bekir, komşusuna nazaran şerefli oldu.”¹⁵⁵

Bu bâbtan gelen mâzî mâlûmlar üç kalıpta gelirler. Şöyle ki;

1- شَاهَدَ فَاعِل kalıbında gibi.

2- نَادَى فَاعِي kalıbında gibi.

3- حَاجَّ فَاعٍ kalıbında gibi.¹⁵⁶

Sülâsî mezîd bâblarının ikinci bölümü, kök harf üzerine iki harf ziyadesiyle mâzîsi beş harf olan fiillerdir. Bunlar beş bâbtan müteşekkildir.

1. Bâb: Vezni $\text{يُنْكَسِرُ} - \text{إِنْكَسَرَ}$, $\text{يُنْفَعِلُ} - \text{إِنْفَعَلَ}$, mevzûnü $\text{يُنْكَسِرُ} - \text{إِنْكَسَرَ}$ 'dür. Bu bâbın özelliği, kelimenin evveline elif ve nûn harfi ziyâdesiyle, mâzîsinin beş harfli olmasıdır. Bu bâbın binâsı,

¹⁵² Y. Fatih Akbaş, *Arapça Dilbilgisi Sarf-Nahiv*, 110; Muharrem Çöllü, *Muhtasar Arapça Dilbilgisi*, 80.

¹⁵³ Sermaî, *Kitâbu 'l-binâ'*, 215-216.

¹⁵⁴ Muharrem Çöllü, *Muhtasar Arapça Dilbilgisi*, 80; Y. Fatih Akbaş, *Arapça Dilbilgisi Sarf-Nahiv*, 110.

¹⁵⁵ Hamelâvî, *Şeze'l-'arf fî fenni's-sarf*, 42.

¹⁵⁶ Sadi Çögenli, *Arapça Fiil Çekimleri ve Sarf Bilgisi*, 159.

mutâva‘at (dönüşlülük) içindir. Şöyle ki; mef‘ûl, fâilin yerine geçer. Örneğin, فَتَحَ الْوَلَدُ النَّافِذَةَ : “Çocuk pencereyi açtı.”, اِنْفَتَحَتِ النَّافِذَةُ : “Pencere açıldı.”¹⁵⁷

Mutâva‘at, *Kitâbu’l-binâ*, isimli eserde şöyle tarif edilir : حُصُولُ أَثَرِ الشَّيْءِ عَنْ تَعَلُّقِ الْفِعْلِ : “Müte‘addî fiilin yaptığı işin neticesinde, bir şeyin eserinin meydana gelmesidir.”
كَسَرْتُ الرُّجَاجَ فَأَنْكَسَرَ ذَلِكَ الرُّجَاجُ : “Ben camı kırdım, camda kırıldı.”¹⁵⁸ Verilen örnekteki inkisâr/kırılmak kelimesi, mutâva‘ât (dönüşlülük) manası barındırır. Mutâva‘âtın bir diğer anlamı ise başka bir şeye ait etkiyi kabullenmek demektir. Şöyle ki; fiildeki eylemi yapan fâil ile bu eylemden etkilenen mef‘ûlün aynı şahıs olmasıdır. Yukarıda belirtildiği üzere bu bâb, lâzım olduğu için mechûlû gelmez ve mef‘ûl almaz. Örneğin, اِنْكَسَرَ الْبَابُ : “Kapı kırıldı.”¹⁵⁹

Sülâsî olan fiillerin bu bâba nakledilmelerinin nedeni, mutâva‘at (dönüşlülük) anlamını fiile kazandırmak içindir.¹⁶⁰

İnfî‘âl kalıbında mutâva‘atın belli şartları vardır. Bu şartlardan bazıları şunlardır: Vezne alınacak fiilin müte‘addî, yâni geçişli bir fiil olması ve kelimenin üç harfli olmasıdır. Ayrıca fiilin hissî bir fiil olması ve fiilin yapıldığı esnada bizzat müşâhede edilebilecek şekilde, uzuvların hareketi ile meydana gelmesi gereklidir. Bundan ötürü, عَلِمْتُهُ فَأَعْلِمَ diye söylenilmesi doğru olmaz.¹⁶¹

Yukarıda Türkçe örnekte verilen -ıl eki, kelimeye edilgen bir anlam katan, pasif bir ektir. Fiil pasif konumda olunca, fâilde aynı şekilde pasif konumda olmaktadır.¹⁶²

Bu bâbtan gelen mâzî mâ‘lûmlar dört kalıpta gelirler. Şöyle ki;

1- اِنْصَرَفَ kalıbında

2- اِنْشَقَّ kalıbında

3- اِنْقَادَ kalıbında

4- اِنْبَغَى kalıbında gibi.¹⁶³

¹⁵⁷ Muharrem Çöllü, *Muhtasar Arapça Dilbilgisi*, 82.

¹⁵⁸ Sermarî, *Kitâbu’l-binâ*, 216.

¹⁵⁹ Y. Fatih Akbaş, *Arapça Dilbilgisi Sarf-Nahiv*, 110.

¹⁶⁰ Hamelâvî, *Şeze’l-‘arf fi fenni’s-sarf*, 44.

¹⁶¹ Y. Fatih Akbaş, *Arapça Dilbilgisi Sarf-Nahiv*, 110; Hasan Akdağ, *Arap Dili Dilbilgisi*, 18.

¹⁶² Hasan Akdağ, *Arap Dilinde Fiiller*, 19.

¹⁶³ Sadi Çögenli, *Arapça Fiil Çekimleri ve Sarf Bilgisi*, 201.

2. Bâb: Vezni *يَفْتَعِلُ - افْتَعَلَ*, mevzûnü *يَجْتَمِعُ - اجْتَمَعَ*'dür. Bu bâbın özelliği, kelimenin evveline elif, ilk harf ile ikinci harf arasına tâ ziyâdesiyle, mâzîsinin beş harfli olmasıdır. Bu bâbın binası, birinci bâb gibi mutâva'at içindir. Örneğin; *جَمَعْتُ الْإِبِلَ فَأَجْتَمَعَ ذَلِكَ الْإِبِلُ*: “Ben develeri topladım. Develer de toplandı.”¹⁶⁴

Bu bâbtan gelen mâzî mâ'lûmlar, dört kalıpta gelirler. Şöyle ki;

1- *اجْتَمَعَ* kalıbında *افْتَعَلَ*-

2- *اشْتَمَّ* kalıbında *افْتَعَّ*-

3- *اشْتَرَى* kalıbında *افْتَعَى*-

4- *اخْتَارَ* kalıbında *افْتَالَ* gibi.¹⁶⁵

Bu bâbın kullanım alanları şöyledir:

1- Mutâva'at (dönüşlülük): *جَمَعَ*: “Topladı.” – *اجْتَمَعَ*: “Toplandı.”, *نَشَرَ*: “Yaydı.” – *انْتَشَرَ*: “Yayıldı.”

2- Fâilin çaba ve gayretini ifade etmede: *جَهَدَ*: “Çalıştı.” – *اجْتَهَدَ*: “Çabaladı.”, *حَفَلَ*: “Toplandı.” – *احْتَفَلَ*: “Toplantı yaptı.”

3- Müşâreket (İşteşlik): *اِخْتَصَمَ أَحْمَدُ وَهَالِدٌ*: “Ahmet ve Halit münâkaşa ettiler.”

4- İsimden fiil yapılmasında: *اِخْتَبَرَ*: “Ekmek” – *اِخْتَبَرُ*: “Ekmek yaptı.”

5- Mübâlağa anlamında: *اِكْتَسَبَ*: “Kazandı.” – *كَسَبَ*: “Çok kazandı.”

6- Bir şeyi ifade, beyân etme anlamında: *اعْتَدَرَ*: “Özrünü açıkladı.”

7- Taleb (istek) anlamında: *اِكْتَدَّ*: “Zahmet ve zorluk çekmesini arzu etti.”

8- Sülâsî mücerred anlamında: *اجْتَدَبَ - جَذَبَ*: “Çekip aldı.”¹⁶⁶

Bu bâba özel bazı kurallar vardır. Yukarıda işaret edildiği gibi, bu bâbtaki bazı fiillerde i'lâl, ibdâl ve hazf durumları vardır. Şöyle ki; fâ'el fi'linde, ض - ط - ظ harflerinden biri

¹⁶⁴ Sermaî, *Kitâbu 'l-binâ'*, 217.

¹⁶⁵ Sadi Çögenli, *Arapça Fiil Çekimleri ve Sarf Bilgisi*, 204.

¹⁶⁶ Hamelâvî, *Şeze'l-'arf fi fenni's-sarf*, 45; İbn 'Akîl, *Şerh'u İbn 'Akîl*, 2/602; Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Sarf*, 183.

bulunan sülâsî اِفْعَال bâbına nakledildiğinde, ikinci harf olan (ت) harfi, (ط) harfine dönüşür.

Örneğin, (اضْطَرَبَ - ضَرَبَ), (اضْطَلَحَ - صَلَحَ), (اِظْطَلَمَ - ظَلَمَ) gibi.

Fâ'e'l-fi'linde, د - ذ - ز harflerinden birisi bulunduğunda, (ت) harfi, (د) harfine dönüşür.

Örneğin, (اِذْرَأْ - ذَرَأْ), (اِذْجَرْ - زَجَرْ) gibi.

Fâ'el fi'linde, و - ی - ث harflerinden birisi olursa, bu harfler (ت) harfine dönüştürülüp, akabinde (ت) harfleri birbirine idgâm olunur. Örneğin, (اِثْقَى - وَفَى), (اِثْسَرَ - يَسَرَ), (اِثْعَرَ - ثَعَرَ)¹⁶⁷ gibi.

3. Bâb: Vezni اِفْعَال - اِفْعَالُ, mevzûnü يَحْمَرُ - اِحْمَرُ'dür. Bu bâbın özelliği, kelimenin kök harfinin evveline elif, son tarafına ise son harf cinsinden bir harf daha getirmekle, mâzisinin beş harfli olmasıdır. Bu bâbın binâsı, lâzım fiillerde abartı yapmak üzere kuruludur. Örneğin, eğer kişide az kızarıklık oluşmuşsa, حَمَرُ kelimesi kullanılır. Şayet kızarıklık aşırı derecede oluşmuşsa اِحْمَرُ kelimesi kullanılır.¹⁶⁸

Bu bâbtan gelen mâzî ma'lûmlar, iki kalıpta gelirler. Şöyle ki;

1- اِحْمَرُ kalıbında اِفْعَالُ-

2- اِزْعَوَى kalıbında اِفْعَالُ- gibi.¹⁶⁹

Kişiye özel özür ve engelli bir durum veyahut renkler ifade etmek istenildiğinde, bu bâbtan gelen fiiller kullanılır. Örneğin, اِصْفَرَّتْ الْأَوْزَاقُ - : اِغْوَرَّ : “Şaşı oldu.” - : اِسْوَدَّ : “Karardı.” : “Yapraklar sarardı, sapsarı oldu.”¹⁷⁰

4. Bâb: Vezni تَفْعَلُ - يَتَكَلَّمُ, mevzûnü تَفَعَّلَ - يَتَفَعَّلُ'dür. Bu bâbın özelliği, kök harfin evveline (ت), ilk harf ile ortadaki harf arasına ortadaki harf cinsinden bir harf daha getirerek, mâzisinin beş harfli olmasıdır. Bu bâbın kattığı anlamlardan birisi tekellüftür. Tekellüfün lügat anlamında zorluk vardır. Tekellüfün tarifi şöyledir: تَحْصِيلُ الْمَطْلُوبِ شَيْئاً بَعْدَ شَيْءٍ : “Bir şeyden sonra

¹⁶⁷ Hatice Ulukuyu, *Sarf ve Nahiv Açısından Muzârî Fiil*, 89-90; Ebû Hanîfe, *Kitâbu'l- maksûd*, 196.

¹⁶⁸ Sermarî, *Kitâbu 'l-binâ'*, 217-218.

¹⁶⁹ Sadi Çögenli, *Arapça Fiil Çekimleri ve Sarf Bilgisi*, 211.

¹⁷⁰ Hamelâvî, *Şeze 'l- 'arf fî fenni's-sarf*, 45; İbn 'Akîl, *Şerh'u İbn 'Akîl*, 2/602.

diğer bir şeyi zorla elde etmek demektir.” Örneğin, تَعَلَّمْتُ الْعِلْمَ مَسْئَلَةً بَعْدَ مَسْئَلَةٍ : “İlimden bir meseleyi, diğer bir meseleden sonra zorla öğrendim.”¹⁷¹

Tekellûf, kişi hakkında söylenen şeyin aslında o kişide mevcut olmadığını ifade etmek için söylenebilir. Örneğin, تَشَجَّعَ : “Cesaretli gözüktü.”, تَكَبَّرَ : “Büyüklendi.”¹⁷²

Bu bâbın binâsı farklı amaçlara binâen kullanılır. Örneğin, bir şeyi talep anlamında, تَبَيَّنَ : “Konunun açığa kavuşmasını talep etti.”¹⁷³ Bir şeyden uzak durma anlamında, تَأَنَّمَّ : “Günah işlemekten uzak durdu.”¹⁷⁴ Bir şeyi elde etme kastedildiğinde, تَدَيَّرَ الْحِذَاءَ : “Ayakkabı aldı.”¹⁷⁵ Karşılaştığı durumdan şikâyet anlamında, تَظَلَّمَ : “Mâruz kaldığı zulümden dert yandı.” Yapılan işin ağır ağır yapıldığı ifade edilmek istendiğinde, تَنَزَّلَ : “Ağır ağır indi.” İsimden fiil yapmak istenildiğinde, تَوَسَّدَ : “Yastık edindi.” – تَوَسَّدَ : “Yastık” : الْوَسَادَةُ : “Yastık” Bir durumdan, diğer bir duruma geçiş kastedildiğinde, تَحَجَّرَ الطِّينُ : “Çamur taşlaştı.” Giyinme anlamında, تَقَمَّصَ الرَّجُلُ : “Adam gömlek giydi.” Mensûbiyet bildirme sadedinde, تَبَدَّى : “O kişi, çöle âit olduğunu dile getirdi.”¹⁷⁶

Bu bâbtan gelen mâzî ma‘lûmlar, iki kalıpta gelirler. Şöyle ki;

1- تَرَقَّبَ kalıbında

2- تَوَقَّى kalıbında gibi.¹⁷⁷

5. Bâb: Vezni تَتَفَاعَلُ – يَتَكَالَمُ mevzûnû, تَتَفَاعَلُ – يَتَفَاعَلُ. Bu bâbın özelliği, kök harfin evveline tâ, ilk harf ile ortadaki harf arasına elif ziyâdesiyle, mâzîsinin beş harfli olmasıdır. Bu bâbın kattığı anlamlardan birisi, iki veyahut daha fazla kişiler arasında müşâreket içindir. İki kişi arasındaki müşârekete örnek şudur: تَبَاعَدَ زَيْدٌ عَمْرًا : “Zeyd, Amr’dan uzaklaştı.” İki kişiden

¹⁷¹ Sermarî, *Kitâbu ‘l-binâ*, 218.

¹⁷² Galâyînî, *Câmi ‘u’d-durûsi ‘l-‘arabiyye*, 1/219.

¹⁷³ Eş-Şertûnî Reşîd, *Mebâdi ‘ul-‘arabiyye*, (Beyrut: Kâsûlikiyye Matbaası, 1953), 20; İbn ‘Akîl, *Şerh’u İbn ‘Akîl*, 2/602.

¹⁷⁴ Hamelâvî, *Şeze ‘l-‘arf fî fenni ‘s-sarf*, 46.

¹⁷⁵ Şertûnî, *Mebâdi ‘ul-‘arabiyye*, 20.

¹⁷⁶ Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Sarf*, 190; Hasan Akdağ, *Arap Dilinde Fiiller*, 22.

¹⁷⁷ Sadi Çögenli, *Arapça Fiil Çekimleri ve Sarf Bilgisi*, 213.

daha fazla kişi arasındaki müşârekete örnek: تَصَالَحَ الْقَوْمُ قَوْمًا : “Topluluk, diğer bir topluluk ile barış yaptı.”¹⁷⁸

Bu bâbın binâsı, farklı amaçlar için kullanılır. Örneğin, olmayan bir şey sanki olmuş gibi gösterilmek istendiğinde, تَمَارَضَ : “Hastaymış gibi gözüktü.”, تَجَاهَلَ : “Bildiği halde bilmiyormuş gibi gözüktü.”¹⁷⁹ Ayrıca bir şeyin yavaş yavaş, merhale merhale oluştuğu belirtilmek istenildiğinde, bu bâbtan gelen kelimeler kullanılır. Örneğin, تَسَاقَطَتِ الْأَوْرَاقُ : “Yapraklar düştüler.” Müşâreket içinde kullanılır. Örneğin, تَصَارَبَ : “Döğüştü.”, تَكَاَلَمَ : “Karşılıklı konuştu.”¹⁸⁰

Bu bâbtan gelen mâzî ma‘lûmlar, üç kalıpta gelirler. Şöyle ki;

1- تَعَاوَدَ kalıbında

2- تَعَاوَى kalıbında

3- تَشَاقَّ kalıbında gibi.¹⁸¹

ص - ض - ط - ظ - د - ذ - ز - ت harflerinin sülâsî mâzî ma‘lûm fâ‘el-fi‘linde ت harflerinden birisi bulunursa bu bâbların ت harfî, fâ‘el-fi‘linde gelen harfe dönüştürülür,

sâkin yapıdır ve akabinde kendisinden sonra gelen harfe idğâm edilir. İlk harf sâkin olduğu için evveline kesra harekeli hemze getirilir.¹⁸² Şöyle ki;

تَقُولُ - تَتَقَاوَلُ - إِتَقَاوَلُ

ضَرَعَ - تَضَارَعُ - إِضَارَعُ

طَهَرَ - تَطَهَّرَ - إِطَهَّرَ

دَثَّرَ - تَدَثَّرَ - إِدَثَّرَ

Sülâsî mezîd bâblarının üçüncü bölümü, kök harf üzerine, üç harf ziyâdesiyle, mâzîsi altı harf olan fiillerdir. Bunlarda dört bâbtan müteşekkildir.

¹⁷⁸ Sermarî, *Kitâbu ‘l-binâ’*, 219.

¹⁷⁹ Yusuf Uralgiray, *İlk ve İleri Dilbilgisi*, 1/81; Şertûnî, *Mebâdi ‘ul-‘arabiyye*, 20.

¹⁸⁰ Şertûnî, *Mebâdi ‘ul-‘arabiyye*, 20; Hamelâvî, *Şeze‘l-‘arf fi fenni’s-sarf*, 47; Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Sarf*, 193.

¹⁸¹ Sadi Çögenli, *Arapça Fiil Çekimleri ve Sarf Bilgisi*, 217.

¹⁸² M. Edip Çağmar, *Alıştırmalarla Sarf*, 197; Muharrem Çöllü, *Muhtasar Arapça Dilbilgisi*, 90.

1. Bâb: Vezni يَسْتَفْعِلُ – اِسْتَفْعَلُ , mevzûnû يَسْتَخْرِجُ – اِسْتَخْرَجَ 'dür. Bu bâbın özelliği, kök harfin evveline, elif, sîn ve tâ ziyadesiyle mâzîsinin altı harfli olmasıdır. Bu bâbın binâsı, bu bâbtan çoğu kere müte'addî, bazen de lâzım fiiller gelir. Örneğin; $\text{اِسْتَخْرَجَ زَيْدٌ الْمَالَ}$: “Zeyd malı çıkarttı.” $\text{اِسْتَحْجَرَ الطِّينُ}$: “Toprak çamurlaştı.” Ayrıca bu bâbın kattığı anlamlardan birisi, talep ifade etmektir. Örneğin, اَسْتَغْفِرُ الله : “Allah'tan affımı isityorum.”¹⁸³

Bu bâbın binâsı, farklı amaçlar için gelebilir. Örneğin, güç anlamında اِسْتَكْبَرَ : “Kendini büyük gördü, kibirlendi.”¹⁸⁴ Bir şeyin vaktinin geldiğine işâret etmede اِسْتَأْفَحَ : “Aşı vakti geldi.”¹⁸⁵ Kısa bir söz ile kapsamlı bir mana kasdettiğimizde $\text{اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّا اِلَيْهِ رَاْجِعُونَ}$: “Allah'tan geldik ve yine elbette dönüşümüz ona olacaktır.” diyen birisi için اِسْتَرْجَعَ fiili kullanılır. Bulma ve görme manasında, اِسْتَبَحَلْتُ : “Cimri buldum.” اِسْتَلْزَمْتُ : “Lüzumlu gördüm.”¹⁸⁶

Bu bâbtan gelen mâzî ma'lûmlar, yedi kalıpta gelirler. Şöyle ki;

- 1- اِسْتَفْعَل kalıbında اِسْتَخْرَج
- 2- اِسْتَفْعَل kalıbında اِسْتَجَاب
- 3- اِسْتَفْعَل kalıbında اِسْتَمَدَّ
- 4- اِسْتَفْعَل kalıbında اِسْتَفْعَى
- 5- اِسْتَوْعَلَ kalıbında اِسْتَوْفَدَ
- 6- اِسْتَوْعَلَ kalıbında اِسْتَوْفَى
- 7- اِسْتَفْعَل kalıbında اِسْتَفْعَنَ gibi.¹⁸⁷

2. Bâb: Vezni يَفْعُوْعَلُ – اِفْعُوْعَلُ , mevzûnû يَعْشُوْشِبُ – اِعْشُوْشِبُ 'dür. Bu bâbın özelliği, kök harfin evveline elif, 'ayne'l-fi'il ile lâme'l fi'il arasına, 'ayne'l-fiil cinsinden bir harf ve sâkin bir vâv ziyadesiyle, mâzîsinin altı harfli olmasıdır. Bu bâbın binâsı, lâzım fiillerde mübâlağa

¹⁸³ Sermarî, *Kitâbu 'l-binâ*, 219-220.

¹⁸⁴ Hamelâvî, *Şeze'l-'arf fî fenni's-sarf*, 47.

¹⁸⁵ Hasan Akdağ, *Arap Dilinde Fiiller*, 26.

¹⁸⁶ Hamelâvî, *Şeze'l-'arf fî fenni's-sarf*, 47; İbn 'Akîl, *Şerh'u İbn 'Akîl*, 2/603.

¹⁸⁷ Sadi Çögenli, *Arapça Fiil Çekimleri ve Sarf Bilgisi*, 261.

üzerine kuruludur. Örneğin, yeryüzü az yeşerince عَشَبُ الْأَرْضِ denir. Yeryüzünde çok ot bittiğinde ise اِعْشَوْشَبُ الْأَرْضِ denir.¹⁸⁸

Bu bâbtan gelen mâzî ma'lûmlar, iki kalıpta gelirler. Şöyle ki;

1- اِحْشَوْشَبْ kalıbında اِفْعَوْعَلْ -

2- اِخْلَوَلْ kalıbında اِفْعَوْعَى - gibi.¹⁸⁹

3. Bâb: Vezni اِفْعَوْعَلْ - اِفْعَوْعَلْ , mevzûnü اِجْلَوَزْ - اِجْلَوَزْ'dür. Bu bâbın özelliği, kök harfin evveline elif, 'ayne'l-fiil ile lâme'l-fiil arasına iki vâv ziyâdesiyle, mâzîsinin altı harfli olmasıdır. Bu bâbın binâsı, bir önceki bâb gibi lâzım fiillerde mübâlağa yapmak içindir. Örneğin, develer az süratli yürüyünce جَلَرُ الْإِبِلِ denir. Develer aşırı süratli yürüdüklerinde ise اِجْلَوَزُ الْإِبِلِ denilir.¹⁹⁰

Bu bâbta mâzî ma'lûmlar, yalnızca tek kalıpta gelirler. Şöyle ki;

1- اِعْلَوَطْ kalıbında اِفْعَوْعَلْ - gibi.¹⁹¹

4. Bâb: Vezni اِفْعَالْ - اِفْعَالْ , mevzûnü اِحْمَارْ - اِحْمَارْ'dür. Bu bâbın özelliği, kök harfin evveline ve 'ayne'l-fiil ile lâme'l-fiil arasına elif, son tarafına ise lâme'l-fiil cinsinden diğer bir harf ziyadesiyle, mâzîsinin altı harfli olmasıdır. Bu bâbın binâsı, bir önceki bâblarda olduğu gibi, lâzım fiilde mübâlağa yapmak üzerine kuruludur. Lakin bu bâbdaki mübâlağa, اِفْعَالْ bâbındaki mübâlağa'dan daha şiddetlidir. Örneğin, Zeyd az kızarınca حَمَرُ زَيْدٍ, çok kızarınca اِحْمَرَّ اِحْمَرَّ زَيْدٍ, aşırı derecede şiddetli kızarınca اِحْمَارَّ زَيْدٍ diye söylenir.¹⁹²

Bu bâbtan gelen mâzî ma'lûmlar, bir önceki bâbta olduğu gibi tek kalıpta gelirler. Şöyle ki; اِحْمَارَّ kalıbında اِفْعَالْ - gibi.¹⁹³

Görüldüğü gibi sülâsî mezîd bâbları, filin kök harflerine bir takım kurallar ışığında bir, iki veya üç harf eklenerek toplamda oniki bölüme ayrılmaktadır.

¹⁸⁸ Sermarî, *Kitâbu 'l-binâ'*, 220.

¹⁸⁹ Sadi Çögenli, *Arapça Fiil Çekimleri ve Sarf Bilgisi*, 268.

¹⁹⁰ Sermarî, *Kitâbu 'l-binâ'*, 220-221; Hasan Akdağ, *Arap Dilinde Fiiller*, 27; Şertûnî, *Mebâdi 'ul-'arabiyye*, 21.

¹⁹¹ Sadi Çögenli, *Arapça Fiil Çekimleri ve Sarf Bilgisi*, 270.

¹⁹² Muderris, *Resâilu 'l-ğufrân*, 23; Sermarî, *Kitâbu 'l-binâ'*, 221-222; Hasan Akdağ, *Arap Dilinde Fiiller*, 27.

¹⁹³ Sadi Çögenli, *Arapça Fiil Çekimleri ve Sarf Bilgisi*, 272.

1.5.4. Rubâ'î Mezîd Bâblar

Rubâ'î mücerred fiillere bir veya daha fazla harf eklenerek elde edilen fiillere rubâ'î mezîd fiiller denir.¹⁹⁴

Rubâ'î mezîd bâbları iki kısma ayrılır:

1- Rubâ'î kök fiilin evveline bir harf ziyâdesiyle yapılır. Bir bâbtan ibârettir. — تَفَعَّلَ — gibi. تَدَخَّرَ gibi. تَفَعَّلَ'nin evveline tâ ziyadesiyle, kelime beş harfli olmuştur. Binâsı, mutâva'at içindir. Örneğin, ذَرَجْتُ الْحَجَرَ فَتَدَخَّرَ ذَلِكَ الْحَجَرُ, “Taşı yuvarladım, şu taş yuvarlandı.”¹⁹⁵

Bu bâbtan gelen mâzî ma'lûmlar, iki kalıpta gelirler. Şöyle ki;

تَدَخَّرَ kalıbında تَدَخَّرَ , تَفَعَّلَ kalıbında تَفَعَّلَ gibi.¹⁹⁶

2- Kök harflerine iki harf ziyâdesiyle elde edilen, iki bâbtan ibârettir.

a- اِفْعَلَّ — اِخْرَجَمَ gibi evveline elif, 'ayne'l-fi'li ile lâme'l-fi'li arasına nûn ziyâdesiyle mâzîsinin altı harfli olmasıdır. Bu bâbın binâsı, mutâva'at (dönüşlülük) içindir. Örneğin, اِخْرَجَمْتُ الْإِبِلَ, “Develeri topladım, şu develer de toplandı.”¹⁹⁷

b- اِفْشَعَّرَ — اِفْعَلَّ gibi evveline elif, son tarafına lâme'l fi'li cinsinden diğer bir harf ziyâdesiyle mâzîsinin altı harfli olmasıdır. Bu bâbın binâsı, lâzım fiilde mübâlağa yapmak içindir. Şöyle ki; kişinin cildinde az tüy çıkınca جُلِدَ الرَّجُلُ فَشَعَّرَ denir. Şâyet aşırı derecede tüy çıkarsa اِفْشَعَّرَ جُلِدَ الرَّجُلُ diye söylenir.¹⁹⁸

Yukarıda anlatılan bâblarda, fiillerin evvelinde yazılan elif harflerinin, vasıl hemzesi olduğu görüldü. Vasıl hemzelerinden, Ebû Hanîfe ‘Mecmû'atu's-sarf Kitâbu'l-maksûd’ isimli eserinde şöyle bahseder: Vasıl hemzesi, başlangıç hâlinde sâbit (okunur), geçiş halinde ise

¹⁹⁴ ‘Abdulmesîh, *el-Hafîl*, 309.

¹⁹⁵ Galâyînî, *Câmi' u'd-durûsi'l-'arabiyye*, 1/224; Yusuf Uralgiray, *İlk ve İleri Dilbilgisi*, 1/86; Sermarî, *Kitâbu'l-binâ*, 225,226; Muderris, *Resâilu'l-ğufrân*, 26.

¹⁹⁶ Sadi Çögenli, *Arapça Fiil Çekimleri ve Sarf Bilgisi*, 221.

¹⁹⁷ Sermarî, *Kitâbu'l-binâ*, 226; Galâyînî, *Câmi' u'd-durûsi'l-'arabiyye*, 1/225; Muderris, *Resâilu'l-ğufrân*, 26.

¹⁹⁸ Muderris, *Resâilu'l-ğufrân*, 27; Sermarî, *Kitâbu'l-binâ*, 226-227.

3. Bâb: Vezni فَعُولٌ, mevzûnü جَهْوَرٌ, bu bâbın özelliği, ikinci harf ile üçüncü harf arasına vâv getirilerek mâzîsinin dört harfli olmasıdır. Bu bâbtan sadece müte‘addî fiiller gelir. Örneğin, جَهْوَرٌ زَيْدٌ الْقُرْآنُ : “Zeyd Kur’an okudu.”

4. Bâb: Vezni فَعِيلٌ, mevzûnü عَثِيرٌ, bu bâbın özelliği, ikinci harf ile üçüncü harf arasına yâ getirilerek mâzîsinin dört harfli olmasıdır. Bu bâbtan sadece lâzım fiiller gelir. Örneğin, عَثِيرٌ زَيْدٌ : “Zeyd tökezledi.”

5. Bâb: Vezni فَعَّلَ, mevzûnü جَلَّبَ, bu bâbın özelliği, kelimenin âhirine son harf cinsinden bir harf getirilerek mâzîsinin dört harfli olmasıdır. Bu bâbtan sadece müte‘addî fiiller gelir. Örneğin, جَلَّبَ زَيْدٌ الْجِلْبَابَ : “Zeyd elbisesini giydi.”

6. Bâb: Vezni فَعَّلَى, mevzûnü سَلَّى, bu bâbın özelliği, kelimenin son tarafına yâ getirilerek mâzîsinin dört harfli olmasıdır. Bu bâbtan sadece lâzım fiiller gelir. Örneğin, سَلَّى زَيْدٌ : “Zeyd kafası üzerine uyudu.”²⁰³

1.5.6. تَدَخُّجٌ ‘ye İlhâk Olunan Bâblar

Kökü rubâ‘î olan fiillere iki harf ekleyerek elde edilen bâblardır. Bunlar da beş bölümde incelenir.

1. Bâb: Vezni تَفَعَّلَ, mevzûnü تَجَلَّبَبَ, bu bâbın özelliği, kök fiilin evveline tâ, son tarafına ise sondaki harfin cinsinden bir harf daha ziyade etmekle mâzîsinin beş harfli olmasıdır. Bu bâbın binâsı, mutâva‘at içindir. Örneğin, تَجَلَّبَبَ زَيْدٌ فَتَجَلَّبَبَ ذَلِكَ الْجِلْبَابُ : “Zeyd elbiseyi giydi, elbisede giyildi.”

2. Bâb: Vezni تَفَعَّلَ, mevzûnü تَجَوَّرَبَ, bu bâbın özelliği, kök fiilin evveline tâ, birinci harf ile ikinci harf arasına vâv getirmekle, mâzîsinin beş harfli olmasıdır. Bu bâbın binâsı, mutâva‘at içindir. Örneğin, تَجَوَّرَبَ زَيْدٌ فَتَجَوَّرَبَ : “Çorabı giydim, çorapta giyildi.”

²⁰³ Sermarî, *Kitâbu ‘l-binâ*, 223-224-225.

3. Bâb: Vezni تَفْعِلَ , mevzûnü تَشْيِطَ , bu bâbın özelliği, kök fiilin evveline tâ, birinci harf ile ikinci harf arasına yâ getirmekle, mâzîsinin beş harfli olmasıdır. Bu bâbtan lâzım fiiller gelir. Örneğin, تَشْيِطَ زَيْدٌ : “Zeyd hareketlerinde şeytanlaştı.”

4. Bâb: Vezni تَفْعُولَ , mevzûnü تَرْهُوكَ , bu bâbın özelliği, kök fiilin evveline tâ, ikinci harf ile son harf arasına vâv getirmekle, mâzîsinin beş harfli olmasıdır. Bu bâbtan lâzım fiiller gelir. Örneğin, تَرْهُوكَ زَيْدٌ : “Zeyd kibirlendi.”

5. Bâb: Vezni تَفْعَلَى , mevzûnü تَسْلُقَى , bu bâbın özelliği, kök fiilin evveline tâ, son tarafına ise yâ getirmekle, mâzîsinin beş harfli olmasıdır. Bu bâbtan lâzım fiiller gelir. Örneğin, تَسْلُقَى زَيْدٌ : “Zeyd kafası üzerine uyudu.”²⁰⁴

Yukarıdaki vezinlerden gelen kelimelere Arap kelâmında az rastlanmaktadır.

1.5.7. اِخْرَاجُ ye İlâh Olunan Bâblar

Kökü sülâsî olan fiillere üç harf eklenerek elde edilen bâblardır. Bunlar da iki bölümde incelenir.

1- Vezni اِفْعَنْسَسَ - يَفْعَنْسِسُ , mevzûnü اِفْعَنْلَلْ - يَفْعَنْلَلُ , Bu bâbın özelliği, evveline elif, ‘ayne’l-fi’li ile lâme’l-fi’li arasına nûn, son tarafına lâme’l-fi’li cinsinden diğer bir harf ziyâdesiyle mâzîsinin altı harfli olmasıdır. Bu bâbın binâsı, lâzım fiilde mübâlağa yapmak içindir. Örneğin, kişinin göğsü azıcık öne çıkıp, sırtıda azıcık içeri girdiğinde قَعَسَ الرَّجُلُ denir. Şâyet kişinin göğsü mübâlağayla öne çıkıp, sırtıda içeri girerse اِفْعَنْسَسَ الرَّجُلُ diye söylenir.²⁰⁵

2- Vezni اِفْعَنْلَى - يَفْعَنْلَى , mevzûnü اِسْلَنْقَى - يَسْلَنْقَى , Bu bâbın özelliği, evveline elif, ‘ayne’l-fi’li ile lâme’l-fi’li arasına nûn, son tarafına yâ ziyâdesiyle mâzîsinin altı harfli olmasıdır. Bu bâbın binâsı, mutâva‘at içindir. Örneğin, سَلَقَيْتُهُ فَاسْلَنْقَى : “Onu kafasına fırlattım, o da kafası üzerine düştü.”²⁰⁶

²⁰⁴ Sermarî, *Kitâbu ‘l-binâ’*, 227-228-229.

²⁰⁵ Galâyînî, *Câmi ‘u’d-durûsi ‘l-‘arabiyye*, 1/225; Sermarî, *Kitâbu ‘l-binâ’*, 229,230.

²⁰⁶ Yusuf Uralgiray, *İlk ve İleri Dilbilgisi*, 1/87; Galâyînî, *Câmi ‘u’d-durûsi ‘l-‘arabiyye*, 1/225.

Her ne kadar kaynaklarda bu vezinler zikredilsede, Arap keliminde bu vezinlerden gelen az sayıda fiile rastlanmaktadır.

1.6. Mâzî Fiilin Mebnî Olması

Mâzî fiil denildiğinde akla ilk gelen hususlardan birisi şüphesiz mebnî olmasıdır. Ehemmiyetine binâen, mâzî fiilin mebnî olmasına kısaca temas edip, sarf kitaplarında i'lâl kâideleri çatısı altında mâzî fiilin kök halinde yapılan değişiklikleri etraflıca analiz ettikten sonra, birinci bölüm nihâyete erdirilecektir.

Mebnî kelimesi, sözlük anlamı açısından, bina etmek, inşâ etmek, kurmak gibi anlamlara gelmektedir.²⁰⁷

“Mebnî olan kelimelerde asıl olan, sükûn üzere mebnî olmasıdır.” Bunun ötesinde, eğer kelime harekeli ise bunun bir nedeni vardır. Kelimenin mebnî olmasında, genel kural olan sükûn üzere mebnî olması, harekeli olmasına nispetle daha çok tercih edilir. Çünkü kelime harekeli geldiğinde, dile ağır gelme durumu vardır.²⁰⁸

Sülâsî mücerred fiillerden gelen mâzî fiilin baştaki ve ortadaki harfin durumu şöyledir: Baştaki harfin harekesi, devamlı surette meftûh olarak gelir. Ortadaki harfin harekesi fetha, zamme ve kesra olarak gelmektedir. Son harf ise dört yerde fetha üzere mebnî²⁰⁹, bir yerde zamme üzere mebnî, kalan yerlerde sâkin olarak gelmektedir.

Fetha üzere mebnî olanlar: ذَهَبَ – ذَهَبَا – ذَهَبْتُ – ذَهَبْتَا

Zamme üzere mebnî olan: ذَهَبُوا

Sükûn üzere mebnî olanlar (fiilin sonuna harekeli raf' zamiri bitiştiğinde): ذَهَبٌ – ذَهَبَتْ

– ذَهَبْتُمْ – ذَهَبْتُمْ – ذَهَبْتُمْ – ذَهَبْتُمْ – ذَهَبْتُمْ – ذَهَبْتُمْ

Mâzî fiile herhangi bir zamir bitişmediği vakit ve aynı zamanda fetha harekelerin en hafifi olması hasebiyle, fiil ma'lûm veya mechûl olsun son harfte fetha harekesi tercih edilir.

Örneğin; ذَهَبَ – سَمِعَ – فُتِحَ – خُرِجَ gibi.²¹¹

²⁰⁷ Galâyîni, *Câmi 'u'd-durûsi 'l- 'arabiyye*, 1/18.

²⁰⁸ İbn Ya'îş, *Şerhu 'l-mufasssal*, 3/82.

²⁰⁹ Mu'rab kelimelerin sonunda, kelimenin cümle içerisindeki konumuna göre bazı değişiklikler olurken, mebnî olanlar hiçbir şekilde bu değişikliği kabul etmemektedir.

²¹⁰ Muharrem Çöllü, *Muhtasar Arapça Dilbilgisi*, 29; Galâyîni, *Câmi 'u'd-durûsi 'l- 'arabiyye*, 1/214.

²¹¹ İbn Ya'îş, *Şerhu 'l-mufasssal*, 7/4.

Yukarıda verilen örneklerde olduğu gibi, aslen fetha üzere mebnî olan mâzî fiiller, kendilerine bâriz muttasıl zamir bitiştikten sonra durumu şöyle olur: Dört yerde fetha “فَعَلَ – فَعَلْنَا”, bir yerde zamme “فَعَلُوا”, dokuz yerde ise sakin (harekeli dört harf yan yana gelemeyeceği için) sükûn üzerine mebnî olur. “فَعَلْتُ – فَعَلْتُمْ – فَعَلْتِ – فَعَلْتُمْ – فَعَلْتُ – فَعَلْتُمْ – فَعَلْتُ – فَعَلْتُمْ – فَعَلْتُ – فَعَلْتُمْ”²¹²

Görüldüğü gibi mâzî fiilin bütün sîgaları son harfin harekesi üzerine mebnîdir.

1.7. Mâzî Fiilde İ‘lâl Kâideleri

Aksâm-ı seb‘a dikkate alınarak mâzî fiilde yapılan i‘lâl kâideleri şunlardır:

1- Vâv ile yâ harfi harekeli, bir önceki harf fetha harekeli olduğunda, vâv ile yâ harfi elif harfine çevrilir. Örneğin; كَال – غَزَا – رَمَى gibi. Verilen örneklerdeki kelimelerin asılları sırasıyla şöyledir: قَوْل – كَيْل – غَزَو – رَمَى²¹³

Nâkıs fiillerin muttaride çekiminde, cemî müennes ve nefsi mütekellimlerde, vâv ile yâ aslından sâkin olduğu için, elif harfine çevirme işlemi yapılamaz. Ancak, vâv ile yâ harfinin sâkinliği ârizî (sonradan) olursa, o zaman vâv ile yâ elif harfine çevrilir. Örneğin; أَبَاع – أَقَامَ gibi. Verilen örneklerdeki kelimelerin asılları، أَقْوَم – أُبَيْع şeklinde olup, vâv ile yâ harfinin harekeleri, bir önceki harflere verilince, vâv ile yâ harfinin hareleri sonradan sâkin olup, bir önceki harflerde fetha olduğu için vâv ile yâ harfi, elif harfine çevrilmek suretiyle، أَقَامَ – أَبَاع olmuştur.²¹⁴

2- Vâv harfi sâkin, bir önceki harf kesra olduğunda vâv harfi yâ harfine çevrilir. Yâ harfi sâkin olup, bir önceki harf kesra olduğunda yâ harfi olduğu hal üzere bırakılır. Örneğin; قَال kelimesinin mechûlû قِيل şeklinde gelir. Bu kelimenin aslı قَوْل dir. Vâv harfinin kesrasından önce, gaf harfinin zammesini söylemek dile ağır geldiği için, zamme harekesi hazfedilip kesra harekesi gaf harfine verilir. قَوْل olur. Vâv harfi sâkin, bir önceki harf kesra olduğu için, vâv

²¹² İbn Cinnî Ebu'l-Feth Osmân el-Mevsîlî, *Sirru sinâ'ati 'l-i'râb*, (Beyrut: Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, 2000), 221; Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Sarf*, 45.

²¹³ Ebû Hanîfe, *Kitâbu'l- maksûd*, 199.

²¹⁴ Ebû Hanîfe, *Kitâbu'l- maksûd*, 200.

harfi yâ harfine çevrilir. **قِيلَ** olur. Yâ harfi sakın, bir önceki harf kesra olduğu için, olduğu hâl üzere bırakılır ve **قِيلَ** şeklinde okunur.

3- Vâv harfi, kelimenin son harfi ve fetha harekeli olup, bir önceki harf kesra olduğunda, vâv harfi yâ harfine çevrilir. Örneğin; **دَعَا** kelimesinin mechûlü **دُعِيَ** şeklinde gelir. Bu kelimenin aslı ise **دُعِيَ** dir. Vâv, kelimenin son harfi ve aynı zamanda fetha harekeli, bir önceki harf kesra olduğu için, yâ harfine çevrilerek **دُعِيَ** oldu.²¹⁵

Muzâ'af mâzi fiil **مَدَّ** kelimesinin aslı **مَدَّ** şeklinde söylenir. Aynı cins iki harf yanyana gelip her ikisini harekeli söylemek dile zor geleceğinden, idgâm yapmak gerekmektedir. Bundan dolayı, birinci dâl harfinin harekesi sakın kılındıktan sonra, birinci dâl harfi ikinci dâl harfine giydirilir, şedde harekesi verilir ve **مَدَّ** şeklinde okunur.²¹⁶

Görüldüğü gibi mâzî fiilde birtakım kurallar dikkate alınarak illet harflerinden kaynaklı bazı değişiklikler yapılmaktadır.

²¹⁵ Ebû Hanîfe, *Kitâbu'l- maksûd*, 201.

²¹⁶ Ebû Hanîfe, *Kitâbu'l- maksûd*, 206.

II. BÖLÜM

2. SEMANTİK AÇIDAN MÂZÎ FİİL

Çalışmanın birinci bölümünde mâzî fiil sarf ilmi bakımından ele alındı. Burada ise semantik açıdan ayrıntılarıyla incelenecektir.

2.1. Semantik Kavramı

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren bilim dünyasında ortaya çıkan semantik, anlambilim demektir. İlk başlarda direkt anlam ciheti üzerinde yoğunlaşmıştır. Bugün gelinen noktada şöyle bir ayırım yapılabilir: Ses bilim ve anlam bilim. Ses bilim, dilin zâhiri ciheti ve dil sesleriyle ilgilenirken, anlambilim ise daha çok dilin düşünce tarafı ve sesle düşünce arasındaki ilişkilerle alâkadar olmuştur. Bununla birlikte, çağımızda yapılan dil çalışmalarına paralel olarak felsefe, mantık ve ruhbilim alanında yapılan çalışmalar, anlambilimin alanının ciddi boyutta genişleyip, diğer alanlar nazarında anlambilime karşı çok yoğun bir şekilde ilgi ve alâkanın artmasına vesile olmuştur. Bugün dil noktasında yayımlanan eserlere bakıldığında anlambilim alanında ciddi boyutta geniş çaplı çalışmaların yapıldığı gözükmemektedir. Anlambilim, durgun anlambilim ve gelişmeli anlambilim olmak üzere iki kısımdır. Birincisi; sözcük, anlam, kapsam, kavram, eşanlamlılık ve çokanlamlılık sorunlarını ele alan durgun anlambilim, ikincisi ise; anlam farklılıkları ve söz sanatını ele alan gelişmeli anlambilimdir.²¹⁷ Arap literatüründe semantik kavramı, 'ilmü'd-delâle kavramıyla ifade edilir.²¹⁸

Semantik kavramının iyi anlaşılması için, bazı kavramların bilinmesi önem arz etmektedir.

Zaman denildiğinde akla gelen kavramlardan birisi kip kavramıdır. Mâzî fiilin zaman açısından kullanımına geçmeden önce, kısaca kip kavramından bahsedilmesi yerinde olacaktır.

Zaman ve şahsa bağlı olmak şartıyla, fiillerin göstermiş olduğu oluş ve kılışın, nasıl ve ne şekilde meydana geldiğini ifade eden biçim tarzına kip denilmektedir. Fiiller, zaman ve anlam cihetinden çeşitli ekler alarak biçimlenebilirler. Bu biçimlere kip denilmektedir. Fiil kipleri, Türkçe'de haber ve dilek kipleri olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.

Türkçe'de haber kipleri:

1- Di'li geçmiş zaman (-di)

2- Şimdiki zaman (-yor)

²¹⁷ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil*, (Ankara: TDK, 2015), 30.

²¹⁸ Ali 'Abdu'l-Vâhid Vâfi, *İlmü'l-luğa*, (Kahire: Dâr-u nehdati Mısır, 2004), 8.

- 3- Gelecek zaman (-ecek)
- 4- Geniş zaman (-r)
- 5- Miş'li geçmiş zaman (-miş)

Türkçe'de dilek kipleri:

- 1- Şart kipi (-se, -sa)
- 2- Gerekliklik kipi (-meli, -malı)
- 3- İstek kipi (-e)
- 4- Emir kipi

Arap literatüründe bir kip, yerine göre birden fazla zamanda anlam ifade edebilir. Şöyle ki; genel anlamda geçmiş zaman anlamı ifade ettiği bilinen mâzî fiilin, bulunduğu konuma göre geniş, şimdiki ve gelecek zaman manasını ifade ettiği görülmektedir.²¹⁹ Bu hususa, aşağıda kapsamlı bir şekilde örnek verilecektir.

Zaman konusunun zihnimize daha iyi yerleşebilmesi için, eylemin ifade ettiği anlam ve eylemin zamanı büyük önem arz etmektedir. Bunlar şunlardır:

- 1- Fiiller: Uluslararası dillerin taksiminde, Arapça'nın "لَعَّةٌ مُّصَرَّفَةٌ تَصْرِيفِيَّةٌ" çekimli dillerden olup, Hint-Avrupa dilleri sınıfının, Sâmi grubunda yer aldığı görülmektedir. İsmi geçen dillerde, kelimenin kök halinin baş tarafında, ortasında veya son tarafında değişiklikler yapılarak, farklı vezinlerde türetim yapılmaktadır. Fiilin baş tarafındaki ek ve edatlara "السَّوَابِقُ", son tarafındaki eklere ise "الْوَاحِقُ" diye isim verilmektedir. Fiildeki iki ana omurga, eylem ve zaman olup, eylem manası, fiilin gövde, kök halinden anlaşılırken, zaman mefhumu ise sîga ve bağlam göz önünde tutularak çıkarılmaktadır.²²⁰

- 2- Bağlam: Dili çevreleyen ve aynı zamanda önce ve sonra gelme durumuna göre etkisi altına alarak, onun kıymetini belirleyen birimler bütününe bağlam denilmektedir.²²¹

Kelimenin ifade ettiği anlamı ve zamanını daha iyi anlayabilmek adına, kelimenin öncesini ve orada bulunabilecek karîneleri bilmek gerekmektedir. Kelimenin evveliyatı, geliş tarzına siyâk denilirken, üzerinde kapalılık ve anlaşılması zor olan durumlarda, içeriğin

²¹⁹ Vecdi Akyüz, *Arapça'da Fiil Kipleri ve Yardımcıları*, (İstanbul: MÜ. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1996), 10.

²²⁰ Vecdi Akyüz, *Arapça'da Fiil Kipleri ve Yardımcıları*, 13.

²²¹ Komisyon, *TDK Okul Sözlüğü*, (Ankara: TDK, 1994), 88.

anlaşılabilmesine yardımcı unsurlara karîne denilmektedir.²²² Karîneler, lafzî ve manevî olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Lafzî karîneler denilince, kelimenin üzerinde bizzat mevcut olan karîneler aklımıza gelmektedir. Örneğin; Kip, i'râb alâmetleri, silsile, râbîta, ek alma ve cümle içerisinde belirtilmiş olan vakit ifadeleri, fiilin zamanını tayin etmemize kolaylık sağlayan lafzî karînelerdir. Manevi karîneler ise kelimelerin kendi içerisinde ve aralarında oluşturulan ilişki paydasına denilmektedir. Örneğin; إِسْنَادٌ “Fiil-fail”, نِسْبَةٌ “harfi cer ve izâfet”, تَبَعِيَّةٌ “bağ-râbîta” vb. ilişkiler mânevî karînelerdir.²²³

Bu karîneler aracılığıyla fiilin zamanının belirlenmesi kolaylaşır.

Arapça'da, ekseriyetle mâzî sîgada kullanılan ve aynı zamanda fiile geçmiş zaman anlamı katan yardımcı fiiller vardır. Bunlar, “طَلَّ – ما دام” gibi istimrâr (süreklilik) fiilleri, “كَادَ - أَوْشَكَ” gibi yaklaşıma fiilleri, “أَخَذَ” gibi başlama fiilleri, “عَسَى” gibi ümit, recâ fiilleridir.²²⁴

Temelde geçmiş zamanda meydana gelmiş bir eylemi ifade eden mâzî fiil, kullanıldığı yer veyahut evvelinde ve âhîrinde kendisine dâhil olan ek veya karînelere istinâden geçmiş zamanın hâricinde diğer zamanları da ifade edebilmektedir.²²⁵

Mâzî fiil, bazen geniş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zaman anlamı ifade ederken, bazen de istimrar ifade edebilir.²²⁶

Bu bölümde mâzî fiilin kullanıldığı zamanlara maddeler halinde değinilecektir.

2.2. Geçmiş Zaman

2.2.1. Mutlak Geçmiş Zaman

Mutlak geçmiş zaman ile kastedilen, içerisinde bulunulan vakitten evvelki geçmiş zamandır. Bu zaman, yakın bir zaman olabildiği gibi, uzak bir zamanı da içerisine alabilmektedir. Mutlak geçmiş zaman ifadesi, geçmiş zamanın tamamını kapsayabildiği gibi, geçmiş zamanın belli bir bölümünü de kapsayabilir. Geçmiş zaman ihtivâ eden cümlelerde, ifade edilen zamandan ziyâde, meydana gelen hâdise ön planda tutulmaktadır. Geçmiş zaman denildiğinde kullanılan ana kalıp, tüm eklerden soyutlanmış şekilde, فَعَلَ mâzî fiil kalıbıdır.

²²² Şemsaddin Sâmî, *Kâmûs-i Türkî*, (İstanbul: İkdâm Yayınları, 1317 h.), 1068.

²²³ Hasan Akdağ, *Arapça'da Fiil Zamanları*, (İstanbul: MÜ. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1995), 21.

²²⁴ Hassân Temmâm, *el-Luğatu'l-'arabiyye ma'nâha ve mebnâha*, (Kahire: Dâru'l-me'ârif, 1979), 107.

²²⁵ Mehmet Ali Şimşek, *Arapçada Zaman Kalıpları, Kullanım Alanları ve Türkçedeki Zamanlarla Karşılaştırılması*, 6.

²²⁶ Abbas Hasen, *en-Nahvu'l-vâfi*, 51.

Şimdi sırasıyla, *فَعَلَ* *mâzî* fiil kalıbının, mutlak geçmiş zamanda kullanıldığı yerlere maddeler halinde ve örnekler eşliğinde değinilecektir.

2.2.1.1. Yalın Kullanımı

Mâzî fiilin bu şekilde kullanımı, tamamen ermiş ve nihayete ulaşmış eylemleri ifade ederken kullanılır. Yakın veya uzak geçmiş zamanda hâsıl olmuş fiil kendisiyle anlatılır. Mutlak geçmiş zamanın asıl kalıbı budur.²²⁷ Örneğin, *مَاتَ الْمَرِيضُ* : “Hasta vefat etti.” Verilen örnekte, hastanın vefatı mutlak geçmiş zamanda meydana gelmiştir. Bu zaman, yakın veya uzak bir vakti ifade edebilir. Burada, hastanın ölüm vaktinden ziyâde, ölüm hadisesinin kendisi üzerinde vukûfiyyet vardır.²²⁸

فَعَلَ kalıbı, hakkında bahsedilen olayın, geçmişte gerçekleştiğini ifade etmekte kullanılır. Örneğin; *غَرَبَتِ الشَّمْسُ وَطَلَعَ الْقَمَرُ* : “Güneş battı. Ay doğdu.”²²⁹ Ayrıca, âyetlerden şu örnekler verilebilir: *يَا بَنِي إِسْرَءِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ* : “Ey İsrâiloğulları, size bahsettiğim üzerinizdeki nimetimi hatırlayınız.”²³⁰ *صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتُ عَلَيْهِمْ* : “Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna...”²³¹ Âyetlerdeki *mâzî* fiil olan nimet verme işlemi, geçmiş zamanda meydana gelip, aynı zamanda geçmiş zamanın tamamını içerisine alan fiildir.

2.2.1.2. Şart Edatı *لَوْ* ile Kullanımı

لَوْ, şart edatı olarak kullanıldığı vakit, geçmiş zamanda meydana gelmemiş şart manasını ifade etmekle birlikte, şart ve cevap cümlesinden müteşekkil iki cümleyle kullanılır. Cevap cümlesinin meydana gelmesi, şart cümlesinin meydana gelişine endekslidir.²³² Örneğin, *لَوْ قَامَ* : “Rabbin dileseydi *وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً*,” : “Bekir kalksaydı, bende kalkardım.”²³³ Verilen örneklerde görüldüğü gibi, meydana gelmemiş bir şart fiiliyle, cevap cümlesindeki fiil, mutlak geçmiş zamanı ifade

²²⁷ İbn Ya‘iş, *Şerhu’l-mufasssal*, 3/110; Abbas Hasen, *en-Nahvu’l-vâfi*, 52.

²²⁸ İbn Ya‘iş, *Şerhu’l-mufasssal*, 7/11.

²²⁹ İbrahim es-Sâmerâî, *el-Fi’lu zamânuhû ve ebniyetuhû*, (Beyrut: Müessesetu’r-risâle), 28.

²³⁰ Bakara, 2/40.

²³¹ Fâtîha, 1/7.

²³² Abbas Hasen, *en-Nahvu’l-vâfi*, 491; İbn Ya‘iş, *Şerhu’l-mufasssal*, 3/98; Ebû Muhammed Abdullah Cemâlu’d-Dîn b. Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, (Beyrut: Dâru’l-fikr, ty.), 337.

²³³ Hûd, 11/118.

etmektedir. Birinci örnekte, Bekir'in ve konuşan kişinin kalkma hadisesi vâkî olmamıştır. Aynı şekilde, âyette ifade edilen Cenâb-ı Hakk'ın dilemesi ve insanları tek millet yapması da vâkî olmamıştır.

لَوْ , şart manasında kullanıldığı vakit, cevabında mâzî fiil veyahut لَمْ ile menfî olan olumsuz geçmiş zaman manasında muzârî fiil gelecektir. Cevap müsbet olduğu zaman, cevaba (لَ) bitişirken (لَمْ) ile menfî olduğunda (لَ) bitişmez. (مَا) ile menfî olduğu vakit, cevaba (لَ) bitişir, lâkin ekseriyetle (لَ) bitişmediği müşâhede edilir.²³⁴ Örneğin; لَوْ قَامَ بَكْرٌ لَقَامَ زَيْدٌ : “Bekir kalksaydı, muhakkak Zeyd'de kalkardı.”

2.2.1.3. Şart Edatları لَوْ ve لَوْمَا ile Kullanımı

لَوْمَا ile لَوْ , henüz meydana gelmemiş şart edatları olarak kullanılır. Şart ve cevap cümlesinin başında bulunan mezkûr edatlar, bir şeyin mevcûdiyetinden dolayı, diğer şeyin gerçekleşmesinin geçmiş zamanda mümkün olmadığı ifade edilirken kullanılır.²³⁵ لَوْمَا بَكْرٌ لَزُرْتُكَ : “Bekir bulunmasaydı, seni ziyaret edecektim.” Verilen örnekte, ziyaret etme işlemi gerçekleşmemiştir. Gerçekleşmemesinin sebebi ise Bekir'in bulunma durumuna bağlanmıştır.

لَوْمَا بَكْرٌ لَحِثْتُكَ , haberi mahzûf olan isim cümlesinin başında gelebilirler. Örneğin; لَوْمَا بَكْرٌ لَحِثْتُكَ : “Bekir olmasaydı, sana gelecektim.” Verilen örnekte Bekir mübtedâ olup, haberi ise mahzûf olan مَوْجُودٌ kelimesidir.²³⁶

2.2.1.4. لَيْسَ , لَا , إِنَّ ile Kullanımı

Mâzî fiil olumsuzluk edatı (لَا) ile kullanıldığı vakit, şu hallerde mutlak geçmiş zamanı ifade ettiği gözlemlenir:

²³⁴ Şertûnî , *Mebâdi'ul-'arabiyye*, 374.

²³⁵ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 359; Abbas Hasen, *en-Nahvu'l-vâfi*, 512; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-mufasssal*, 3/145; Zeccâcî, *el-Cumel*, 311.

²³⁶ Ebû Muhammed Abdullah Cemâlu'd-Dîn b. Hişâm, *Şerh'u şuzûri'z-zeheb*, (Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 1994), 43.

1- لا ile mâzî fiil arasına diğer bir kelime dâhil olduğu vakit.²³⁷ “Bekir’e gitmedim.” لا ile mâzî fiil arası, mef’ûl bih²³⁸ olan kelimeyle açıldığı için, mâzî fiil geçmiş zaman ifade etmektedir.

2- لا ile menfî olan mâzî fiil, لا ile menfî olan diğer bir mâzî fiile atfedildiği vakit.²³⁹ لا : “Oturmadım ve gitmedim.” Atıf harfinden لا ile menfî olan mâzî fiil, kendisine atıf yapılan konumda olduğu için, geçmiş zaman ifade etmektedir. “Fakat ne sadaka verdi ne de namaz kıldı.”²⁴⁰ Verilen âyet aynı şekilde mutlak geçmiş zaman anlamı ifade etmektedir.

Menfî anlamda kullanılan edatlardan لَيْسَ , umûmiyetle şimdiki zaman manasındaki cümleyi olumsuz yaparken, karîne mevcut olduğunda geçmiş zaman manasını ifade ettiği görülür. لَيْسَ خَلَقَ اللَّهُ مِثْلَهُ : “Allah onun benzerini yaratmadı.”²⁴¹ Verilen örnekte görüldüğü üzere لَيْسَ , mâzî fiille isti‘mal edilmiş, mutlak geçmiş zaman manasını ifade etmiştir.

Mâzî fiil إِنَّ ile kullanıldığında, cümle geçmiş zaman manası ifade eder.²⁴² إِنَّ وَجَدْنَا أَكْثَرَهُمْ : “Gerçek şu ki, onların çoğunu yoldan çıkmış bulduk.”²⁴³ Âyette görüldüğü üzere mâzî fiil إِنَّ ile isti‘mal edildiğinde mutlak geçmiş zaman anlamı ifade etmiştir.

2.2.1.5. لَعَلَّ ve لَيْتَ ile Kullanımı

Mâzî fiil لَيْتَ ile isti‘mal edildiğinde, geçmiş zaman manasında her hangi bir değişiklik olmamakla beraber, geçmiş zamanda temennî manası ifade ettiği müşâhede edilir.²⁴⁴ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ

²³⁷ Ebu’l-Kâsım el-Huseyn er-Râğıb İsfahânî, *Müfredâtü Elfâzi’l-Kur’ân*, (Beyrut: Dâru’l-kalem, 1992), 753.

²³⁸ Failin fiilinden olumlu veya olumsuz etkilenen mansûb kelimedir.

²³⁹ İbn Ya‘iş, *Şerhu’l-mufasssal*, 7/108.

²⁴⁰ Kıyamet, 75/31.

²⁴¹ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, 386; Abbas Hasen, *en-Nahvu’l-vâfi*, 560.

²⁴² Galâyînî, *Câmi’u’d-durûsi’l-‘arabiyye*, 1/254; Şertûnî, *Mebâdi’ul-‘arabiyye*, 370.

²⁴³ A‘râf, 7/102.

²⁴⁴ İbn Ya‘iş, *Şerhu’l-mufasssal*, 7/109.

“Ne : يا لَيْتَنِي قَدَّمْتُ لِحَيَاتِي”²⁴⁵ “Ve kafir diyecek ki: Ah ne olaydı, ben bir toprak olaydım.”²⁴⁶ Olaydı bâkî olan hayatım için bir şeyler takdim etseydim.”²⁴⁶ Verilen örneklerde yapılan temennîlerin, dünya hayatının bitmesi ve ahiret hayatında söyleneceği ifade edilmektedir. Dolayısıyla söyleyen açısından, mutlak geçmiş zamanı ifade etmektedir.

Mâzî fiil, teraccî edatı لَعَلَّ ile isti‘mal edildiğinde ise olayın geçmiş zamanda cereyan etmiş olması arzulanır veyahut tevehhüm edilir.²⁴⁷ “Umulur ki oturmuştur ve kardeşiyle konuşmuştur. Belki de oturmuştur ve kardeşiyle konuşmuştur.” Mezkûr misalde görüldüğü üzere, eylemin zamanı muayyen olmadığı için mâzî fiil mutlak geçmiş zaman ifade etmiştir. Yani eylem yakın veyahut uzak bir geçmiş zaman diliminde meydana gelmiş olabilir.

2.2.1.6. Masdar Harfleriyle Kullanımı

Mâzî fiilin اَنَّ ile kullanılması halinde, اَنَّ zaman açısından mâzî fiilin manasında herhangi bir değişikliğe sebep olmaz.²⁴⁸

سَرَّيْنِي اَنَّ قَامَ : “Kalkması beni sevindirdi.” Mezkûr misalde önce kalkma fiili gerçekleşmiş, daha sonra sevinme durumu hâsıl olmuştur. Dolayısıyla masdar harfi olan اَنَّ kendisinden sonra gelen mâzî fiilde zaman açısından herhangi bir değişikliğe sebebiyet vermemiştir.²⁴⁹

Zarf manası taşımayan, masdar harfi olan ما’dan sonra gelen mâzî fiildeki durum, biraz önce dile getirilen masdar edatı olan اَنَّ’de olduğu gibi, yani mâzî fiilin zamanı nasıl اَنَّ dâhil olsa bile değişmiyorsa, aynı şekilde masdar harfi olan ما’dan sonra mâzî fiilin zamanı değişmez, geçmiş zaman manası ifade eder. “Hakkın bilinmesi ne kadar güzel oldu.”, ما أَحْسَنَ ما عُرِفَ الْحَقُّ : “Ödevlerini yapman beni çok memnun etti.”²⁵⁰ Birinci örnekte ما عُرِفَ,

²⁴⁵ Nebe’, 78/40.

²⁴⁶ Fecr, 89/24.

²⁴⁷ İbn Ya’iş, Şerhu’l-mufasssal, 7/110.

²⁴⁸ İbn Ya’iş, Şerhu’l-mufasssal, 7/256; Sâmêrâî, el-Fi’lu zamânuhû ve ebniyetuhû, 147; Abbas Hasen, en-Nahvu’l-vâfi, 419; Şertûnî, Mebâdi’ul-‘arabiyye, 256.

²⁴⁹ Mehmet Ali Şimşek, Arapçada Zaman Kalıpları, Kullanım Alanları ve Türkçedeki Zamanlarla Karşılaştırılması, 13.

²⁵⁰ Mehmet Ali Şimşek, Arapçada Zaman Kalıpları, Kullanım Alanları ve Türkçedeki Zamanlarla Karşılaştırılması, 13.

ikinci örnekte مَا قُمْتُ ifadelerindeki مَا'lar, masdariyye olup, fiilin geçmiş zaman anlamını değiştirmemektedir.

Masdar harflerinden مَا – أَنْ, fiil cümlesinin başına gelip onu masdara çevirirler.²⁵¹

Örneğin; حَتَّى إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ : “O derece bunalmışlardı ki, yeryüzü bütün genişliğine rağmen onlara dar gelmeye başlamıştı.”²⁵² Âyette geçen رَحِبَ mâzî fiili, رُحِبَ masdarı manasında tevil edilir. Aynı şekilde, أَنْ حَرَجْتَ örneğindeki حَرَجَ mâzî fiili, حُرُوجَ masdarı manasında tevil edilmektedir.

2.2.2. Muayyen Geçmiş Zaman

Burada muayyen geçmiş zaman ile kastedilen, konuşma zamanından önceki olası birçok zamandan belirli bir kesitte fiilin yapıldığını ifade etmektir. Bu belirleme işlemi, ya karîneyle; ya da geçmiş zaman ifade eden nâkıs fiiller aracılığıyla elde edilir.

2.2.2.1. Muayyen Geçmiş Zamanın Karîneyle Bilinmesi

Mâzî fiilin kullanıldığı zamanı belli olmayan cümlelerde, zamanı muayyen yapmak için zaman ifade eden kelimeler kullanılır.²⁵³ Örneğin; سَافَرَ الْوَفُودُ أَمْسَ إِلَى الرَّيَاضِ : “Heyetler Riyad’a dün gitti.” دَهَبَ الطَّبِيبُ أَمْسَ إِلَى عِيَادَتِهِ : “Hekim muayenehanesine gitti.”²⁵⁴ Verilen örneklerde bulunan أَمْسَ kelimesi, fiilin geçmişte yapıldığına delâlet eder.

Tarih karînesi, geçmiş zamanın bilinmesi noktasında, çok büyük bir etkidir.²⁵⁵ Örneğin, قَدْ كَتَبَ النَّبِيُّ إِلَى مَلِكِ الرُّومِ كِتَابًا : “Peygamber (s.a.v), Rum imparatoruna mektup yazdı.” Verilen örnekte tarih karînesinden anlaşılır ki, mektup yazma işlemi geçmiş zamanda meydana gelmiştir. Zira fâilin Hz. Peygamber (sav) olması, fiilin geçmiş zamanda yapıldığına kuvvetli bir karînedir.

²⁵¹ Mikâil Adıgüzel, *Mefhûmu 'l-kâfiye*, (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2009), 485.

²⁵² Tevbe, 9/118.

²⁵³ A. Câbir Mansûr, *Cümletü 'l-mâziy ve 'l-hâl ve 'l-mustakbel*, (Bağdat: Dâru'l-kütübi'l- 'ilmiyye, 1979), 435.

²⁵⁴ Hüseyin Günday-Şener Şahin, *Arapça Dilbilgisi Nahiv Bilgisi*, (İstanbul: Alfa Basım, 2020), 60.

²⁵⁵ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, 369.

2.2.2.2. Muayyen Geçmiş Zaman İfade Eden Nâkıs Fiiller

كَانَ - صَارَ - أَصْبَحَ - أَضْحَى - أَمْسَى - ظَلَّ - بَاتَ - لَيْسَ - مَا دَامَ - مَا زَالَ gibi fiiller nâkıs fiillerdir.

Nâkıs fiilin isimleri, haberleriyle beraber nitelenir ve aynı zamanda isimlerin durumları kendileri sebebiyle bilinir.²⁵⁶ Yani muayyen vakitte meydana gelmiş hâdiselerin ifade edilmesinde isti'mal edilirler ve aynı zamanda geçmiş zamanı ifade ederler.²⁵⁷ Örneğin, أَصْبَحَ : “Yıllar كُنْتُ طَالِبًا فِي الْكُلِّيَّةِ قَبْلَ سَنَوَاتٍ : “Kardeşim meşhur bir profesör oldu.”, أَحْيَى أُسْتَاذًا مَشْهُورًا : “Üzüntü verici olay, insanlar arasında yayıldı.” Verilen örneklerdeki ifadeler geçmiş zamana delâlet eder.

أَضْحَى - أَصْبَحَ - أَمْسَى gibi nâkıs fiiller almış oldukları fâilleriyle iktifâ edip, delâlet ettikleri vakitleri kapsamak suretiyle, tam fiil olarak isti'mal edilirler.²⁵⁸ أَضَحَّتْ سِيرَةُ النَّبِيِّ دَرْسًا وَعِبْرَةً لِلنَّاسِ : “Peygamber’in (sav) hayatı, insanlara ders ve ibret oldu.”

2.2.3. Yakın Geçmiş Zaman

2.2.3.1. قَدْ ile Kullanımı

Mâzî fiil قَدْ ile kullanıldığı vakit, daha yeni gerçekleşmiş hâdiseyi ifade eder. Mâzî fiil geçmiş zamanı ifade eder. Lakin قَدْ ile kullanıldığı vakit, geçmiş zaman anlamından şimdiki zamana yaklaşma meydana gelir.²⁵⁹ İbn ‘Uşfûr şöyle der: Kasemin cevabında olumlu ve sığaya çekilebilen mazî fiil olup, kasemde zaman açısından şimdiki zaman anlamına yakın olursa, kasemin cevabındaki mâzî fiil قَدْ ile getirilir.²⁶⁰ Bu durumu, bir âyet ile misallendirmek gerekirse, تَاللَّهِ لَقَدْ آتَرَكَ اللَّهُ عَلَيْنَا : “Vallahi andolsun ki, Allah seni bize üstün kıldı.”²⁶¹ Verilen âyette görüldüğü üzere, tek başına geçmiş zaman ifade eden mâzî fiil, قَدْ ile kullanıldığında, şimdiki

²⁵⁶ İbn ‘Akîl, *Şerh’u İbn ‘Akîl*, 1/268; İbn Ya‘iş, *Şerhu’l-mufasssal*, 7/90; Râzî, *Muhtâru’s-sihâh*, 277.

²⁵⁷ A. Câbir Mansûr, *Cümletü’l-mâziy ve’l-hâl ve’l-mustakbel*, 433.

²⁵⁸ Râzî, *Muhtâru’s-sihâh*, 290; İbn ‘Akîl, *Şerh’u İbn ‘Akîl*, 1/268; İbn Ya‘iş, *Şerhu’l-mufasssal*, 3/103.

²⁵⁹ İbn Ya‘iş, *Şerhu’l-mufasssal*, 8/110; İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, 228; İbn Hişâm, *Şerh’u şuzûri’z-zeheb*, 38; Abbas Hasen, *en-Nahvu’l-vâfi*, 1/52; Şertûnî, *Mebâdi’ul-‘arabiyye*, 160; Sâmerâî, *el-Fi’lu zamânuhû ve ebniyetuhû*, 26-29; A.Câbir Mansûr, *Cümletü’l-mâziy ve’l-hâl ve’l-mustakbel*, 430.

²⁶⁰ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, 229; Sâmerâî, *el-Fi’lu zamânuhû ve ebniyetuhû*, 27.

²⁶¹ Yusuf, 12/91

zamana yakın geçmiş zaman anlamında kullanılmıştır. Zîrâ Yûsuf (as)’ın kardeşleri onun üstün kılındığını henüz öğrenmişlerdir.²⁶²

Mâzî fiille beraber قَدْ geldiğinde, yakın geçmiş zaman ifade etmesiyle beraber, beklenti ve kesinlik ifade edebilir. Buradaki beklentiden kasıt, yani mâzî fiil beklentiye cevap olarak gelir.²⁶³ Örneğin, قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ : “Namaz başlamıştır.”, لَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ : “Şüphesiz Rabbimizin peygamberleri bize gerçeği getirmişler.”²⁶⁴ Birinci örnekte, insanların namaza başlama beklentilerine cevap mâhiyetinde mezkûr ifade olan قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ söylenildiğinde, mâzî fiil yakın geçmiş zaman manasında kullanılmıştır. İkinci âyette ise hakkı getirme işlemi yakın zamanda olmakla beraber, لَقَدْ edatıyla yapılan fiilin kesinliğine delâlet eder. Görüldüğü gibi aradaki mana farkı karîneyle ya da bağlamdan anlaşılmaktadır.

Mâzî fiil قَدْ ile beraber kullanıldığında, yalnız kesinlik ve yaklaştırma ifade edebilir.²⁶⁵ Örneğin, قَدْ رَكِبَ الْأَمِيرُ : “Emir kesinlikle binmiştir.” Verilen misalde, emirin binişiyle alâkalı hiçbir ümîdi olmayan kişiye bu ifade kullanılmış olup, yakın geçmişte emirin binişine işaret edilmiştir.

قَدْ edatıyla beraber kullanılan mâzî fiilin bulunduğu cümleye, الْسَّاعَةَ — الْآن ifadelerini eklemek suretiyle, cümlede yakın geçmiş zaman manası te’kid edilmiş olur.²⁶⁶ قَدْ قَعَدَ الْآنَ أَوْ : “Şimdi veyahut bu saatte oturdu.”

قَدْ kalıbı, yakın geçmiş zamanda ortaya çıkmış hâdiselerde kullanılmakla birlikte, şimdiki zamanda etkisi hâlen duyulan olaylarda kullanılır.²⁶⁷ Örneğin, قَدْ أَكَلْتُ : “Yedim.” Bu ifade, şu anda aç olmadığım anlamına gelmektedir.

Mâzî fiilin başında gelen قَدْ edatı, cümle içerisinde hâl konumunda bulunan mâzî fiil ile beraber geldiğinde, kendisinden önce gelen eylemden daha önce eylemin gerçekleştiğini ortaya

²⁶² Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, (İstanbul: Şura Yayınları, 1993), 4/512.

²⁶³ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 228; İbn Hişâm, *Şerh'u şuzûri'z-zeheb*, 38; Şertûnî, *Mebâdi'ul-'arabiyye*, 4/160; Sâmerâî, *el-Fi'lu zamânuhû ve ebniyetuhû*, 26.

²⁶⁴ A'râf, 7/43.

²⁶⁵ Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, 388.

²⁶⁶ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-mufasssal*, 2/66.

²⁶⁷ Kemal Bedri, *Nizâmu'z-zamân fi'l-luğateyn el-'arabiyye ve'l-incilîziyye fi zâvi't-tekâbuli'l-luğavî*, (Riyad: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1983), 160.

koyar.²⁶⁸ رَأَيْتُهُ قَدْ جَلَسَ : “Onu oturmuş gördüm.” Mezkûr misalde, hâl cümlesinde قد ile beraber gelen mâzî fiil olan oturma eylemi, bir önceki görme eyleminden daha önce meydana gelmiştir.

2.2.3.2. Olumsuzluk Edatı ما ile Kullanımı

Mâzî fiil ما فَعَلَ kalıbında kullanıldığında, olumsuz yakın geçmiş zaman manası ifade eder.²⁶⁹ ما عَلِمْنَا وَاجِبَاتٍ طَلَبْتُ مِنَّا حَتَّى الْآن : “Şu ana kadar, bizden istenen görevleri bilemedik.” Verilen örnekte görüldüğü üzere, olumsuzluk edatı olan ما, mâzî fiili yakın geçmişte olumsuzlaştırmıştır.

Sîbeveyh, وَاللَّهِ لَقَدْ فَعَلَ kalıbının olumsuzunda مَا فَعَلَ kalıbını, لَقَدْ فَعَلَ kalıbının olumsuzunda ise وَاللَّهِ مَا فَعَلَ kalıbını kullanmak suretiyle, yakın geçmiş zaman manasına vurgu yapmıştır.²⁷⁰

2.2.3.3. Hâl Cümlesi İçerisinde Kullanımı

Mâzî fiil قَدْ ile beraber hâl cümlesi içerisinde kullanıldığında, yine yakın geçmiş zaman manasını ifade etmektedir.²⁷¹ ذَهَبَ بَكْرٌ قَدْ بَكَى : “Bekir ağlamış olarak gitti.” Verilen örnekte Bekir’in ağlama işlemi henüz bitmiş olup, etkisinin devam ettiği anlaşılır.

Basra âlimleri, mâzî fiil hâl olarak geldiği vakit, açıktan veya gizli bir قَدْ bulunmalı derken, Kûfe âlimleri ise ne açıktan ne de gizli bir قَدْ bulunmasına gerek olmadığını savunurlar.²⁷² Yani, hâl olarak gelen mâzî fiil, قَدْ ile beraber geldiğinde veya قَدْ olmadan geldiğinde yakın geçmiş zaman manasını ihtivâ eder. Örneğin, قَالُوا وَمَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَدْ : “Yurtlarımızdan çıkarıldığımız ve çocuklarımızdan ayrı bırakıldığımız

²⁶⁸ Sâmerâî, *el-Fi’lu zamânühû ve ebniyetuhû*, 29-30.

²⁶⁹ Kemal Bedri, *Nizâmu’z-zamân*, 165; Abbas Hasen, *en-Nahvu’l-vâfi*, 1/53.

²⁷⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 117.

²⁷¹ İbn Ya’iş, *Şerhu’l-mufasssal*, 2/66.

²⁷² İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, 29; Râzî, *Muhtâru’s-sihâh*, 213; İbn Ya’iş, *Şerhu’l-mufasssal*, 2/213.

halde, onlar: “Bize ne oldu da Allah yolunda savaşmayalım?” dediler.”²⁷³ Mezkûr âyette, yurtlardan çıkarılma ve çocuklardan ayrı bırakılma işleminin yakın zamanda olduğu manası anlaşılır.

Mâzî fiil *فَدَّ* ile veya *فَدَّ* olmadan hâl cümlesi içerisinde geldiğinde, mâzî fiilin etkisi ve sonuçları, kendisinden önce gelen cümlede zaman cihetinden hissedilebilmektedir. Örneğin, *جاءَ زَيْدٌ فَدَّ ضَحِكَ* : “Zeyd, gülmüş olarak geldi.” Verilen örnekte gülme işi gelme işinden daha önce gerçekleşmiş olsada, gülme alâmetleri hâlâ mevcuttur ve gülme işinin yakın geçmişte meydana geldiği kişinin yüz hatlarından anlaşılabilir. ²⁷⁴

2.2.3.4. Teşvik ve Arz Edatlarıyla Kullanımı

Teşvik diğer anlamıyla tahdit, karşı tarafa rahatsızlık verecek tarzda ve ısrarlı bir şekilde bir şeyi istemek, arz ise kavlı-ı leyyin dediğimiz münasip bir lisan ile bir şeyi talep etmek demektir ki, bunların edatları *أَلَّا – لَوْلا – لَوْما – أَلَّا*’dır.²⁷⁵ Mezkûr edatlar, mâzî fiilden önce geldiklerinde karşı tarafın yapmadığı bir şeyden dolayı azarlanması ve aynı zamanda kendisinde pişmanlık hissetmesi maksadıyla kullanılır.²⁷⁶ Örneğin, *هَلَّا ارْتَدَّيْتَ بِمَطَرِكَ* : “Yağmurluğunu kuşansaydın ya”, *أَلَّا وَاظْبَتْنَا عَلَى الدُّرُوسِ الْإِنْجِلِيزِيَّةِ* : “İngilizce derslerini düzenli bir şekilde sürdürseydiniz ya”, *أَلَّا تَرَكْتَ الْبَيْتَ كَمَا وَجَدْتَهُ* : “Evi nasıl bulduysan öylece (temiz) bıraksaydın ya”, *لَوْما عَلَيَّتِ اللَّبَنَ قَبْلَ أَنْ يَفْسُدَ* : “Bozulmadan önce sütü kaynatsaydın ya”²⁷⁷

Yukarıda verilen örneklerde görüldüğü gibi, mezkûr edatlar ile yerme kastedildiğinde, mâzî fiil kullanılagelmiştir. Çünkü yerme işlemi, daha önce meydana gelmiş olaydan dolayı yapılmaktadır.²⁷⁸

Arz ve tahdit (teşvik) edatları, bir kişiyi yerme kastıyla mâzî fiille kullanıldıklarında, orada mâzî fiil yakın geçmiş zaman manası ifade eder. Çünkü yerme eylemi, geçmiş zamanda

²⁷³ Bakara, 2/246

²⁷⁴ Mehmet Ali Şimşek, *Arapçada Zaman Kalıpları, Kullanım Alanları ve Türkçedeki Zamanlarla Karşılaştırılması*, 20.

²⁷⁵ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 97; Abbas Hasen, *en-Nahvu'l-vâfi*, 4/369; M. Ahmed Nahle, *'İlmu'l-ma'ânî fî'l-belağati'l-'arabiyye*, (Beyrut: Dâru'l-'ulûmi'l-'arabiyye, 1990), 101-102.

²⁷⁶ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-mufasssal*, 8/144; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 361-364; İbn 'Akîl, *Şerh'u İbn 'Akîl*, 4/56; Abbas Hasen, *en-Nahvu'l-vâfi*, 4/514.

²⁷⁷ Hüseyin Günday-Şener Şahin, *Arapça Dilbilgisi Nahiv Bilgisi*, 716.

²⁷⁸ Abbas Hasen, *en-Nahvu'l-vâfi*, 4/514.

ve aynı zamanda hatırlanabilen olayda meydana gelir. Çok uzak geçmiş bir zamanda meydana gelmiş eylemden ötürü yerme durumu var ise bu vakitte yakın geçmiş zaman yerinde, uzak geçmiş zamanın kullanılma durumu meydana gelmiş demektir.²⁷⁹

2.2.4. Şimdiki Zamana Bitişik Geçmiş Zaman

2.2.4.1. مُذ ve مُنْ ile Kullanımı

مُذ ile مُنْ kelimelerinin isim olduğunu beyan eden âlimler bulunmakla beraber, İbn Hişâm ise bunların harf-i cer olduğunu savunmaktadır. Bu kelimeler isim cümlesinden veya fiil cümlesinden önce gelirler.²⁸⁰ Bu edatlar, yeri geldiğinde في manasında, yeri geldiğinde ise مِنْ manasında kullanılırlar. Şöyle ki; kendilerinden sonra gelen cümle veya kelime, şimdiki zaman manasını içerirse, mezkûr edatlar في manasına, şayet geçmiş zaman manasını içerirlerse مِنْ manasına gelirler.²⁸¹ Örneğin, مَا رَأَيْتُهُ مُذْ يَوْمَنَا : “Onu bugün görmedim.” Verilen örnekte مُذْ في manasında kullanılmıştır. مَا رَأَيْتُهُ مُذْ يَوْمَ الْجُمُعَةِ : “Onu Cuma gününden beri görmedim.” Bu örnekte ise مُذْ مِنْ manasında kullanılmıştır.²⁸²

Mezkûr misallerde görüldüğü üzere مُذ ve مُنْ edatlarından sonra gelen cümle, geçmiş zaman veya şimdiki zaman anlamını içermektedir. مُذ ve مُنْ veya في veya مِنْ manasında kullanıldıklarında aynı cümlede beraber bulundukları mâzî fiili, zaman açısından şimdiki zamana bitişik geçmiş zaman ile sınırlandırma durumu meydana gelmiş olur. Örneğin; “Onu bu gece görmedim.” Bu şekilde söyleyen kişinin görmeme işi, geçmiş zamanı kapsamakla birlikte içerisinde bulunduğu zamanda kapsamaktadır.²⁸³

²⁷⁹ Mehmet Ali Şimşek, *Arapçada Zaman Kalıpları, Kullanım Alanları ve Türkçedeki Zamanlarla Karşılaştırılması*, 21-22.

²⁸⁰ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 441; Şertûnî, *Mebâdi'ul-'arabiyye*, 149.

²⁸¹ İbn 'Akîl, *Şerh'u İbn 'Akîl*, 3/11; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 441.

²⁸² Mehmet Ali Şimşek, *Arapçada Zaman Kalıpları, Kullanım Alanları ve Türkçedeki Zamanlarla Karşılaştırılması*, 24-25.

²⁸³ Mehmet Ali Şimşek, *Arapçada Zaman Kalıpları, Kullanım Alanları ve Türkçedeki Zamanlarla Karşılaştırılması*, 25.

2.2.4.2. فَطُّ ile Kullanımı

Menfî bir durumdan sonra kullanılan ve geçmiş zamanın tamamını içerisine alan zaman zarfı فَطُّ'dur.²⁸⁴ Örneğin; مَا فَتَحْتُهُ فَطُّ : “Onu hiç açmadım.” Bununla birlikte nâdiren olumlu cümlelerde kullanılabilmektedir. Örneğin; هَلْ رَأَيْتَ الْأَسَدَ فَطُّ : “Hiç aslan gördün mü?” مَا فَعَلْتُهُ فَطُّ : “Yaratıldığım zamandan şu ana kadar, onu yapmadım.” İfade ettiği anlam müvâcehesinde, فَطُّ kelimesinin bulunduğu cümlenin zamanına, şimdiki zamana bitişik geçmiş zaman manası denilebilir.²⁸⁵

2.2.4.3. مَا زَالَ vb. Kalıpların Kullanımı

مَا زَالَ ve benzeri kalıplar yani, مَا انْفَلَكَ – مَا بَرَحَ – مَا فَتِيَ, sayılan fiiller, mübtedâ ve haberden müteşekkil isim cümlesinin baş tarafında gelmek suretiyle, şimdiki zaman ile bağlantılı geçmiş zaman manası ifade ederler.²⁸⁶

Mezkûr fiiller geçmiş zaman manası ifade etmekle birlikte, bu fiillerin devamlılığı konuşma vaktinden belli bir süre sonra kesilebilir veyahut tamamıyla sonsuz olma durumu olabilir.²⁸⁷ Örneğin; مَا زَالَ الصَّحَفِيُّونَ فِي قَاعَةِ الْمُؤْتَمَرِ : “Gazeteciler hâlâ konferans salonundalar.” Verilen örnekte görüldüğü üzere, gazetecilerin salonda bulunma işlemi, geçmiş zamanda başlamış olup, hâlen devam etmektedir. Dolayısıyla bu fiiller geçmişte başlamış ve nihâyete ermemiş eylemleri ifade ederken kullanılır. “Hâlâ” ve “...mektedir.” vb. anlamlarla Türkçe’ye çevrilmektedir.

2.2.4.4. صَارَ vb. Fiillerin Kullanımı

Bir şekilden diğer bir şekle dönüşme anlamında kullanılan ve nâkıs fiil olarak mübtedâ ve haberin baş tarafında gelen صَارَ fiilinin haberi, geçmiş zaman manası ifade eder.²⁸⁸ Örneğin,

²⁸⁴ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 233; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-mufasssal*, 4/108; Şertûnî, *Mebâdi'ul-'arabiyye*, 149.

²⁸⁵ Mehmet Ali Şimşek, *Arapçada Zaman Kalıpları, Kullanım Alanları ve Türkçedeki Zamanlarla Karşılaştırılması*, 25.

²⁸⁶ A. Câbir Mansûr, *Cümletü'l-mâziy ve'l-hâl ve'l-mustakbel*, 431; Abbas Hasen, *en-Nahvu'l-vâfi*, 1/562.

²⁸⁷ Abbas Hasen, *en-Nahvu'l-vâfi*, 1/562.

²⁸⁸ Abbas Hasen, *en-Nahvu'l-vâfi*, 1/547.

صَارَتْ الْحَدِيثَةُ أَزْهَارَهَا جَمِيلَةً : “Bahçenin çiçekleri, çok hoş bir durum aldı.”²⁸⁹ Verilen örnekte, bahçenin çiçeklerinin önceki halinin şimdiki kadar hoş olmadığı anlaşılr.

صَارَ fiilleri,²⁹⁰ كَانَ - ظَلَّ - أَصْبَحَ - أَضْحَى - أَمْسَى manasında kullanılabilmekte olup, صَارَ manasında kullanıldıklarında geçmiş zaman manası ifade etmektedirler.²⁹¹ Örneğin, أَصْبَحَتْ : “Boğulanlardan فَكَانَ مِنَ الْمُغْرَقِينَ : “Kentin caddeleri temiz hâle döndüştü.”, الْمَدِينَةُ شَوَارِعُهَا نَظِيفَةً : “Seyirciler akşama kadar stadyumda idiler.”²⁹² ²⁹³

صَارَ fiilleri, أَصْبَحَ - ظَلَّ - أَضْحَى fiillerden yukarıda sayılan fiillerden صَارَ manasında kullanılan, sabah, akşam, gece, gündüz gibi zaman manası içeren anlamlardan soyutlanırlar.²⁹⁴ Şöyle ki; فَاصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا : “Onun nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz.”²⁹⁵ Âyetteki أَصْبَحَ fiili, sabah anlamından soyutlanmış haliyle صَارَ anlamında kullanılmıştır.

2.3. Gelecek Zaman

Mâzî fiil, bazı özel durumlara istinâden, şimdiki zamana bitişik gelecek zaman manası ifade edebilir. Bu başlık altında sırasıyla hangi durumlarda mâzî fiilin mutlak gelecek zaman manası içerdiğine temas edilmeye çalışılacaktır.

2.3.1. Talep ve Duâ Manasında Kullanımı

Mâzî fiilden sonra Allah lafzı geldiğinde mâzî fiilde talep (dua) anlamı olmakla birlikte, gelecek zamanı ifade ettiği de görülür.²⁹⁶ Örneğin, كَرَّمَ اللَّهُ وَجْهَهُ : “Allah onu şereflendirsın.”, عَفَا : “Allah onu affetsin!”, جَزَاكَ اللَّهُ خَيْرًا : “Allah mükâfatını versin!” Verilen son örnekte,

²⁸⁹ Hüseyin Günday-Şener Şahin, *Arapça Dilbilgisi Nahiv Bilgisi*, 232.

²⁹⁰ İbn Hişâm, *Şerhu katri 'n-nedâ ve belli's-sadâ*, 133.

²⁹¹ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-mufasssal*, 7/103; Sâmerâî, *el-Fi'lu zamânuhû ve ebniyetuhû*, 59; Abbas Hasen, *en-Nahvu 'l-vâfi*, 1/554; Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, 290.

²⁹² Hûd, 11/43.

²⁹³ Hüseyin Günday-Şener Şahin, *Arapça Dilbilgisi Nahiv Bilgisi*, 235.

²⁹⁴ Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, 295.

²⁹⁵ Âl-i İmrân, 3/103.

²⁹⁶ Abbas Hasen, *en-Nahvu 'l-vâfi*, 1/53; A. Câbir Mansûr, *Cümletü'l-mâziy ve'l-hâl ve'l-mustakbel*, 459; Sâmerâî, *el-Fi'lu zamânuhû ve ebniyetuhû*, 28; Şertûnî, *Mebâdi 'ul-'arabiyye*, 10.

Allah'ın iyilik yapan kişiye karşılığını hayırlı bir şekilde vermesi için yapılan dua şimdiki zamandan başlayarak bütün gelecek zamanı kapsamaktadır.

Duâ anlamında kullanılan mâzî fiil, gâib veyahut muhâtab olan şahıslara isnâd edilirken, mütekellim şahsa isnâd edilmez.²⁹⁷ Yani dua anlamında yapılan talepler, ikinci veyahut üçüncü tekil şahıslar için olmalıdır. Aksi takdirde kişinin kendisine duada bulunması gibi bir durum söz konusu olamaz. Yukarıda verilen örneklerde olduğu gibi.

Mâzî fiil, olumsuzluk edatlarından لا ile kullanıldığında, cümle içerisindeki mâzî fiilin mefhûmuna göre, mâzî fiil dua veyahut beddua anlamında kullanılır.²⁹⁸ “Allah لا عَذَّبَ اللَّهُ خَدِيجَةَ : “Allah Hatice’ye azap etmeye!” Verilen örnekte, mâzî fiil dua anlamında kullanılmıştır.

Mâzî fiil, emir anlamında kullanılabilir. Emir anlamında kullanıldığında, gelecek zaman manası ifade eder. Emir anlamında kullanılmasına örnek olarak Sîbeveyh, اَتَّقِيَ اللَّهَ امْرُؤُا : “Kişi Allah’tan korksun ve hayır işlesin!” şeklinde olduğunu ifade etmektedir.²⁹⁹

Mâzî fiil, eylemin veyahut anlatılan hâdisenin gerçekleşmesine kesin gözüyle bakılan durumlarda, sanki eylem bitmiş ve gerçekleşmiş gibi mâzî fiil kullanılmak suretiyle gelecek zaman manası ifade eder.³⁰⁰ Örneğin; وَنُفِّخَ فِي الصُّورِ فَأَذَاهُمْ مِنَ الْأَجْدَاثِ إِلَى رَهْمٍ يَنْسَلُونَ : “Sur’a üfürülmüştür. Bir de ne baksınlar kabirlerinden Rablerine doğru akın ediyorlar.”³⁰¹ Âyette geçen نُفِّخَ mâzî fiili ile aslında “üfürülecek” anlamında gelecek zaman ifade edilmiştir. Diğer bir âyette ise اَعْطَى mâzî fiili ile aslında “Şüphesiz biz sana kevseri verdik.”³⁰² Âyette geçen اَعْطَى mâzî fiiline her ne kadar “verdik” anlamı verilse de aslında “vereceğiz” anlamında olmakla, mâzî fiilin gelecek zaman manası ifade ettiği görülmektedir. Son iki âyetteki gelecek zaman anlamı, görüldüğü gibi karînelerle anlaşılmaktadır.

²⁹⁷ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, 375.

²⁹⁸ İbn Hişâm, *Şerh'u şuzûri 'z-zeheb*, 128.

²⁹⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3/100.

³⁰⁰ Abbas Hasen, *en-Nahvu 'l-vâfi*, 1/54; A. Câbir Mansûr, *Cümletü 'l-Mâziy ve 'l-Hâl ve 'l-Mustakbel*, 459.

³⁰¹ Yâsîn, 36/51.

³⁰² Kevser; 108/1.

2.3.2. Olumsuzluk Edatları إِنَّ ve لَا ile Kasem Cümlesinde Kullanımı

Mâzî fiil kasemin cevabında, olumsuzluk edatı لَا ile beraber geldiğinde, gelecek zaman manası ifade eder. وَاللّٰهِ لَا كَتَبْتُ الرِّسَالَةَ : “Allah’a yemin olsun ki, mektubu ben yazmayacağım.”³⁰³ Verilen örnekte, mâzî fiil gelecek zaman manası içermektedir.

Sîbeveyh, kasemin cevabında لَا ile beraber gelen mâzî fiilin, gelecek zaman manası taşıdığını belirterek, وَاللّٰهِ لَا أَفْعَلُ dendiğinde, aslında bunun anlamının olduğunu, mâzî fiilin لَا ile kasemin cevabında geldiği için gelecek zaman manası taşıdığını ifade etmiştir.³⁰⁴

Olumsuzluk edatı olan إِنَّ, aynı şekilde kasemin cevabında mâzî fiil ile beraber geldiğinde, mâzî fiilin gelecek zaman manasında gelmesine sebep olur.³⁰⁵ وَاللّٰهِ إِنَّ كَتَبْتُ : “Allah’a yemin olsun ki yazmayacağım.” Verilen örnekte görüldüğü üzere, mâzî fiil, kasem lafzından sonra إِنَّ ile beraber kullanıldığı için, gelecek zaman manası ifade etmiştir. Âyet-i Kerîme’de : إِنَّ اللَّهَ يُمِصُّكُمُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ أَنْ تَزُولَا وَلَئِنْ زَالَتَا إِنْ أَمْسَكَهُمَا مِنْ أَحَدٍ مِنْ بَعْدِهِ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا şöyle buyrulur: “Doğrusu gökleri ve yeri yok oluvermekten Allah tutuyor. Andolsun ki, eğer yok oluverirlerse, onları ondan başka kimse tutamaz. Gerçekten o halîm ve bağışlayıcıdır.”³⁰⁶ Âyette, ilk başta gelen إِنَّ, şart edatı olup, birlikte geldiği (لَ) kasem lâm’ıdır. İkinci olarak gelen إِنَّ ise kasemin cevabına gelmiş olumsuzluk harfi olmakla birlikte, mâzî fiile gelecek zaman manası katmıştır.³⁰⁷ Şöyle ki; âyet, kıyamette semavatın durumundan bahsetmekte olup, Allah’ın iradesiyle bizim için gelecek zamanda olacak kıyameti haber vermektedir.

Kasem şartın önüne geçerse, kasemden sonra gelen şartın mâzî fiil olması gereklidir. Çünkü şart edatı mâzî fiilin lafzında tesir edemeyip, şart edatının lafzan amelinin batıl olduğu yerde, şart kasemin cevabı olmaya daha uygun olmuş olur. Zîrâ şart edatının kasemin cevabında amel etmesi mümkün olmamaktadır. Bu durumda şartla birlikte lafzan veya manen mâzî fiil gelecektir. Örneğin; إِنَّ أَتَيْتَنِي وَاللّٰهِ إِنَّ أَتَيْتَنِي أَوْ إِنَّ لَمْ تَأْتِنِي لَا كَرُمْتُكَ terkinde, lafzı, lafzan

³⁰³ Abbas Hasen, *en-Nahvu’l-vâfi*, 1/54; Şertûnî, *Mebâdi’ul-‘arabiyye*, 10; Râzî, *Muhtâru’s-sihâh*, 225.

³⁰⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3/108.

³⁰⁵ Abbas Hasen, *en-Nahvu’l-vâfi*, 1/54; Râzî, *Muhtâru’s-sihâh*, 225.

³⁰⁶ Fâtır, 35/41.

³⁰⁷ Abbas Hasen, *en-Nahvu’l-vâfi*, 1/54.

zikredilen mâzî fiile örnek olup, لَمْ تَأْتِنِي lafzı ize, mana cihetiyle mâzî fiile örnek olarak getirilmiştir.³⁰⁸ Görüldüğü gibi lafız mâzî fiil olsa da, ikram edilme ve gelme fiilleri gelecek zamanda olacaktır.

2.3.3. Ef‘âl-i Recâ (Ümit İfade Eden Fiiller)

عَسَى gibi fiiller cümleye ümit, beklenti anlamı kazandırmakta ve yalnızca mâzî lafzıyla gelmek suretiyle, haberde ifade edilen işin, gelecekte meydana geleceğini haber vermektedirler.³⁰⁹ عَسَى الْإِمْتِحَان : “Umulur ki Rabbiniz size merhamet eder.”³¹⁰ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَغْفِرَ لَكُمْ دُؤْبَكُمْ : “İmtihan, umulur ki kolay olur.”, أَنْ يَكُونَ سَهْلًا : “Umulur ki Allah günahlarınızı affeder.” Verilen son örnekteki Allah’ın bağışlama fiili, şimdiki zamandan başlayarak, bütün gelecek zamanı kapsamaktadır.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere, عَسَى mâzî fiilinde يُتَوَقَّع “umulur” anlamı vardır.³¹¹

عَسَى fiili Allah lafzı ile kullanıldığında, burada Allah’ın istemesi, ümit etmesi gibi bir durum söz konusu olmayıp, bilakis insanın bir şeyi istemesi veyahut ümit etmesi durumu söz konusudur. Örneğin; عَسَى رَبُّكُمْ أَنْ يُهْلِكَ عَدُوُّكُمْ : “Umulur ki Rabbiniz düşmanlarınızı helak eder.”³¹² Âyetteki عَسَى kelimesinin anlamı كُونُوا رَاجِينَ : “Ümitvâr olunuz!” demektir.³¹³

Burada şu hatırlatmayı yapmak yerinde olacaktır. Şöyle ki; Recâ fiillerinden عَسَى fiilinin dışındaki حَرَى ile اِخْلَوْلَى fiilleri, günümüz Arapça literatüründe artık kullanılmamaktadır.³¹⁴

³⁰⁸ Mikâil Adıgüzel, *Mefhûmu 'l-kâfiye*, 493.

³⁰⁹ Abbas Hasen, *en-Nahvu 'l-vâfi*, 1/622; Şertûnî, *Mebâdi 'ul- 'arabiyye*, 213; İbn Hişâm, *Şerh'u şuzûri 'z-zeheb*, 245; İbn 'Akîl, *Şerh'u Ibn 'Akîl*, 1/323.

³¹⁰ İsrâ, 17/8.

³¹¹ Râzî, *Muhtâru 's-sihâh*, 303.

³¹² A'râf, 7/129.

³¹³ Mehmet Ali Şimşek, *Arapçada Zaman Kalıpları, Kullanım Alanları ve Türkçedeki Zamanlarla Karşılaştırılması*, 32.

³¹⁴ Hüseyin Günday-Şener Şahin, *Arapça Dilbilgisi Nahiv Bilgisi*, 444.

2.3.4. Şart Edatları ile Kullanımı

Mâzî fiilin şart edatları ile kullanımında, şart ve ceza tarafında bulunan fiiller, mâzî veya muzârî fiil veyahut her ikisinden olabilirler.³¹⁵ Örneğin, مَنْ تَصَادَفْتُ سَلِّمْ عَلَيْهِ : “Kim sana rastlarsa, ona selam verirsin.” Verilen örnekteki rastlama fiili, şimdiki zamandan başlayarak gelecek zamanı kapsamaktadır. Dolayısıyla şart ve ceza cümleleri, gelecek zamanda meydana gelme durumları olduğu için gelecek zaman manası ifade ederler.³¹⁶

Mâzî fiil, ilk etapta geçmiş zaman manası ifade ettiği halde, şart ve cevap cümlelerinde geldiğinde gelecek zaman manası ifade etmesinin nedeni, şartın ta’lik manası ifade etmesinden dolayıdır. Şöyle ki; cezanın gerçekleşebilmesi için şartın gerçekleşmesi gerekmektedir. Yani şart ve ceza birbiriyle ilintilidir.³¹⁷ إِنْ جَلَسْتُ جَلَسْتُ : “Sen oturursan, ben de otururum.” Verilen örnekte olduğu gibi, benim oturmam senin oturmana bağlıdır. Yani sen oturursan bende otururum şeklinde cevap cümlesinin gerçekleşebilmesi için, şart cümlesinin meydana gelmiş olması gerekmektedir. Her iki oturma eylemi gelecek zamanda olacaktır.

Mâzî fiil إِنْ — إِذَا ve إِنْ , manasını barındıran öteki şart edatlarıyla beraber cümlede yer aldığı anda, bu edatlar mâzî fiildeki geçmiş zaman anlamını gelecek zaman anlamına taşıdığı için, mâzî fiil gelecek zaman manasını ifade eder.³¹⁸ Örneğin, مَنْ صَامَ رَمَضَانَ إِيمَانًا وَاجْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا : “Kim inanarak ve mükâfatını Allah’tan ümit ederek Ramazan orucunu tutarsa, geçmiş günahı bağışlanır.”³¹⁹ Verilen örnekte görüldüğü üzere, oruç tutmanın sonrasında bağışlama işleminin yapılacağı söylenilmiştir. Dolayısıyla mâzî fiil gelecek zaman anlamı ifade etmiştir.

إِذَا zarf ve şart anlamında olup, mâzî fiil ile beraber kullanıldığı vakit, mâzî fiildeki geçmiş zaman anlamı gelecek zamana dönüşür.³²⁰ إِذَا نَصَرْتَنِي أَكْرَمْتُكَ : “Bana yardım ettiğin zaman, sana ikramda bulunacağım.”

³¹⁵ Şertûnî, *Mebâdi ‘ul-‘arabiyye*, 176; İbn ‘Akîl, *Şerh’u İbn ‘Akîl*, 4/33; İbn Ya‘iş, *Şerhu’l-mufasssal*, 8/157.

³¹⁶ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, 369; İbn Ya‘iş, *Şerhu’l-mufasssal*, 7/3.

³¹⁷ Abbas Hasen, *en-Nahvu’l-vâfi*, 2/145; İbn Ya‘iş, *Şerhu’l-mufasssal*, 8/155.

³¹⁸ Mehmet Ali Şimşek, *Arapçada Zaman Kalıpları, Kullanım Alanları ve Türkçedeki Zamanlarla Karşılaştırılması*, 33.

³¹⁹ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl Buhârî, *Sahîh-u Buhârî*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), 1/253; Süleyman b. Eş‘as es-Sicistânî Ebû Dâvud, *Sünen-u Ebî Dâvud*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), 1/103.

³²⁰ Sâmerâî, *el-Fi’lu zamânuhû ve ebniyetuhû*, 29.

Lafız cihetinden geçmiş zaman manası ifade eden mâzî fiilin, mana cihetinden geçmiş zaman manası taşıması istenildiğinde, şart edatı ile mâzî fiilin arasına كَانَ fiilinin getirilmesi gerekir.³²¹ Örneğin, الْكَاذِبِينَ، وَهُوَ مِنْ قُبُلٍ فَصَدَقَتْ وَهُوَ مِنْ قُبُلٍ فَصَدَقَتْ وَهُوَ مِنْ قُبُلٍ فَصَدَقَتْ : “Eğer gömleği önden yırtılmış ise kadın doğru söylemiştir. O zaman bu yalancılardandır.”³²²، إِنَّ كَانَ قَدْ دَهَبَ فَادْخُلْ بَيْتَهُ : “Eğer gitmişse, evine gir.” Verilen örneklerde mâzî fiil geçmiş zaman anlamı taşımaktadır.

Şart edatlarından لَوْ, umûmiyetle geçmiş zaman şartı için kullanılır. لَوْ, yeri geldiğinde gelecek zaman şartı için kullanılan إِنْ anlamında isti‘mal edilebilir. İşte bu vakitte لَوْ’den sonra getirilen mâzî fiil gelecek zaman manası ifade eder.³²³ Örneğin; وَلِيَخْشَ الَّذِينَ لَوْ تَرَكُوا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعَافًا خَافُوا عَلَيْهِمْ فَلْيَتَّقُوا اللَّهَ وَلْيَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا : “Kendileri, geriye zayıf çocuklar bıraktıkları takdirde, onların geleceğinden endişe duyacak olanlar (yetimler hakkında da aynı) endişeyi duysunlar. Allahtan sakınsınlar ve doğru söz söylesinler.”³²⁴ Verilen âyette görüldüğü üzere, geçmiş zaman diliminde şart manası ifade eden لَوْ, إِنْ manasında gelmek suretiyle gelecek zaman manası içermiştir. Çünkü ölümden sonra korkma gibi bir durum mümkün değildir. Zira buradaki تَرَكَ fiili ile gelecek zamanda nesil bırakmak kastedilmiştir. Bu da ölümden sonra olacağı için korkmak fiili mümkün değildir.

2.3.5. Zaman Zarfı إِذْ ile Kullanımı

Geçmiş zaman zarfı olan إِذْ, izâfet halinde fiil veya isim cümlesiyle beraber gelebilir. Bu şekilde geldiğinde kendisinden sonra gelen mâzî fiile zaman açısından etki etmez. Mâzî fiil geçmiş zaman manasını korur.³²⁵ Örneğin, إِذْ جَلَسَ بَكْرٌ : “Bekir oturunca sana geldim.”

³²¹ Râzî, *Muhtâru’s-sihâh*, 109; İbn Ya‘iş, *Şerhu’l-mufasssal*, 8/156.

³²² Yûsuf, 12/26.

³²³ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, 344; Râzî, *Muhtâru’s-sihâh*, 109; Abbas Hasen, *en-Nahvu’l-vâfî*, 4/495; İbn ‘Akîl, *Şerh’u İbn ‘Akîl*, 4/47.

³²⁴ Nisâ’, 4/9.

³²⁵ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, 116; İbn Hişâm, *Şerh’u şuzûri’z-zeheb*, 163; Galâyînî, *Câmi’u’d-durûsi’l-‘arabiyye*, 2/108; Abbas Hasen, *en-Nahvu’l-vâfî*, 3/80; A. Câbir Mansûr, *Cümletü’l-mâziy ve’l-hâl ve’l-mustakbel*, 442.

Geçmiş zaman zarfı için kullanılan إِذْ, gelecek zaman zarfı olarak kullanılan إِذَا manasında kullanıldığında, mâzî fiilin geçmiş zaman manasından gelecek zaman manasına dönüşmesine sebep olur.³²⁶ سَأَتِيكَ إِذْ ذَهَبَ بِكَرٍّ : “Bekir gittiği vakit, sana geleceğim.” Burada إِذْ, إِذَا anlamında kullanılmıştır. Bu ise bağlamdan anlaşılmaktadır.

إِذْ veya إِذَا anlamında kullanılan يَوْمَ - حِينَ - وَقْتُ gibi ismi zaman olarak kullanılan kelimelerden sonra gelen mâzî veyahut muzârî fiilin hangi zamanı ifade ettikleri, beraber kullanıldıkları cümleden anlaşılır. Şöyle ki; geçmiş zaman manası ifade eden bir cümle ile kullanıldıklarında geçmiş zaman, gelecek zaman manası ifade eden bir cümle ile kullanıldıklarında gelecek zaman manası ifade ederler.³²⁷ قُلْ لَهُمْ يَوْمَ (أَتُوكَ) أَنِّي مَشْغُولٌ : “Sana geldikleri gün, benim meşgul olduğumu onlara söyle.” Verilen örnekte, “Onlara söyle!” emir cümlesiyle, ismi zamandan sonra gelmiş olan mâzî veyahut muzârî fiilin gelecek zaman manası ifade ettiğine işaret vardır. Dolayısıyla emir cümlesi gelecek zaman manası ifade etmiştir.

2.3.6. Zaman Zarfı إِذَا ile Kullanımı

إِذَا, izâfet halinde yalnız fiil cümlesine muzâf olarak gelir ki, genelde فَعَلَ kalıbının baş tarafında gelse de, gelecek zaman manası ifade eden zarf olarak karşımıza çıkar.³²⁸ Örneğin, بَكِرَ إِذَا ذَهَبَ بِكَرٍّ : “Bekir gidince, sana geleceğim.”

Gelecek zaman zarfı olarak kullanılan إِذَا zaman zarfının, إِذْ konumunda yer alarak geçmiş zaman zarfı olarak kullanıldığı görülebilir. Bu durumda cümle genel hatlarıyla geçmiş zaman manası ihtivâ ettiği için, إِذَا’dan sonra gelen mâzî fiilinde geçmiş zaman manası ifade ettiği görülecektir.³²⁹ Örneğin; وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ هَؤُلَاءِ انْقَضُوا إِلَيْهَا : “Böyle iken bir ticaret veya eğlenti gördüklerinde ona fırladılar.”³³⁰ Âyette görüldüğü üzere, إِذَا dan sonra gelen mâzî fiil geçmiş zaman manası taşımaktadır.

³²⁶ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, 113; Abbas Hasen, *en-Nahvu’l-vâfi*, 3/81.

³²⁷ Mehmet Ali Şimşek, “Arapçada Zaman Kalıpları, Kullanım Alanları ve Türkçedeki Zamanlarla Karşılaştırılması”, 38.

³²⁸ İbn ‘Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl*, 3/52; Galâyînî, *Câmi ‘u’d-durûsi’l-‘arabiyye*, 2/108.

³²⁹ İbn Ya‘iş, *Şerhu’l-mufasssal*, 3/17.

³³⁰ Cum‘a, 62/11.

2.3.7. Masdar Harfi ما ile Kullanımı

ما, masdar harfi olarak mâzî fiil ile beraber kullanıldığında, mâzî fiil gelecek zaman manası ifade eder.³³¹ Örneğin, وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنْتُ وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ مَا دُمْتُ حَيًّا, “Beni, nerede olursam olayım mübarek kıldı. Bana hayatta bulunduğum müddetçe namaz kılmamı ve zekât vermemi emretti.”³³² Âyette görüldüğü üzere zarf manası taşıyan masdar (ما)’sı ve sılasından meydana gelen te’vil edilmiş masdarlar, gelecek zaman manası ifade ederler.

Netice itibariyle şöyle denilebilir: Mâzî fiil, zaman zarfı manası taşıyan masdar harfi ما ile beraber geldiğinde, bir önceki cümleye nazaran, gelecek zaman manası ifade etmiş olur.³³³ Âyetteki namaz ve zekâtın emri geçmiş zamanda meydana gelmekle beraber, hayatın devam etmesi gelecek zamanda olacaktır.

2.3.8. Masdar harfi olan لَوْ ile Kullanımı

Mâzî fiilin baş tarafında gelen masdar harfi لَوْ, temennî manasını içeren fiillerden sonra geldiğinde, fiilin manasını geçmiş zamandan gelecek zamana çevirir. Bir örnek ile açıklamak gerekirse, أَوَدُّ لَوْ كَانَ لِي زَمَانٌ : “Zamanımın olmasını arzu ederim.” Verilen örnekte görüldüğü üzere لَوْ ve fiilden müteşekkil müevvel masdarlar, kendilerinden önce gelen cümlelerin durumuna göre gelecek zaman manası taşırlar. Dolayısıyla masdar harfi olan لَوْ, mâzî fiilin geçmiş zamanını gelecek zamana çevirmiştir.³³⁴

2.4. Şimdiki Zaman

Mâzî fiil, yeri geldiğinde bağlam ve birtakım edatların etkisiyle şimdiki zaman manası ifade edebilir. Mâzî fiil, cümle içerisinde övme, yerme ve şaşkınlık anlamını taşıdığı

³³¹ Abbas Hasen, *en-Nahvu’l-vâfi*, 1/412; Muhammed R. el-Esmer Altuncu, *el-Mu‘cemu’l-mufasssal fî ‘ulûmi’l-luğat (el-Elsenîyyât)*, (Beyrut: Dâru’l-kütübîl-‘ilmiyye, 1993), 2/537; Râzî, *Muhtâru’s-sihâh*, 386.

³³² Meryem, 19/31.

³³³ Mehmet Ali Şimşek, *Arapçada Zaman Kalıpları, Kullanım Alanları ve Türkçedeki Zamanlarla Karşılaştırılması*, 39.

³³⁴ İbn ‘Akîl, *Şerh’u İbn ‘Akîl*, 1/140; Abbas Hasen, *en-Nahvu’l-vâfi*, 1/419.

durumlarda şimdiki zaman anlamına gelebilmektedir. Şimdi sırasıyla belirtilen bu üç yere temas edilmeye çalışılacaktır.

2.4.1. Şaşkınlık Anlamında Kullanımı

Şaşkınlık, diğer anlamıyla taaccub, nedeninin bilinemediği ve benzer bir durumla karşılaşmanın pek mümkün olmadığı esnada karşılaşılan durumdur. Daha öncesinden meydana gelmekle birlikte, içerisinde bulunduğumuz zamana birleşik olarak meydana gelmeye devam eden durumlar bizlerde şaşkınlık oluşturur.³³⁵

Taaccub kalıbı, fiil olarak iki şekilde gelir. Bunlardan birincisi مَا أَفْعَلُ ve emir kalıbında gelmekle birlikte, aslında mâzî fiil sayılan أَفْعَلُ بِهِ kalıbıdır. İçerisinde bulunduğumuz bir durumu ifade ederken bu iki kalıbı kullandığımız için her ne kadar yapı açısından mâzî fiil kalıbında olsalar bile, geçmiş zaman anlamını kaybedip, şimdiki zaman manasını ifade ederler.³³⁶ Örneğin, مَا أَكْرَمَ بَكْرًا : “Bekir, ne cömerttir.” Verilen örnekte, Bekir’in cömertliğine ve cömertliğin geçmişte mevcut olmakla birlikte, içerisinde bulunduğumuz zaman içerisinde de devam ettiğine işaret edilmektedir.

Geçmiş zaman diliminde mevcut olmayan veyahut mevcut olmakla birlikte devamlılığı olmayan, aynı zamanda gelecek zaman diliminde gerçekleşebilecek şeylere taaccub etme gibi bir durum olamaz.³³⁷ Örneğin, مَا أَحْسَنَ الرَّجُلُ : “Adam, ne kadar da iyi, güzel.” Verilen örnekte, adamın geçmiş zaman diliminde ve içerisinde bulunduğumuz zaman içerisinde iyi olduğu anlamı bulunmakla birlikte, gelecek zaman diliminde de iyi olacağı anlamı yoktur.

Bahsi geçen iki taaccub kalıbı, anlatıldığı şekliyle şimdiki zaman manası içerirken, taaccub mâ’sı ile fiilin arasına كَانَ fiili getirildiğinde, geçmiş zaman manası ifade edecektir.³³⁸ Örneğin, مَا كَانَ أَجْمَلَ بَكْرًا : “Bekir, ne kadar güzeldi.”

فَعْلُ veznindeki tüm sülâsî fiiller, övme ve yerme anlamlarıyla birlikte, taaccub manasını barındırdıkları için, taaccub anlamında bir şeyi ifade ederken فَعْلُ vezninde sülâsî fiiller

³³⁵ Râzî, *Muhtâru’s-sihâh*, 307; İbn Ya‘îş, *Şerhu’l-mufasssal*, 7/142.

³³⁶ Galâyînî, *Câmi’u’d-durûsi’l-‘arabiyye*, 1/65; İbn ‘Akîl, *Şerh’u İbn ‘Akîl*, 3/147.

³³⁷ Râzî, *Muhtâru’s-sihâh*, 307.

³³⁸ Şertûnî, *Mebâdi’ul-‘arabiyye*, 7/210; Abbas Hasen, *en-Nahvu’l-vâfi*, 3/362; Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 1/73.

kullanılabilir. Bu durumda geçmiş zaman anlamından sıyrılıp, şimdiki zaman anlamı ifade ederler.³³⁹ Örneğin, حَسَنَ الْفَتَى بَكْرٌ : “Bekir, ne kadar güzel bir gençtir.”

2.4.2. Övgü Fiillerinin Kullanımında

Övgü anlamını ifade edebilmek için kullanılan ve aynı zamanda sarf cihetinden çekimi yapılamayan mâzî fiil نَعِمٌ dir.³⁴⁰ Övgü anlamını içeren mâzî fiil kalıpları, geçmiş zaman manasından uzak olup şimdiki zaman manası içerirler.³⁴¹ Örneğin, نِعْمَتِ الْخِصَالُ الْجُودُ وَالسَّمَاخَةُ : “Cömertlik, hoşgörü, misafirperverlik, tevazu sahibi olmak ne güzel huylardır.”, نَعَمَ الطَّالِبُ مُحَمَّدٌ الَّذِي يُؤَدِّي جَمِيعَ وَاجِبَاتِهِ فِي وَقْتِهَا : “Ödevlerinin tamamını geciktirmeden vaktinde yapan Muhammed ne iyi öğrencidir.”³⁴²

نَعِمٌ, medih anlamının dışında, geçmiş zaman anlamı taşıyan ve نَعِمٌ olarak çekimi yapılabilen mâzî bir fiil olarak kullanıldığı gözlemlenir.³⁴³ نَعِمَ الْبَحْرُ : “Deniz ferahlaştı, güzel oldu.”

Övgü anlamında kullanılan diğer bir fiil حَبَّذا, mana cihetinden aynen نَعِمٌ gibi işlev görmektedir.³⁴⁴ Örneğin, حَبَّذَا التَّجَوُّلُ فِي الْهَوَاءِ الطَّلَقِ : “Açık havada gezinmek ne kadar güzel.”, حَبَّذَا الْعُطْلَةُ الصَّبِيغَةُ فِي شَاطِئِ الْبَحْرِ خَاصَّةً فِي هَذِهِ الْأَيَّامِ الْمُحْرِقَةِ : “Özellikle insanı aşırı bunaltan bu günlerde, sahilde yaz tatili yapmak ne güzel olur.”³⁴⁵

2.4.3. Yergi Fiillerinin Kullanımında

Yergi anlamını ifade edebilmek için kullanılan ve aynı zamanda sarf cihetinden çekimi yapılamayan mâzî fiil يَنْسٌ dir.³⁴⁶ Yergi anlamını içeren mâzî fiil kalıpları, geçmiş zaman

³³⁹ Abbas Hasen, *en-Nahvu 'l-vâfi*, 3/384; Galâyînî, *Câmi 'u'd-durûsi 'l-'arabiyye*, 1/85.

³⁴⁰ Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, 311; Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 2/179.

³⁴¹ Abbas Hasen, *en-Nahvu 'l-vâfi*, 3/384; İbn 'Akîl, *Şerhu 'l-İbn 'Akîl*, 3/168; Galâyînî, *Câmi 'u'd-durûsi 'l-'arabiyye*, 1/168.

³⁴² Hüseyin Günday-Şener Şahin, *Arapça Dilbilgisi Nahiv Bilgisi*, 648.

³⁴³ Galâyînî, *Câmi 'u'd-durûsi 'l-'arabiyye*, 1/85.

³⁴⁴ Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, 318; İbn Ya'îş, *Şerhu 'l-mufasssal*, 7/138.

³⁴⁵ Hüseyin Günday-Şener Şahin, *Arapça Dilbilgisi Nahiv Bilgisi*, 651.

³⁴⁶ Abbas Hasen, *en-Nahvu 'l-vâfi*, 3/367; İbn Ya'îş, *Şerhu 'l-mufasssal*, 7/127.

manasından uzak olup, şimdiki zaman manası içerirler.³⁴⁷ Örneğin, يُقْسِتُ الْعَادَاتُ التَّدْخِينَ وَتَعَاظِي, “Sigara, uyuşturucu, içki ve kumar ne çirkin alışkanlıklardır.”

Verilen örnekte görüldüğü üzere, kötü alışkanlıkların durumu şimdiki zamanı kapsamaktadır.

فَعَلَ gibi sülâsî mücerred beşinci bâbtan gelen bu vezindeki fiillerin yerme anlamı taşımaları mücerred kalıptan ziyâde, bu kalıptaki fiillerin taşıdıkları ve ifade ettikleri anlamdan ötürüdür. لَوْمَ fiilinin yergi manası içermesi, taşımış olduğu manadan ileri gelmektedir.³⁴⁸

Örneğin; لَوْمَ الْخُلُقِ الْكَذِبِ : “Yalancılık, ne kötü huydur.”

سَاءَ الرَّجُلُ بَكْرٌ : “Bekir, ne kötü adamdır.” Verilen örnekte, şimdiki zaman anlamı kastedilmektedir.

2.4.4. Yemin Cümlesinde إِذَا ile Beraber Kullanımı

Mâzî fiil, yemin cümlesinde yemin lafzının akabinde إِذَا ile beraber geldiğinde, şimdiki zaman manası ifade etmektedir.³⁵⁰ Örneğin, وَالشَّمْسِ وَضُحَيْهَا وَالْقَمَرِ إِذَا تَلَيْهَا وَالنَّهَارِ إِذَا جَلَبَهَا, “Güneş’e ve onun parıltısına andolsun. Güneş’i takip ettiğinde Ay’a andolsun. Güneş’i ortaya çıkardığında gündüze andolsun.”³⁵¹ Kasem cümlesinde, kasem lafzından sonra mâzî fiilin إِذَا ile birlikte geldiğinde şimdiki zaman anlamını ifade etmesi, yemin etme vaktine istinâden gerçekleşmektedir. Yani, yemin etme esnasında meydana gelmiş olan olay ifade edilmektedir.³⁵²

2.5. Devamlılık

Bir şeyde devamlılık ve süreklilik ifade edilmek istenildiğinde, genelde kullanılan fiil كَانَ’dır. Normal şartlarda geçmiş zaman manası ifade eden mâzî fiil, karîne mevcut olduğunda

³⁴⁷ Galâyîmî, Câmî ‘u’d-durûsi ‘l-‘arabiyye, 1/85; Abbas Hasen, en-Nahvu ‘l-vâfi, 3/384.

³⁴⁸ Mehmet Ali Şimşek, Arapçada Zaman Kalıpları, Kullanım Alanları ve Türkçedeki Zamanlarla Karşılaştırılması, 44.

³⁴⁹ İbn Hişâm, Muğni ‘l-lebîb, 130.

³⁵⁰ A. Câbir Mansûr, Cümletü ‘l-mâziy ve ‘l-hâl ve ‘l-mustakbel, 453.

³⁵¹ Şems, 91/1-2-3.

³⁵² Mehmet Ali Şimşek, “Arapçada Zaman Kalıpları, Kullanım Alanları ve Türkçedeki Zamanlarla Karşılaştırılması”, 44.

devamlılık manası ifade edebilir. Örneğin; **وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا** : Hz. Allah her şeyi hakkıyla bilendir, yegâne hüküm ve hikmet sahibidir.”³⁵³ Örneği verilen âyet, **اسْتَمَرَ شَأْنُهُ وَسَيَسْتَمِرُّ مِنْ غَيْرِ**, “Burada Allah’ın âyette zikredilen isim ve sıfatlarının devam ettiği, kesintiye uğramadan ve muayyen bir vakitle sınırlı olmadan devam edeceği” şeklinde **كَانَ** fiilinin istimrâr yani devamlılık (süreklilik) ifade ettiğine işaret vardır.³⁵⁴

كَانَ fiili, bir şeyin kendi türüne ait vasfıyla bağlantısına dikkat çekip, aralarındaki bağın devamlılığını öne çıkarmak amacıyla, diğer varlıklarda niteleme yapmak istenildiğinde kullanılır.³⁵⁵ Örneğin, **إِذَا لَأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الْإِنْفَاقِ وَكَانَ الْإِنْسَانُ قَتُورًا**, “De ki: Eğer siz Rabbimin rahmet hazinelerine sahip olsaydınız, fakirlik korkusunu yine de elden bırakmazdınız. Doğrusu insan çok cimridir.”³⁵⁶ Âyette bahsedilip, insana atfedilen cimrilik sıfatı, insanda devamlı surette görülebilecek bir vasıftır.

2.6. Geçmiş ve Gelecek Zaman

2.6.1. **كُلَّمَا** ile Kullanımı

مَازِي fiil **كُلَّمَا**’dan sonra geldiğinde, mevcut karîneler ışığında, bulunduğu konuma göre geçmiş zaman veyahut gelecek zaman manası ifade edebilir.³⁵⁷ Örneğin, **وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرَى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ فِيهَا أَنْهَارٌ تَجْرَى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ فِيهَا أَنْهَارٌ تَجْرَى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ**, “İman eden ve iyi işler yapanlara, kendileri için zemininden ırmaklar akan cennetler bulunduğu müjdesini ver. Onlara cennetteki meyvelerden biri rızık olarak her sunulduğunda, bu daha önce bize rızık olarak verilendir derler. O kendilerine benzer şekilde verilmiştir. Ayrıca orada kendileri için tertemiz eşler de vardır ve orada onlar sonsuza kadar kalıcıdır.”³⁵⁸ Verilen âyette **كُلَّمَا** ile beraber gelen **مَازِي** fiil gelecek zaman manası ifade

³⁵³ Fetih, 48/4.

³⁵⁴ Mehmet Ali Şimşek, “Arapçada Zaman Kalıpları, Kullanım Alanları ve Türkçedeki Zamanlarla Karşılaştırılması”, 45.

³⁵⁵ İsfahânî, *Müfredâtü Elfâzî'l-Kur'ân*, 730.

³⁵⁶ İsrâ, 17/100.

³⁵⁷ Abbas Hasen, *en-Nahvu 'l-vâfi*, 1/55; Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, 114.

³⁵⁸ Bakara, 2/25.

etmektedir. Çünkü müminlere verilen müjde, cennette yani gelecek zamanda meydana gelecektir. Ayrıca, كَلَّمَا جَاءَ أُمَّةٌ رَسُولَهَا كَذَّبُوهُ : “Her bir ümmete kendi peygamberi geldikçe hep onu yalancılıkla suçladılar.”³⁵⁹ Bahsi geçen âyette كَلَّمَا ile birlikte gelen mâzî fiiller, mevcut karînelere istinâden, yani daha önce her bir peygamberin yaşadığı durumdan dolayı, geçmiş zaman manası ifade etmektedir.

Yukarıda verilen örneklerde görüldüğü gibi mâzî fiil كَلَّمَا ile kullanımında yerine göre gelecek zaman manası, yerine göre de geçmiş zaman anlamı ifade etmiştir.

2.6.2. حَيْثُ ile Kullanımı

Mâzî fiil حَيْثُ'den sonra geldiğinde mevcut karînelere istinâden, geçmiş zaman veya gelecek zaman manası ifade edebilir.³⁶⁰ Örneğin, أَدْخُلُ الْهَرَمَ مِنْ حَيْثُ دَخَلَ بَانِيهِ : “Piramite onu inşa edenin girmiş olduğu yerden giriyorum.” Burada حَيْثُ'den sonra gelen mâzî fiil, geçmiş zaman manasına gelmektedir. Çünkü piramiti inşa eden kişinin çok zaman önce oraya girişi ve sonrasında ölümü gerçekleşmiştir. حَيْثُ سِرْتُ رَاقِبِ الطَّرِيقِ لِتَأْمَنَ : “Kendini güvende hissedebilmen için, her nerede yürürsen, gittiğin yola çok dikkat et.” Bu örnekte ise حَيْثُ'den sonra gelen mâzî fiil, gelecek zaman manası ifade eden emir kipiyle geldiği için, gelecek zaman manası ifade etmiştir.³⁶¹

2.6.3. Teşvik ve Ta‘zir Edatlarıyla Kullanımı

Mâzî fiil, tahdit edatlarıyla beraber geldiğinde, eğer mâzî fiil ile tevbih yani azarlama kastı var ise mâzî fiil geçmiş zaman manasına gelir. Şayet teşvik kastı var ise mâzî fiil gelecek zaman manası ifade edecektir.³⁶² Örneğin; هَلَّا ارْتَدَيْتَ بِمَطْرِكَ Verilen örnekte tevbih (kınama) kastı var ise şöyle söylenir: “Yağmurluğunu giymedin ha!” Bu anlamda mâzî fiil geçmiş zaman anlamı ifade etmiş olur. Şayet, teşvik kastı var ise şöyle söylenir: “Yağmurluğunu giysene!”

³⁵⁹ Mü'minûn, 23/44.

³⁶⁰ Abbas Hasen, *en-Nahvu 'l-vâfi*, 1/155; Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, 114.

³⁶¹ Mehmet Ali Şimşek, “Arapçada Zaman Kalıpları, Kullanım Alanları ve Türkçedeki Zamanlarla Karşılaştırılması”, 47.

³⁶² Abbas Hasen, *en-Nahvu 'l-vâfi*, 1/55; Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, 225.

Bu anlamda mâzî fiil gelecek zaman manası ifade etmiş olur. İki mana arasındaki fark, vurgudan anlaşılır.

2.7. Mâzî Fiilin Atfedilmesi

Mâzî fiilin başka bir mâzî fiil üzerine atf-ı mümkündür. Bu durumda birbirleri üzerine atfedilen her iki fiilinde aynı zaman manalarını taşımaları gerektiği için, her iki mâzî fiilde aynı zamanı ifade edecektir. Çünkü atfedilen fiil, kendisi üzerine atfedilen fiilin hükmünü taşımak zorundadır.³⁶³ Örneğin; *فَاتِحٌ وَقَعَدَ صَالِحٌ* : “Fatih kalktı, Salih oturdu.” Verilen örnekte, her iki mâzî fiilde mutlak geçmiş zaman anlamı ifade etmektedir.

Şayet mâzî fiil, muzârî fiil üzerine atfedilirse, yukarıda belirtilen kural gereği mâ’tuf olan fiil, mâ’tuf aleyh olan fiilin hükmüne her açıdan uyum sağlaması gerektiği için, mâzî fiil genel anlamda ifade ettiği geçmiş zaman anlamından soyutlanıp, muzârî fiilin ifade ettiği şimdiki veyahut gelecek zaman anlamını ihtivâ edecektir.³⁶⁴ Örneğin; *وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ* : “Onlar ki; Kitap’a sınıksız sarılırlar ve namazı ikâme ederler.

Muhakkak ki biz, sâlih olanların ecrini zâyî etmeyiz.” Verilen âyette, muzârî fiil üzerine atfedilen mâzî fiilin, şimdiki veyahut gelecek zaman manası taşıdığı görülmektedir. Yani “Onlar namazlarını şu anda kılıyorlar ve gelecekte de kılacaklar” anlamı çıkarılmaktadır.

³⁶³ Abbas Hasen, *en-Nahvu’l-vâfi*, 1/62.

³⁶⁴ Râzî, *Muhtâru’s-sihâh*, 328; Abbas Hasen, *en-Nahvu’l-vâfi*, 1/63.

SONUÇ

Arap dilinde, fiiller üzerinde yapılan çalışmalar büyük ehemmiyet taşımaktadır. Arapça klasik eserlerde mâzî fiilin önceliği vardır. Birçok dil kuralı, mâzî fiile bağlanarak ele alınır. Bu bağlamda mâzî fiil diğer sîgalara nispeten ayrı bir öneme hâizdir.

Bilindiği üzere Türkçe’de, temel zaman kiplerinin dışında, dilek, şart, hikâye, rivâyet gibi birçok bileşik zaman bulunmaktadır. Bu zamanların Arapça’ya aktarılması esnasında ciddi zorluklar çekilmektedir. Bunun nedenlerine bakıldığında, Arapça’da fiillerin genel hatlarıyla mâzî, muzârî ve emir fiil olarak gözükmeleri ve birtakım bâblar kanalıyla manaları yerleştirme çabası olduğu görülmektedir. Bu durum Arapça’nın öğrenilmesi ve öğretilmesinde zorluk çekilmesine sebep olmaktadır. Yapılan çalışmanın birinci bölümünde mâzî fiilin farklı bâblardan tasrif cihetine değinilmek suretiyle, bu zorluğun bir nebze olsun hafifletilmesi, özellikle Kur’an-ı Kerim’de ve Arapça eserlerde geçen mâzî fiillerin daha kolay anlaşılması hedeflenmiştir.

Bilindiği gibi Arapça bükümlü bir dildir. Fiile birtakım harfler eklemek ve harekelerinde değişik yapmakla yeni anlamlar elde edilmektedir. Bu bağlamda mâzî fiil üzerinde gerçekleşen bu değişimlerin mana üzerinde önemli etkisi vardır.

Başta Kur’an-ı Kerim olmak üzere klasik ve modern Arapça metinleri anlama becerisinde mâzî fiilin yapısında olan fiilden fiil türetme, i’lâl, ibdâl vb. değişikliklerin yani mâzî fiilin sarfî (morfolojik) yönünün doğru bilinmesinin büyük öneme hâiz olduğu tespit edilmiştir.

Dil biliminin önemli ayaklarından birisi de semantik (anlam bilim) bilimidir. Arapça’da fiillerin kullanılış elastikiyetini ve kullanıldıkları zamanı tespit edip ortaya koymak gerekmektedir. Semantik açıdan mâzî fiil ele alındığında mâzî fiilin kullanıldığı zamanları iyi tespit etmek, hem metni doğru anlamaya, hem de yapılacak olan tercüme çalışmalarına katkı sunacaktır. Çalışmanın ikinci bölümünde, mâzî fiil semantik açıdan incelenmiştir. Yapılan araştırmalar neticesinde, mâzî fiilin genel kabul görmüş geçmiş zaman anlamını ifade etmekle birlikte, kullanıldığı edatlar, bağlam ve karîneler gibi birtakım unsurlar ile farklı zamanları da ifade edebileceği görülmüştür.

Yukarıda bahsi geçen mâzî fiil ile kullanılan bir takım edatlar, bağlam ve karîneler vesilesiyle mâzî fiilin kazandığı başka anlamlar bilinmediğinde sağlıklı bir şekilde metinleri anlamak ve tahlil etmek mümkün olmayacaktır. Bu açıdan mâzî fiilin semantik yönü derinlemesine irdelenmelidir.

Çalışmamızda mâzî fiilin sarf ve semantik yönlerine bütüncül bir yaklaşım olması gerekliliği sonucuna varılmıştır. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi adına, gerekli görülen

yerlerde âyet-i kerîme ve hadîs-i şeriflerden örnekler verilmiş olup, elden geldiğince konular basitleştirilerek anlatılmaya çalışılmıştır. Ehemmiyetine binâen bu konularda daha fazla akademik çalışmaların yapılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdulmesîh, Corc Mıtrî. *el-Halîl*. Lübnan: Dâru'l-kütübi'l-‘ilmiyye, 1990.
- Abbas Hasen. *en-Nahvu'l-vâfî*. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-me‘ârif, 1968.
- Abdulhamîd, Muhammed Muhyiddîn. *Durûsu't-tasrîf*. Beyrut: el-Mektebetü'l-‘asriyye, 1990.
- Adıgüzel, Mikâil. *Mefhûmu'l-kâfiye*. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2009.
- Akbaş, Y. Fatih. *Arapça Dilbilgisi Sarf-Nahiv*. İstanbul: Cantaş Yayınları, 2021.
- Akdağ, Hasan. *Arap Dili Dilbilgisi*. Konya: Tekin Kitabevi, 1989.
- Akdağ, Hasan. *Arap Dilinde Fiiller*. Konya: Tekin Kitabevi, 1994.
- Akdağ, Hasan. *Arapça'da Fiil Zamanları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1995.
- Ali ‘Abdu'l-Vâhid Vâfî. *‘İlmu'l-luğa*, Kahire: Dâru nehdati Mısır, 2004.
- Aksan, Doğan. *Her Yönüyle Dil*. Ankara: TDK, 2015.
- Akyüz, Vecdi. *Arapça'da Fiil Kipleri ve Yardımcıları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1996.
- Altuncu, Muhammed R. el-Esmer. *el-Mu‘cemu'l-mufasssal fî ‘ulûmi'l-luğat (el-Elsenıyyât)*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-‘ilmiyye, 1993.
- Banguoğlu, Tahsin. *Türkçe'nin Grameri*. Ankara: TTK, 1990.
- Bedri, Kemal. *Nizâmu'z-zamân fî'l-luğateyn el-‘arabiyye ve'l-incilîziyye fî zâvi't-tekâbuli'l-luğavî*. Riyad: Dâru'l-kütübi'l-‘ilmiyye, 1983.
- Behâeddîn Abdullah el-‘Akîl-Mısırî İbn ‘Akîl. *Şerh’u İbn ‘Akîl*. 2 Cilt. Mısır: Dâru'l-kütübi'l-‘ilmiyye, 1964.
- el-Birgivî, Muhammed b. Ali. *Mecmû‘atü'n-nahv, Kitâbu'l-izhâr*. İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2015.
- Çağmar, M. Edip. *Alışturmalarla Sarf*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.
- el-Cârim, Ali - Emîn, Mustafa. *en-Nahvu'l-vâzıh*. 2 Cilt. Mısır: Dâru'l-me‘ârif, 1965.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd. *es-Sihâh tâcu'l-luğa ve sıhâhu'l-arabiyye*. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-kütübi'l-‘ilmiyye, 1956.
- Çögenli, Sadi. *Arapça Fiil Çekimleri ve Sarf Bilgisi*. Erzurum: Bakanlar Matbaacılık, 1999.
- Çöllü, Muharrem. *Muhtasar Arapça Dilbilgisi*. Ankara, Bizim Repro, 2012.
- Çörtü, Mustafa Meral. *Arapça Dilbilgisi Sarf*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2015.
- ed-Dakr, Abdulgânî. *Mu‘cemu'n-nahv*. İstanbul: Dâru'l-me‘ârif, 1987.
- Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *Sahîh-i Buhârî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *Sünen-i Ebû Dâvûd*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit. *Mecmû'atu's-sarf, Kitâbu'l-maksûd*. İstanbul: Fazilet Neşriyat, 1979.
- Ediskun, Haydar. *Yeni Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1963.
- Elmalılı, M. Hamdi Yazır. *Hak Dîni Kur'an Dili*. 9 Cilt. İstanbul: Şura Yayınları, 1993.
- el-Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn. *el-Kâmûsu'l-muhît*. 4 Cilt. Mısır: yy., 1332.
- el-Galâyînî, Mustafa. *Câmi'u'd-durûsi'l-'arabiyye*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-me'ârif, 1994.
- Günday, Hüseyin - Şahin, Şener. *Arapça Dilbilgisi Nahiv Bilgisi*. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti., 2020.
- el-Hamelâvî, Ahmed. *Şeze'l-'arf fî fenni's-sarf*. Mısır: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1965.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osmân el-Mevsilî. *Sirru sinâ'ati'l-i'râb*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 2000.
- İbn Hâcib, Osman b. Ömer. *eş-Şâfiye fî 'ilmi't-tasrîf*. Mekke: Mektebetu'l-Mekkiyye, 1995.
- İbn Hâcib, Osman b. Ömer. *el-Kâfiye*. Kahire: Mektebetu'l-âdâb, 2010.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdullah Cemâlu'd-Dîn. *Muğni'l-lebîb*. Beyrut: Dâru'l-fikr, ty.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdullah Cemâlu'd-Dîn. *Şerh'u şuzûri'z-zeheb*. Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 1994.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdullah Cemâlu'd-Dîn. *Şerh'u katri'n-nedâ ve belli's-sadâ*. İstanbul: Dersâdet, ty.
- İbn Ya'îş, Muvaffakuddîn. *Şerhu'l-mufasssal*. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, ty.
- İsfehânî, Ebu'l-Kâsım el-Huseyn er-Râğîb. *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-kalem, 1992.
- Karaman, Hayrettin - Topaloğlu, Bekir. *Arapça Dilbilgisi III*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1978.
- Komisyon, *el-Mu'cemu'l-'arabiyyi'l-esâsî*. Tunus: Dâru'l-Me'ârif, 1989.
- Komisyon, *TDK Okul Sözlüğü*. Ankara: TDK, 1994.
- Maksudoğlu, Mehmet. *Arapça Dilbilgisi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.
- Mansûr, A. Câbir. *Cümletü'l-mâziy ve'l-hâl ve'l-mustakbel*. Bağdat: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1979.
- el-Meylânî, Muhammed b. Abdurrahîm. *Şerhu'l-muğni*. Midyat: Dâr-u nûru's-sabâh, 2012.
- Molla Hâfız Muhammed Emin Efendî. *Emsile Şerhi Köse Efendî*. İstanbul: Dâru'l-me'ârif, 1840.
- el-Muderris, Muhammed Abdulkerim. *Resâilu'l-ğufrân*. Bağdat: Dâru'l-me'ârif, 1978.

- Nahle, M. Ahmed. *‘İlmu’l-ma‘ânî fi’l-belağati’l-‘arabiyye*. Beyrut: Dâru’l-‘ulûmil-‘arabiyye, 1990.
- Ni‘me, Fu‘ad. *Mulahhasu kavâ‘idi’l-luğati’l-‘arabiyye*. Kahire: Dâru’l-me‘ârif, ty.
- er-Râzî, Muhammed b. Ebû Bekr. *Muhtâru’s-sihâh*. Dımeşk: Dâru’l-me‘ârif, 1978.
- es-Sâmerâî, İbrahîm. *el-Fî‘lu zamânuhû ve ebniyetuhû*. Beyrut: Müessesetu’r-Risâle, ty.
- Sâmi, Şemsettin. *Kâmûs-i Türkî*. İstanbul: İkdâm Yayınları, 1317.
- es-Sermarî, Ebû Ca‘fer Ahmed b. Abdullah. *Mecmû‘atu’s-sarf, Kitâbu’l-binâ’*. İstanbul: Fazilet Neşriyat, 1979.
- Sîbeveyh, Ebû Bişr ‘Amr b. Osman. *el-Kitâb*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru’l-me‘ârif, ty.
- Şertûnî, Reşîd. *Mebâdi’ul-‘arabiyye*. Beyrut: Kâsûlikiyye matbaası, 1953.
- Şimşek, Mehmet Ali. *Arapçada Zaman Kalıpları, Kullanım Alanları ve Türkçedeki Zamanlarla Karşılaştırılması*. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997.
- et-Tahânevî, Muhammed b. Alî. *Keşşâfu Istılâhâtî’l-Fünûn*. Beyrut: Mektebetu Lübnan Nâşirûn, 1996.
- Temmâm, Hassân. *el-Luğatu’l-‘arabiyye ma’nâha ve mebnâha*. Kahire: Dâru’l-me‘ârif, 1979.
- Ulukuyu, Hatice. *Sarf ve Nahiv Açısından Muzârî Fiil*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000.
- Uralgiray, Yusuf. *İlk ve İleri Dilbilgisi*. 2 Cilt. Riyad: Dâru’l-me‘ârif, 1986.
- Yaşar, Ahmet. *Arapça’nın Temel Kuralları*. İzmir: Anadolu Matbaacılık, 1996.
- ez-Zeccâcî. *el-Cümel*. Beyrut: Dâru’l-me‘ârif, 1986.
- ez-Zemahşerî, Ebu’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *Esâsu’l-belâğa*. Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-‘ilmiyye, 1965.
- ez-Zencânî, Ebû’l-Me‘âlî Abdulvehhâb b. İbrâhîm. *Muhtasaru’t-Tasrîf*. Beyrut: Dâru’l-minhâc, ty.
- Zihni, Mehmed. *el-Muntehab*. İstanbul: Şamil Matbaası, 1303.
- Zihni, Mehmed. *el-Muşezzeb*. İstanbul: Şamil Matbaası, 1320.

EKLER

Sülâsî mücerred mâzî fiilin aksâm-ı seb‘a mâzî ma‘lûm muttaride çekimleri.

EK [1] “Sâlim sülâsî mücerred mâzî fiilin ma‘lûm muttaride çekimi”

نَصَرُوا	نَصَرْنَ	نَصَرْتُمْ	نَصَرْتُنَّ	
Yardım Etti Çoğul Erkekler	Yardım Etti Çoğul Kadınlar	Yardım Ettiniz Sizler Çoğul Erkekler	Yardım Ettiniz Sizler Çoğul Kadınlar	
نَصَرَا	نَصَرَتَا	نَصَرْتُمَا	نَصَرْتُمَا	نَصَرْنَا
Yardım Etti İki Erkek	Yardım Etti İki Kadın	Yardım Ettiniz Sizler İki Erkek	Yardım Ettiniz Sizler İki Kadın	Biz Yardım Ettik
نَصَرَ	نَصَرَتْ	نَصَرْتَ	نَصَرْتِ	نَصَرْتُ
Yardım Etti Bir Erkek	Yardım Etti Bir Kadın	Yardım Ettin Sen Bir Erkek	Yardım Ettin Sen Bir Kadın	Ben Yardım Ettim

EK [2] “Mehmûz sülâsî mücerred mâzî fiilin ma‘lûm muttaride çekimi”

قَرَّوُوا	قَرَّانَ	قَرَّائِمَ	قَرَّائَتَ	
Okudu Çoğul Erkekler	Okudu Çoğul Kadınlar	Okudunuz Sizler Çoğul Erkekler	Okudunuz Sizler Çoğul Kadınlar	
قَرَّآ	قَرَّائَاتَا	قَرَّائِمَا	قَرَّائِمَا	قَرَّانَا
Okudu İki Erkek	Okudu İki Kadın	Okudunuz Sizler İki Erkek	Okudunuz Sizler İki Kadın	Biz Okuduk
قَرَّأَ	قَرَّأَتْ	قَرَّأَتْ	قَرَّأَتْ	قَرَّأَتْ
Okudu Bir Erkek	Okudu Bir Kadın	Okudun Sen Bir Erkek	Okudun Sen Bir Kadın	Ben Okudum

EK [3] “Muzâ‘af sülâsî mücerred mâzî fiilin ma‘lûm muttaride çekimi”

فَرُّوا	فَرَرْنَ	فَرَرْتُمْ	فَرَرْتُنَّ	
Kaçtı Çoğul Erkekler	Kaçtı Çoğul Kadınlar	Kaçtınız Sizler Çoğul Erkekler	Kaçtınız Sizler Çoğul Kadınlar	
فَرَا	فَرَّتَا	فَرَرْتُمَا	فَرَرْتُمَا	فَرَرْنَا
Kaçtı İki Erkek	Kaçtı İki Kadın	Kaçtınız Sizler İki Erkek	Kaçtınız Sizler İki Kadın	Biz Kaçtık
فَرَّ	فَرَّتْ	فَرَرْتَ	فَرَرْتِ	فَرَرْتُ
Kaçtı Bir Erkek	Kaçtı Bir Kadın	Kaçtın Sen Bir Erkek	Kaçtın Sen Bir Kadın	Ben Kaçtım

EK [4] “Misâl sülâsî mücerred mâzî fiilin ma‘lûm muttaride çekimi”

وَعَدُوا	وَعَدْنَ	وَعَدْتُمْ	وَعَدْتُنَّ	
Vaad Etti Çoğul Erkekler	Vaad Etti Çoğul Kadınlar	Vaad Ettiniz Sizler Çoğul Erkekler	Vaad Ettiniz Sizler Çoğul Kadınlar	
وَعَدَا	وَعَدَتَا	وَعَدْتُمَا	وَعَدْتُمَا	وَعَدْنَا
Vaad Etti İki Erkek	Yardım Etti İki Kadın	Vaad Ettiniz Sizler İki Erkek	Vaad Ettiniz Sizler İki Kadın	Biz Vaad Ettik
وَعَدَ	وَعَدَتْ	وَعَدْتَ	وَعَدْتِ	وَعَدْتُ
Vaad Etti Bir Erkek	Yardım Etti Bir Kadın	Vaad Ettin Sen Bir Erkek	Vaad Ettin Sen Bir Kadın	Ben Vaad Ettim

EK [5] “Ecvef sülâsî mücerred mâzî fiilin ma‘lûm muttaride çekimi”

قَالُوا	قُلْنَ	قُلْتُمْ	قُلْتُنَّ	
Söyledi Çoğul Erkekler	Söyledi Çoğul Kadınlar	Söylediniz Sizler Çoğul Erkekler	Söylediniz Sizler Çoğul Kadınlar	
قَالَا	قَالَتَا	قُلْتُمَا	قُلْتُمَا	قُلْنَا
Söyledi İki Erkek	Söyledi İki Kadın	Söylediniz Sizler İki Erkek	Söylediniz Sizler İki Kadın	Biz Söyledik
قَالَ	قَالَتْ	قُلْتَ	قُلْتِ	قُلْتُ
Söyledi Bir Erkek	Söyledi Bir Kadın	Söyledin Sen Bir Erkek	Söyledin Sen Bir Kadın	Ben Söyledim

EK [6] “Nâkıs sülâsî mücerred mâzî fiilin ma‘lûm muttaride çekimi”

رَمَوْا	رَمَيْنَ	رَمَيْتُمْ	رَمَيْتُنَّ	
Attı Çoğul Erkekler	Attı Çoğul Kadınlar	Attınız Sizler Çoğul Erkekler	Attınız Sizler Çoğul Kadınlar	
رَمَيَا	رَمَتَا	رَمَيْتُمَا	رَمَيْتُمَا	رَمَيْنَا
Attı İki Erkek	Attı İki Kadın	Attınız Sizler İki Erkek	Attınız Sizler İki Kadın	Biz Attık
رَمَى	رَمَتْ	رَمَيْتَ	رَمَيْتِ	رَمَيْتُ
Attı Bir Erkek	Attı Bir Kadın	Attın Sen Bir Erkek	Attın Sen Bir Kadın	Ben Attım

EK [7] “Lefîf-i makrûn sülâsî mücerred mâzî fiilin ma‘lûm muttaride çekimi”

رَوَّاهُ	رَوَّيْنِ	رَوَّيْتُمْ	رَوَّيْتُنَّ	
Rivayet Etti Çoğul Erkekler	Rivayet Etti Çoğul Kadınlar	Rivayet Ettiniz Sizler Çoğul Erkekler	Rivayet Ettiniz Çoğul Kadınlar	
رَوَّاهُ	رَوَّاهُ	رَوَّيْتُمَا	رَوَّيْتُمَا	رَوَّيْنَا
Rivayet Etti İki Erkek	Rivayet Etti İki Kadın	Rivayet Ettiniz Sizler İki Erkek	Rivayet Ettiniz Sizler İki Kadın	Biz Rivayet Ettik
رَوَّى	رَوَّتْ	رَوَّيْتَ	رَوَّيْتِ	رَوَّيْتُ
Rivayet Etti Bir Erkek	Rivayet Etti Bir Kadın	Rivayet Ettin Sen Bir Erkek	Rivayet Ettin Sen Bir Kadın	Ben Rivayet Ettim

EK [8] “Lefîf-i mefrûk sülâsî mücerred mâzî fiilin ma‘lûm muttaride çekimi”

وَقَوْا	وَقَيْنَ	وَقَيْتُمْ	وَقَيْتُنَّ	
Sakındı Çoğul Erkekler	Sakındı Çoğul Kadınlar	Sakındınız Sizler Çoğul Erkekler	Sakındınız Çoğul Kadınlar	
وَقِيَا	وَقَتَا	وَقَيْتُمَا	وَقَيْتُمَا	وَقَيْنَا
Sakındı İki Erkek	Sakındı İki Kadın	Sakındınız Sizler İki Erkek	Sakındınız Sizler İki Kadın	Biz Sakındık
وَقِيَ	وَقَتْ	وَقَيْتَ	وَقَيْتِ	وَقَيْتُ
Sakındı Bir Erkek	Sakındı Bir Kadın	Sakındın Sen Bir Erkek	Sakındın Sen Bir Kadın	Ben Sakındım

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER:

Adı Soyadı: Erdem DÖVEÇ

Doğum Yeri:

Doğum Tarihi:

EĞİTİM DURUMU:

Lisans Öğrenimi: Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Yüksek Lisans Öğrenimi: Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Bildiği Yabancı Diller: Arapça, İngilizce

BİLİMSEL FAALİYETLER:

- a) Yayınlar (-SCI-Diğer):
- b) Bildiriler (-Uluslararası-Ulusal):
- c) Katıldığı Projeler:

İŞ DENEYİMİ:

Çalıştığı Kurumlar ve Yıl: Diyanet İşleri Başkanlığı-İmam Hatip-2011

İLETİŞİM:

E-Posta Adresi: